De Goede Kameraad. Honderd jaar kinderboeken

Toin Duijx en Joke Linders

bron
Toin Duijx en Joke Linders, *De Goede Kameraad. Honderd jaar kinderboeken.* Van Holkema en Warendorf, Houten 1991.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/duij009goed01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

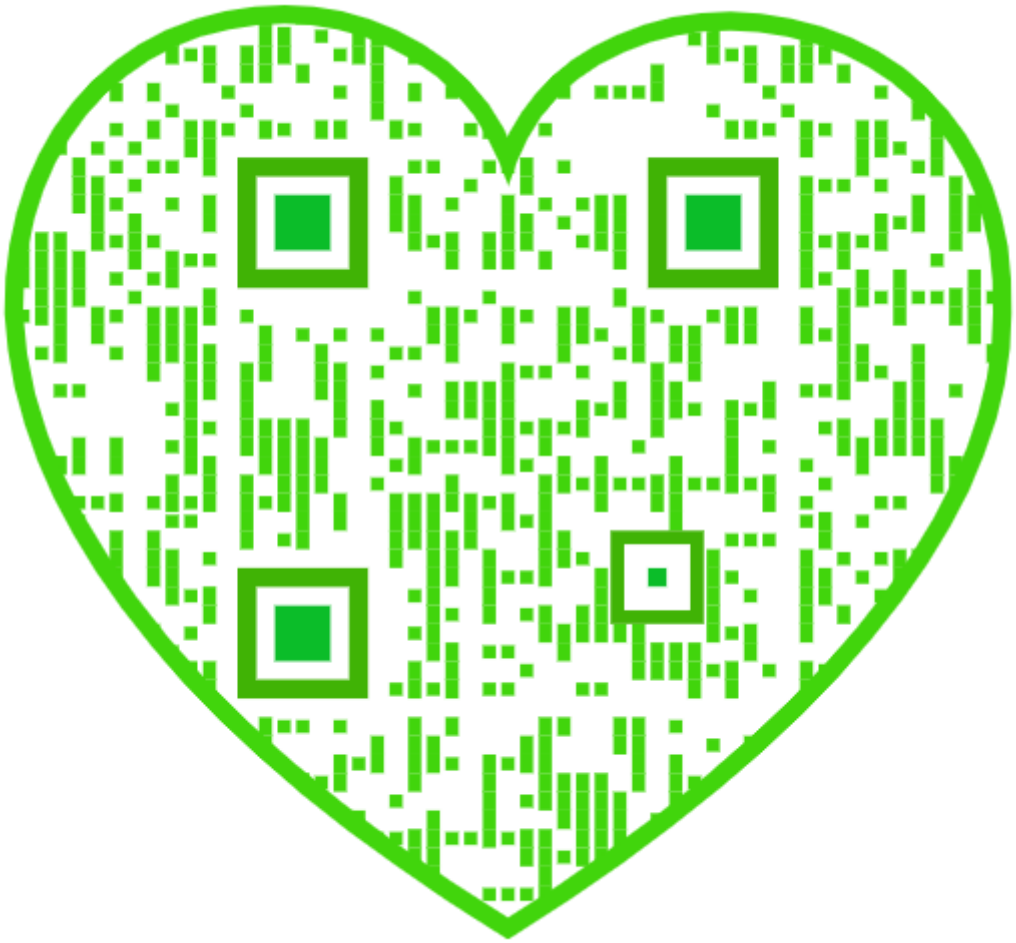

Woord vooraf

Een ‘boekverkooper’ van het goede soort, zo werd Tj. van Holkema bij zijn overlijden door collega's genoemd. Een goede boekverkoper beperkte zich in 1891 niet tot het bestellen van boeken ‘bij den uitgever’. Wat hij in zijn winkel verkocht, had hij gelezen en soms zelfs ‘gemaakt’.

Tjomme van Holkema en S. Warendorf jr. waren beiden van dat goede soort. Zij kenden elkaar door de boekwinkel van Scheltema & Holkema. Tj. van Holkema was daar sinds 1868 de directeur, S. Warendorf jr. de jongste bediende (vanaf 1877). Het boekverkopersvak was kennelijk zo boeiend dat beiden ook boeken gingen produceren. Tj. van Holkema in 1882 en S. Warendorf jr. in 1886. Na het overlijden van Tj. van Holkema zorgde de weduwe Van Holkema voor een samensmelting van hun activiteiten, lang voordat het fusievirus de boekenwereld zou besmetten.

Als wapenspreuk koos de nieuwe uitgeverij ‘Volhardt & Waect’. Helaas vermelden de archieven niet waar die spreuk vandaan komt, noch waarin volhard moest worden of waartegen gewaakt. Hij is halverwege de jaren dertig uit de boeken verdwenen. Toch hebben volharding en waakzaamheid zeker bijgedragen aan de eeuw kinderboeken waarop Van Holkema & Warendorf nu terugkijkt.

Het kinderboek krijgt vanaf het begin een belangrijke plaats in het algemene assortiment. Eerst waren dat vooral vertalingen van buitenlandse klassiekers, daarna ook historische verhalen van vaderlandse bodem, prentenboeken en jeugdromans.

Joh. Braakensiek, vanaf 1886 de politieke tekenaar van het weekblad *De Amsterdammer* (later *De Groene Amsterdammer*, een uitgave van Van Holkema & Warendorf), heeft het aanzien van dat kinderboekenfonds in belangrijke mate bepaald. Door zijn omslagen en illustraties maakte hij *Willem Roda* van E. Heimans, *De lotgevallen van Tom Sawyer* van Mark Twain, de boeken van Captain F. Marryat, C.Joh. Kieviet, P. Louwerse en Suze Andriessen tot een goede kameraad voor velen.

Van Holkema & Warendorf heeft altijd een voorzichtig maar handig beleid gevoerd. Wie de geschiedenis overziet, zal tot de conclusie komen dat de uitgeverij geen voortrekkersfunctie heeft gehad, maar graag reageerde op ontwikkelingen in het veld. Het eigen gezicht dankt zij aan prominente auteurs als C. Joh. Kieviet, P. Louwerse, Dick Laan, Jaap ter Haar, Wim Hofman en Imme Dros. En aan de ‘bibliotheken’: De Goede Kameraad, de Oranjebibliotheek, Het Kransje, Primula Veris of De Geïllustreerde Lelie-Bibliotheek, series boeken met een herkenbaar uiterlijk.

Hoe goed dat herkenbare uiterlijk werkte, blijkt uit de woorden van Victor van Vriesland: ‘Er was een serie kinderboeken die, als ik mij niet vergis, getiteld was “Oranjebibliotheek”. Dit sloeg duidelijk op de kleur van de band en niet op de inhoud van de boeken [...] Uit deze serie weet ik nog één boek: *De pleegdochter van de goochelaar*. Van dat boek heeft vooral de laatste zin indruk gemaakt: “Zelfs de neus van de markies glansde met buitengewone

glans.” Structureel, zou men tegenwoordig zeggen, was die zin een meesterlijke afsluiting van dat hoofdstuk, en daarvoor was ik als kind gevoelig, meer dan voor de feiten van het verhaal zelf.’

Als dit jubileumboek net zo'n glanzende neus oplevert als die van de markies heeft u er weer een goede kameraad bij.

1891-1914 De eeuw van het kind

Het lezen van kinderen krijgt in het sociaal-pedagogisch klimaat aan het eind van de negentiende eeuw een bijzondere plaats. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen had al dikwijls aangedrongen op het aanbieden van kinderboeken via bibliotheken, buurthuizen en scholen; lezen was immers hét middel voor de ‘volksverheffing’. Nu begint het onderwijs te reageren met aandacht voor de schoolbibliotheek en de kwaliteit van de boeken daarin. Kinderen moeten zich zoveel eigen maken in het leven dat ze de meeste baat hebben bij boeken waarin het ‘nuttige’ met het ‘aangename’ en het ‘fraaie’ wordt verenigd.

Het gigantisch aantal jeugdtijdschriften - maar liefst drieëntwintig! - dat tussen 1884 en 1899 de markt overspoelt, is een volgende aanwijzing voor de algehele bezorgdheid om de kinderziel. Het blijkt bovendien uit geschriften van onderwijzers, opvoeders en critici. J. Stamperius, M.J. Koenen, K. Andriesse en Nellie van Kol pleiten voor kinderboeken die ‘de vorming van 't gemoed en de ontwikkeling van 't verstand’ ondersteunen, terwijl vanuit de ‘Kunsterziehungsbewegung’ in Duitsland geluiden komen over kunst voor kinderen.

Ook in de lectuur voor kinderen begint het nodige te veranderen. De Brave Hendrik uit het begin van de negentiende eeuw is uitgegroeid tot de quasideugniet Dik Trom, en E. Heimans en Jac. P. Thijsse leren de jeugd nuttige zaken over vlinders, bloemen en bijen, over hei en dennen, sloot en plas. Leerzaamheid, aansluiten bij de kinderziel en schoonheidsidealen vormen de drieklank waarmee ‘de eeuw voor het kind’ wordt ingeluid.

De uitdrukking ‘de eeuw voor het kind’ is afkomstig van de Zweedse socialiste, pacifiste en feministe Ellen Key. In haar gelijknamige boek *Barnets Århundrade* (1900) beschreef zij de ideeën waarop de ‘vom Kinde aus’-beweging zich baseerde. Een kind had recht op méér verzorging, méér bescherming en méér hulp, minder plichten, gevaren en inspanningen. Zij wees op de belangrijke rol van de vader in de opvoeding, pleitte voor grotere vertrouwelijkheid tussen ouders en kinderen, voor een bibliotheekje in elk huisgezin, een rijk gesorteerde schoolbibliotheek en vernieuwingen in het onderwijs. Zij gaf zelfs een overzicht van boeken die zij geschikt achtte voor huis- of schoolbibliotheek en vond voorlezen en vertellen de belangrijkste vormen van leesbevordering.

Haar ideeën hebben - met uitzondering van enkele discutabele uitspraken over zieke kinderen - zeker invloed gehad op twintigste-eeuwse schrijvers en opvoeders als Maria Montessori, Jan Ligthart, Theo Thijssen en Kees Boeke.

*D*e oprichting van uitgeverij Van Holkema & Warendorf heeft in de eerste plaats een organisatorische grond. In 1886 besluit Simon Warendorf jr. na een loopbaan als jongste bediende bij boekhandel Scheltema & Holkema een eigen uitgeverij te beginnen. Het prentenboek *Piet de Smeerpoets* en wer-

ken van Suze Andriessen en Agatha krijgen een plaats in zijn fonds.

Tjomme van Holkema, sinds 1868 eigenaar van Scheltema & Holkema, had datzelfde gedaan in 1882. Hij publiceerde onder andere werk van Marryat, P. Louwerse, P.J. Andriessen en Agatha. Als Tjomme van Holkema op 4 januari 1891 aan influenza overlijdt, vraagt zijn weduwe of de vroegere werknemer S. Warendorf jr. de zaak van haar man wil voortzetten. Eerst nog als associé, later zelfstandig en vanaf 1898 in samenwerking met haar zoon, A.B. van Holkema. In 1901 trekt mevrouw de weduwe Tj. van Holkema zich terug als deelgenoot van de firma.

De boeken van beide uitgevers worden opgenomen in het fonds van de nieuwe firma, Van Holkema & Warendorf, die met haar beleid aansluit op de gesignaleerde tijdgeest. Het kinderboek krijgt van meet af aan een grote plaats. De eerste prentenboeken, *Bezoek aan den dierentuin* en *Bezoek aan de pachthoeve* (1891), passen door hun ontspannend, nuttig en informatief karakter in wat er rond de eeuwwisseling van kinderboeken wordt verwacht. Maar de concurrentie is hevig. Uitgeverij Kluitman, Sijthoff, J. Vlieger en Van Goor onderhouden al goede contacten met de dan bekende auteurs en illustrators: J.J.A. Goeverneur, P. Louwerse, Chr. van Abkoude, Joh. H. Been, C. Joh. Kieviet, J.H. Isings, Nelly Bodenheim, Rie Cramer, W.G. van de Hulst. Ook H.J.W. Becht, eerst nog reiziger voor Van Holkema & Warendorf, maar vanaf 1893 zelfstandig uitgever, blijkt een geducht concurrent. ‘Hij nam veel schrijvers mee en bleef trachten ons de kaas van het brood weg te nemen!’ aldus een klacht van S. Warendorf jr.

De eerste jaren vaart Van Holkema & Warendorf een rustige koers. Er verschijnen vooral herdrukken uit de twee afzonderlijke fondsen, en vertalingen van klassieke meesterwerken (Twain, Defoe). Met de uitgave van geschiedkundige werken zoekt Van Holkema & Warendorf aansluiting bij de trend tot volksverheffing. De historische verhalen voor jong en oud Nederland zijn een groot succes, zeker als ze eenmaal door Johan Braakensiek worden geïllustreerd.

Een omnibus met werk van verschillende auteurs verschenen in de Oranje bibliotheek

Andere uitgaven liggen op het vlak van de poëzie, een van oudsher risicoloze onderstroom in de literatuur voor het jonge kind. De groeiende aandacht voor het artistieke prentenboek heeft alles te maken met de Duitse ‘Kind und Kunst-Bewegung’, terwijl het opzetten van ‘bibliotheken’ (=series) gebaseerd is op

een heuse uitgeverspolitiek. Herkenbaarheid van uiterlijk en bekendheid van auteurs of illustratoren moesten wel tot hogere verkoopcijfers leiden.

*D*ankzij de emancipatorische ontwikkelingen raken rond 1900 steeds meer vrouwen betrokken bij opvoeding en onderwijs en dus bij het kinderboek. Zowel in theoretische als in praktische zin en vaak vanuit een socialistisch ideaal. Nellie van Kol (1899) en Mathilde Wibaut-Berdenis van Berlekom (1906) pleiten voor schone en goede kinderboeken. Nienke van Hichtum en andere vrouwelijke schrijvers vragen in hun werk aandacht voor het arbeiderskind. *Afke's Tiental* uit 1903 is hiervan het bekendste voorbeeld. De mogelijke identificatie met de hoofdpersoon van een verhaal wordt beschouwd als dé manier om lezers (=kinderen) te ontroeren, te vermaken én te verbeteren. ‘Primair is het verlangen kinderlijk, boeiend en als het kan ook vrolijk te zijn, en daarbij een zuivere, natuurlijke vorm te vinden,’ concludeert Daalder in *Wormcruyt met suycker*, een van de belangrijkste historische verhandelingen over de kinderliteratuur (1950). De meeste auteurs trachtten ‘de wijze les organisch uit het verhaal zelf te laten voortvloeien, zonder de moraal opzettelijk te vermelden’.

De zorg voor de opvoeding van het kind uit zich ook in de invoering van de leerplicht (1900: kinderen moeten verplicht zes jaar naar school) en de invoering van de kinderbeschermingswetten (1905). Vanuit de ontwikkelingspsychologie, de reformpedagogiek en het onderwijs pleit men voor de artistieke opvoeding van het kind, al is er in Nederland anders dan in Duitsland van meet af aan een spanningsveld tussen ethiek en esthetiek. Een reeks van tentoonstellingen en activiteiten resulteert in concrete voorstellen voor de (kunst)opvoeding van het land:

Kunst bij de opvoeding van het kind in Haarlem (1905), waar in hoofdzaak tekenonderwijs, slöjd (een Zweedse vorm van handenarbeid) en prentenboeken tentoongesteld werden.

Kind en Kunst te Amsterdam (1906), met een overzicht van het nieuwste aan prentenboeken, speelgoed en schoolplaten. (Dezelfde tentoonstelling ging onder meer naar Groningen.)

Opvoeding van het kind in Den Haag (1908). Het initiatief daarvoor was uitgegaan van de Nederlandse Vereniging tot bevordering van het Schoonheidsbeginsel in het Onderwijs. De tentoonstelling wilde een beeld geven van de opvoeding van het kind van drie tot zestien jaar door een overzicht van oude en nieuwe leermiddelen; het bevorderen van een volledige, gezonde, harmonische opvoeding; een aanmoediging leermiddelen en schoolgebouwen zoveel mogelijk te doen beantwoorden aan de eisen van praktijk en schoonheid. Samen met de lezingen, congressen, poppenkastvoorstellingen, muziek- en gymuitvoeringen groeide deze tentoonstelling uit tot een soort platform ‘waarop vertegenwoordigers van alle richtingen en stroomingen op het gebied der opvoeding elkaar in vriendschap en waardering ontmoeten’.

Zo benadrukte Ida Heijermans in haar lezing over Schoonheid in de opvoeding de voorwaarden voor de ontwikkeling tot voor schoonheid vatbare mensen. Die lagen volgens haar op het gebied van lichamelijke gezondheid, een ontwikkeld gevoelsleven (‘onder controle der zedelijkheid en van het gezond verstand’), begrip, verbeeldingskracht, opmerkingsgave en zelfopvoeding, waarnaast levensvreugde en een met boeken en platen verrijkte omgeving heilzaam zouden werken.

*U*it deze en andere tentoonstellingen en activiteiten klinkt een heilig geloof in de ‘heilzame’ invloed van het kinderboek. Zo organiseert het tijdschrift *De Vrouw* in 1913 ter gelegenheid van zijn honderdjarig bestaan twee tentoonstellingen over kinderboeken. De ene wil ‘het prentenboek als kunstuiting’ laten zien en heeft daartoe boeken verzameld waarin de prent hoofdzaak is of prent en tekst zo ‘onafscheidbaar’ zijn dat ‘beide elkander geheel aanvullen’. ‘Het onkinderlijke willen we bestrijden als wie ook, maar tevens het leelijke, waar het kind, als het er begeerig de handen naar strekt, door ons volwassenen op een dwaalspoor geleid wordt, omdat wij dat leelijke voor hen maakten. Moge onze kleine tentoonstelling de kinderopvoeding iets meer brengen in het teeken van het aesthetische!’ Op deze tentoonstelling was werk te zien van Nelly Bodenheim, Tjeerd Bottema, Rie Cramer, Jan Sluyters en

van buitenlanders als Elsa Beskow, Paul Komewska en Sibylle van Olfers. De laatste twee zitten ook in het fonds van Van Holkema & Warendorf.

De tweede tentoonstelling gaat in op de ethische en religieuze eisen die aan kinderlectuur gesteld mochten en moesten worden. Die worden conform de

Nederlandse mentaliteit belangrijker geacht dan eisen van esthetische aard, al mag de esthetiek niet verwaarloosd worden. ‘De werkelijk begenadigde kinderschrijver moet een harmonisch geheel scheppen dat zowel den ethisch als den religieus ontwikkelde bevredigt, terwijl het daarnaast de emotie van schoonheid vermag te wekken.’

In de bij deze tentoonstelling behorende catalogus overheerst overigens het ethische commentaar. Van *Jongensleven* van Ed. de Amicis, een sterk nationalistisch en patriottisch boek dat in 1886 in Italië verscheen en tien jaar later toe was aan de 159e druk!, wordt gezegd dat het ‘terecht beroemd [is] geworden door de innigheid en kracht van gevoel van den schrijver die tot edele gedachten en daden opwekken’.

Dezelfde catalogus beveelt *Okke Tannema* van C. Joh. Kieviet aan als ‘drankbestrijdingslectuur’. De flaptekst liegt er niet om: ‘Onder den invloed van een paar slechte kameraden wordt Sjoerd Tannema een dronkaard. Hij komt tot nadenken en berouw en al is de strijd hevig, hij betert zich vooral ook door de liefde van zijn vrouw en zijn oudsten jongen, Okke, een schooiertje wiens trekken wel niet altijd door den beugel kunnen, maar die toch een goede inborst heeft. Terwijl de beide slechte kameraden, na door den patroon ontslagen te zijn, tot diefstal en brandstichting vervallen, komt het gezin Tannema weer in betere omstandigheden, zoo zelfs, dat Okke, met zijn flodderende broek en wapperende haren die alleen thuis kwam om te eten en te slapen ten slotte in de gelegenheid wordt gesteld de HBS af te loopen en zoodoende één der meest vertrouwde bedienden op een kantoor wordt.’

De rechten van het boek worden later opgekocht door de ‘Volksbond Vereniging tegen Drankmisbruik’. Zij geven het opnieuw uit en verspreiden het via hun afdelingen in grote aantallen, omdat hun doelstelling ‘bestrijding van drankmisbruik’ onder meer bereikt moest worden via verspreiding van kennis.

*I*n de twintigste eeuw gaat ook het sociale werk zich bemoeien met de lectuur voor de jeugd. In 1913 wordt in ‘Ons Huis’ in de Roozenstraat te Amsterdam, een soort buurthuis in de geest van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, een tentoonstelling georganiseerd van ‘goede en goedkoope boeken voor de jeugd’. Boeken die de prijs van een gulden niet te boven gaan en waarvan de inhoud aanbevelenswaardig is. Vanwege de lage prijs hebben de meeste van de tentoongestelde boeken volgens de Commissie geen werkelijk artistieke kwaliteit. Op die tentoonstelling bevinden zich enige boeken uit het fonds van Van Holkema & Warendorf:

Mapje en Papje in het Hazenbosch (1906) van Marie Hildebrandt is een aandoenlijk verhaaltje in versvorm over twee kleine kinderen die een tijdje bij een hazenfamilie wonen. Op een dag gaat deze familie uit wandelen.

> Ze hadden misschien een kwartiertje gelopen,
> Of een jagersman kwam langs de heuvel geslopen;
> En Hector, die blaffend vooruit kwam gerend,
> Had terstond in de haasjes de kinders herkend.

De jager, die de vader van de kinderen blijkt te zijn, brengt de twee kinderen weer veilig bij moeder thuis. De platen van Sibylle van Olfers ademen de sfeer van natuurgebondenheid en veiligheid die we ook kennen van Elsa Beskow.

Hansje die Luilekkerland gaat zoeken (1911) van mevrouw Van Osselen-van Delden, met tekeningen van Gertrud Caspari, heeft een duidelijk vermanende tendens. Hans is liever lui dan moe en dat pakt slecht uit voor hem:

Ik wil Luilekkerland gaan zoeken
Daar eet men lekk're pannekoeken
Men hoeft daar nooit te werken - neen,
Daar is het goed, daar wil ik heen.

Op zijn reis ervaart Hans dat je dat paradijs niet zomaar binnen kunt gaan. Het moet veroverd worden. En wie niet werkt, krijgt geen eten. Na veel ellende en bittere ervaringen wordt Hans door de ooievaars naar huis gebracht, herboren als het ware. Een braaf boekje dus waarin vooral de prenten opvallen. Het zijn dik omlijnde houterige figuren, een soort marionetten, in uitgesproken felle kleuren. Een voorbeeld van zoeken naar nieuwe artistieke vormen die pas een halve eeuw later bij een kunstenaar als Dick Bruna echt lukken.

*D*e bekommernis om de kwaliteit die het kind krijgt aangeboden, blijkt ook uit de studie van de reformonderwijzer D. Wouters *Over het illustreeren van leesboeken voor kinderen* (1913). Daarin zegt hij: ‘Kind, Kunst en School! Wie heeft daar al niet over gelezen! Wat 'n tentoonstellingen zijn reeds georganiseerd waarbij deze woordenverbinding als 't ware het symbool was. De Nederlandsche Vereeniging Schoonheid in Opvoeding en Onderwijs beijvert zich haar streven populair te maken. 't Kind moet niet alleen, als het de school verlaat, een geest bezitten met voldoende kennis toegerust, maar ook in zijn jonge jaren wat hebben opgedaan dat zijn geheele leven een anderen toon geeft door het gevoel bij te brengen voor schoonheid in vorm en kleur.

Mooi vinden is een zeer betrekkelijk begrip, is zeer individueel en hangt af van kennis, geoefendheid en in zekere mate van sentiment. Daaruit volgt al terstond dat wat wij mooi vinden door lijn of kleur, wat ons treft door weergave van des schilders gevoel, door de kinderen heel anders wordt opgevat, omdat zij veel minder levenservaring, psychisch inzicht en routine hebben.

Veel is er in de laatste jaren reeds ten goede veranderd. Inzonderheid mogen de boeken voor kinderen, uitgaven voor school en thuis beide, wat hun uiterlijk betreft, zich verheugen in de belangstelling van vele schoonheidsminnenden. Het wordt algemeen erkend dat de Hollandsche graphische kunst een hooge trap van ontwikkeling heeft bereikt.’

Ter illustratie van dat laatste toont hij plaatjes van *Aan den Zonkant* van H. Meijer, een uitgave van Van Holkema & Warendorf. Maar hij heeft ook kritiek. Bij voorbeeld op de illustraties van B.W. Wierink bij Molts geschiedkundige werken. Die bevatten te weinig details en zijn veel te artistiek, vindt hij, terwijl hij de prenten van Benjamin Rabier ‘lachwekkend acht in zijn menschenafschuw beeldende krijttekeningen ... wie zet dat in een kinderboek? Wie durft dat aan?’

Wouters signaleert vooruitgang in reproduktietechniek, maar veel illustratoren worden slecht betaald en de pers besteedt te weinig serieuze aandacht aan de prestaties van uitgevers en tekenaars.

E. Tierie-van Hogerzeil constateert in Het Nederlandsche Prentenboek 1828-1928 (verschenen in Honderd Jaar, een uitgave ter gelegenheid van het eeuwfeest van de chocoladefabriek van C.J. van Houten en Zoon) dat de neiging het kind iets te willen onderwijzen door woord en beeld rondom 1870 nog lustig tiert. Uitgaven als de historie van Pierrot en Harlekijn en de versjes van Frits van Leent ziet zij als pogingen

kinderen iets gezond-grappigs te geven. Omstreeks 1890 neemt de aandacht voor de uiterlijke verzorging van het prentenboek toe. Kunstenaars van internationale allure: Morris, Ruskin, Crane en Caldecott, gaan zich bezighouden met de prenten en omslagen

‘Kom schatjes,’ zo sprak ze, ‘ga mee naar mijn huisje,
Toe wees maar niet bang, geef me ieder een knuistje,
Stap jullie maar lustig en flink er op los,
Ik woon hier dichtbij in een huisje van mos.’

De hazenmama kreeg plezier in het grapje
En riep: ‘Kom eens hier, dit zijn Mapje en Papje,
't Zijn aardige dotjes, precies even groot,
Toe, geef alle acht nu eens netjes een poot!’

Toen naaide de moeder hen hazenkleren
En moesten ze hazenmaniertjes leren,
Op boerenkool en besjes knabbelen,
En in het hazentaaltje babbelen.

Eens gingen ze allen tezamen naar buiten,
naar het groene veld, waar de vogels fluiten.
Het zonnetje scheen er zo helder en warm
En moeder had kleine Piet Jan op den arm.

Uit: *Mapje en Papje in het Hazenbos* (1906). Marie Hildebrandt, met illustraties van Sybille van Olfers

Hoho! een klein menschje, dat op zijn gemak,
zich lekker te goed doet aan mijn zoet gebak.
Wil jij bij me eten, dan moet je goed werken,
dat zal ik je nu wel eens gauw laten merken.
Nog nooit heeft de reus zoo'n klein menschje gehad,
het is voor hem zeker een zeer groote schat.
Hansje zoekt linzen uit, zwaarder dan lood,
alles doet pijn hem, hij werkt zich half dood.
Och, was hij thuis maar, wat zou hij graag werken,
vader zou zeker geen luiheid meer merken,
Hans zoekt ook goud aan het strand van de zee,
kan niet ontvluchten, de reus gaat steeds mee.

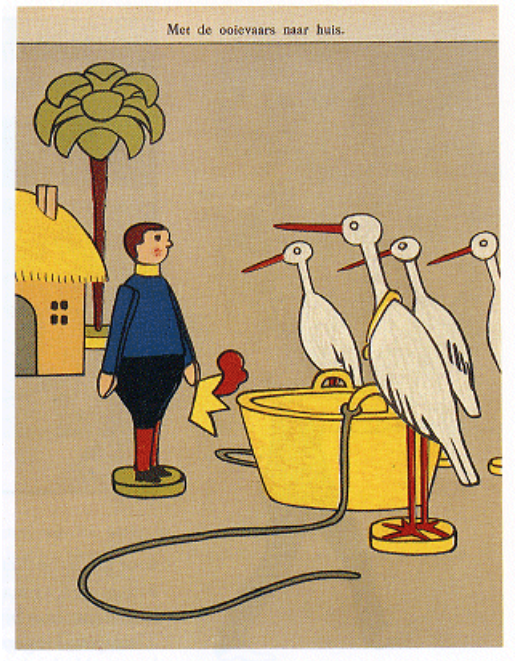

Geef mij den ketting van den Koning
en zorg vlug voor een groote mand,
dan breng 'k je naar je vaderland.

Uit: *Hans die luilekkerland gaat zoeken* (1911). Mevr. van Osselen-van Delden, met illustraties van Gertrud Caspari

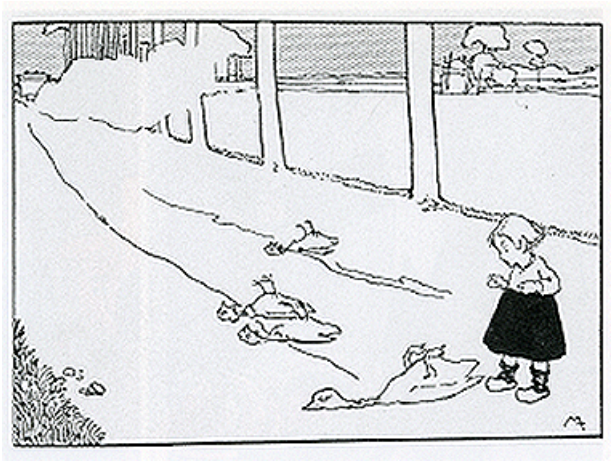

‘Aan den Zonkant’ Felix Hageman, met illustraties van H. Meyer

Uit: *Over het illustreeren van leesboeken voor kinderen* door D. Wouters (Bussum, C.A.J. van Dishoeck, 1913)

voor kinderboeken en schenken daarbij ‘omwille van een goed decoratief resultaat’ veel aandacht aan de kleuren. Ze schrijven soms ook de tekst en verhogen met hun bijdragen de esthetische kwaliteit van het prentenboek. Voor Tierie-van Hogerzeil is de eeuw van het kind dan ook vooral de eeuw van het prentenboek.

In veel opzichten lijken de ontwikkelingen aan het eind van de negentiende eeuw op die van de jaren negentig in de twintigste eeuw. Ook nu staan illustraties en boekverzorging regelmatig ter discussie. Het aantal tentoonstellingen over verantwoorde en/of kunstzinnige kinderboekillustraties neemt hand over hand toe. Er verschijnen steeds meer artikelen en handboeken over het kinderboek en zeer velen bekommeren zich in het openbaar over ‘het goede kinderboek’. Al blijft de vraag wat een boek tot een goed kinderboek maakt moeilijk te beantwoorden, zolang er geen overeenstemming is over de uitgangspunten. Want wie bepalen eigenlijk wat een goed kinderboek is? Alle kinderen bij elkaar en daar dan de grootste gemene deler van? De schrijvers, de uitgevers, de critici of de opvoeders?

Avontuur en spanning

Tjomme van Holkema koopt bij de oprichting van zijn uitgeverij (1882) uit het fonds van wijlen de heer C.L. Brinkman het kopijrecht van Marryats jongensboeken. Titels

als De vliegende Hollander en *De landverhuizers van Canada* kan hij dan voor de somma van *f* 1,50 aanbieden, maar ook in zes afleveringen à 25 cents. Die bedragen laten zich het beste interpreteren tegen de achtergrond van het gemiddelde huishoudbudget waarvoor *f* 8,- tot *f* 12,- per week binnenkwam. Een maar amper toereikend bedrag voor een gezin met drie kinderen, want alleen aan brood was men al *f* 2,- per week kwijt! Een boek van *f* 1,50 was dus een hele uitgave. Toch is het uitgeven van Marryat weinig riskant. De oorspronkelijk voor volwassenen geschreven avonturen, *Kapt. Marryats werken*, worden meteen door kinderen geannexeerd vanwege de tot de verbeelding sprekende avonturen. Binnen tien jaar na verschijnen in Engeland (1829) zorgen onder meer P.J. Andriessen en J.J.A.

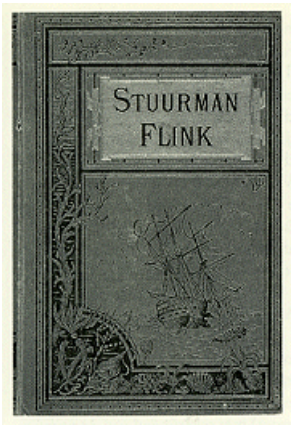

Stuurman Flink had nu al ruim vijftig dagen op zee rondgezworven; hij was nog pas tien jaren oud, toen hij op een kolenschip als koksjongen zijn eerste reis deed. [...] Hij had jaren achtereen aan boord van een oorlogsschip gediend en daarop alle werelddeelen bezocht; hij wist dan ook vele vreemde geschiedenissen te vertellen. Maar ook al klonken die dan nog zoo vreemd, men mocht hem vrij gelooven, daar nooit een onwaar woord over zijne lippen kwam.

Uit: *Stuurman Flink of De Schipbreuk van 'De Vrede'*. Naar het Engelsch van kapitein Marryat door J.J.A. Goeverneur. Met 10 platen. Met illustraties van Johan Braakensiek. L & R: 7e druk, M 8e druk

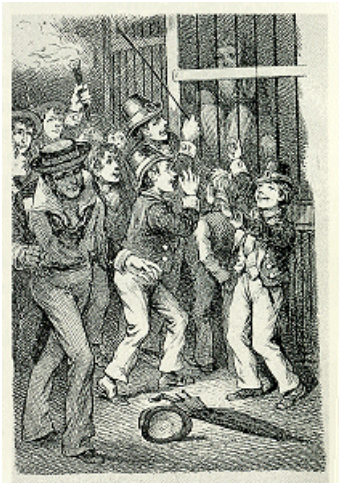

Ofschoon ik geen leven vol avonturen en stoute daden kan beschrijven heb ik evenmin zware misdaden te belijden, en, kan ik al niet des lezers achting verwerven door dappere en vaderlandslievende daden, ik mag echter aanspraak maken op de verdienste van met ijver en volharding mijn beroep te hebben gevolgd.

Uit: *De werken van Kapitein Marryat. De lotgevallen van Pieter Simpel* (3e druk). Geheel herzien door P.J. Andriessen

Goeverneur voor Nederlandse bewerkingen, respectievelijk vertalingen van *Pieter Simpel, Jacob Eerlijk, Stuurman Flink* en *Kinderen van het Woud*. In 1882 onderwerpt W. Degenhardt voor Tjomme van Holkema de overige boeken ‘aan eene nauwkeurige herziening en hier en daar niet geringe besnoeiing. Maar zijn zij in een passend gewaad gestoken, dan verdienen zij zeer zeker de voorkeur boven de huiveringaanjagende en de verbeelding prikkelende werken van Aimard en ook wellicht boven de onnatuurlijke reisjes naar Maan en Onderwereld [van Jules Verne], waarop onze jongens in de laatste jaren onthaald worden,’ aldus de aanbeveling van de vertaler in een brief aan de boekhandel. Degenhardt staat niet alleen in zijn afwijzing van de indianenboeken van Gustave Aimard (1818-1893). Ook Gerhard (1905) en Stamperius (1910) willen zijn boeken uit de kinderbibliotheek verwijderen omdat ze de fantasie van de kinderen te veel zouden prikkelen. Theo Thijssen daarentegen vond de verhalen van Aimard juist de mooiste die hij ooit gelezen had.

De stoere zeeverhalen van Captain Frederick Marryat (1792-1848) doen het zo goed dat Van Holkema & Warendorf ‘de meest aanbevolen, meest boeiende en fraaiste boeken voor onze jongens’ een aantal keren herdrukt, onder andere in serieverband (groot kloek formaat) met tekeningen van de populaire Johan Braakensiek. In de aanbiedingsbrochure van ‘de nieuwe goedkoope uitgave’ (in kleuren gedrukte stempelband *ƒ*1,25 en met het geïllustreerde omslag *ƒ*0,90) werd ook toen al steun gezocht bij lovende perskritieken:

Het Handelsblad: ‘Met gejuich worden zijne boeken steeds begroet. Slechts bewondering geen critiek wordt zijn deel.’ *Het Vaderland*: ‘Marryat veroudert niet en blijft steeds even aantrekkelijk.’ *De Portefeuille*: ‘Gezonde en zeer gewilde lectuur voor iederen leeftijd. Marryat was een onderhoudend verteller die nooit iets aanstootelijks schreef, maar voortdurend wist te boeien.’

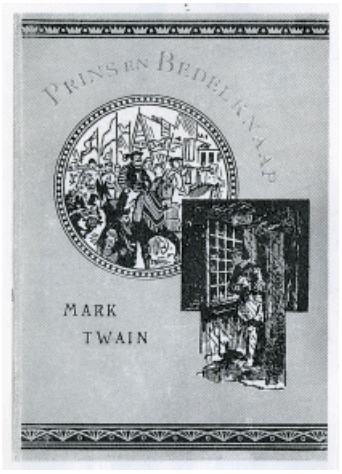

In de oude stad Londen werd op zekeren herfstdag, in de eerste helft van de zestiende eeuw, een knaapje geboren, in een arm gezin, genaamd Canty, dat hem ganschelijk niet begeerde. Op dienzelfden dag werd er een ander Engelsch kind geboren, in een gezin, genaamd Tudor, dat hem zeer begeerde. Geheel Engeland begeerde hem.
Uit: *Prins en Bedelknaap, een verhaal voor jongelieden* (2e druk). Mark Twain. Uit het engelsch vertaald door Myra. Met 50 gravures

*I*n de vloed aan vertalingen uit het buitenland die Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw overspoelt, passen ook de successen van Mark Twain (=Samuel

L. Clemens, 1835-1910). Zijn vier populairste boeken, *De lotgevallen van Tom Sawyer* (1876), *Prins en bedelknaap, Een verhaal voor jongelieden* (1882), *De lotgevallen van Huckleberry Finn* (1884) en *Tom Sawyer's reisavonturen* (1894) zijn al vroeg in het Nederlands vertaald, respectievelijk in 1877, 1882, 1887 en 1894. Het uitgeven van deze auteur was dus evenmin een riskante aangelegenheid, zeker niet als Johan Braakensiek er de gravures bij maakte.

'Mark Twain is de meest populaire schrijver in Amerika (in 1895 waren daar al 50.000 exemplaren verkocht van Huckleberry Finn) en wordt door velen de grootste humorist van onzen tijd genoemd; al zijne werken tintelen van geest en vernuft. Betere boeken kunnen wij onze jongens niet in handen geven,' aldus de aanbeveling in de catalogus bij de geïllustreerde uitgave van 1894.

De lotgevallen van Huckleberry Finn en die van Tom Sawyer beleven vele herdrukken, onder andere in de bibliotheek 'De Goede Kameraad' en worden door de critici gunstig onthaald. Omdat 'de boeken van Twain wemelen van leuke zaken die ook ouderen met plezier kunnen lezen', maar ook vanwege het realistische, overtuigende, geestige en spannende karakter van de avonturen. Alhoewel J. Stamperius in zijn brochure *Over kinderlectuur* (1910) bezwaren maakt tegen *De lotgevallen van Tom Sawyer* als kinderboek. Twain had immers niet voor kinderen geschreven. 'De aaneenschakeling van avonturen waarin Tom en Huck worden betrokken, de romantisch versierde memoires, de aanschouwelijkheid en het humoristische element hebben er toe bijgedragen dat Mark Twain tot een figuur werd die in de kinderliteratuur

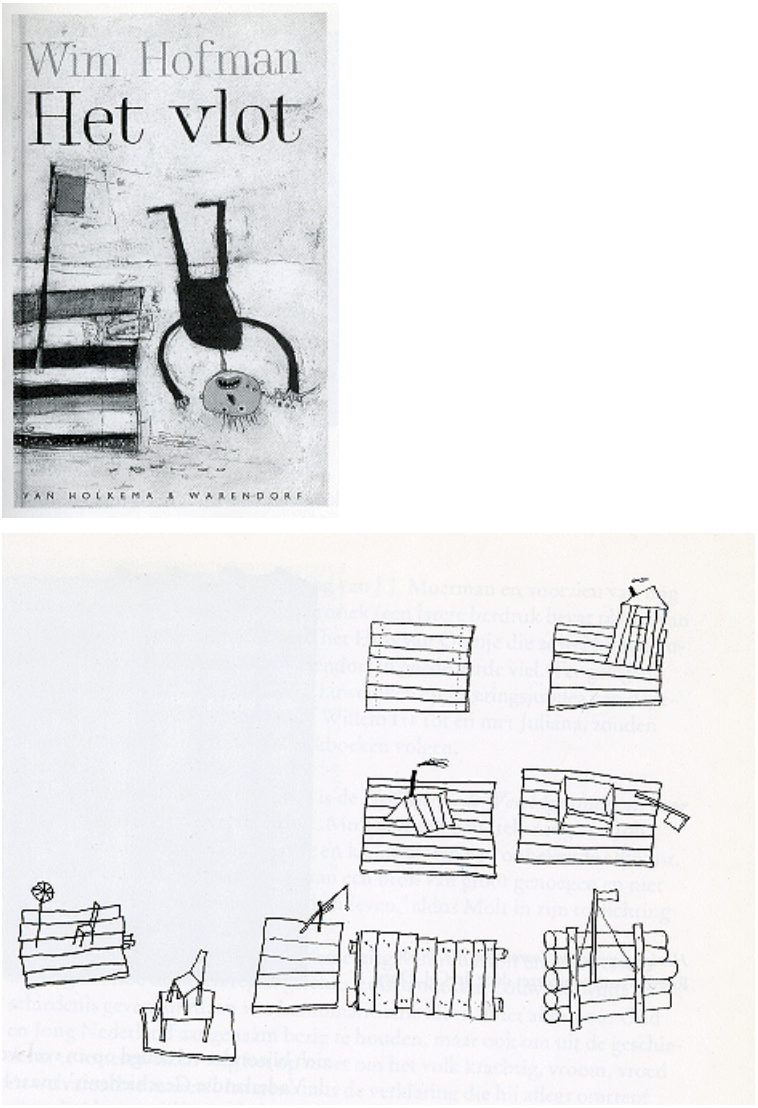

Het vlot (1988). Tekst en illustraties van Wim Hofman

een blijvende positie inneemt,' aldus Van Tichelen in *Over boeken voor kindsheid en jeugd* (1952).

Huckleberry Finn is van de vier vertaalde boeken het meest geslaagd, omdat Huck beter uit de verf komt dan de branieschopper en fantast Tom Sawyer. Huck schuift zichzelf minder op de voorgrond, hem overkomt alles. De plaats waar het verhaal zich afspeelt, de rivier de Mississippi, is herkenbaar evenals de confrontatie tussen rijk en arm, blank en zwart. Maar sterker dan het redden van de donker gekleurde medemens zijn de drang tot overleven en de aandacht voor de avonturen van de echte, onafhankelijke held wie alles lijkt te lukken wat gewone mensen niet gegeven is.

Ondanks de waarschuwing van Twain in het woord vooraf van *De lotgevallen van Huckleberry Finn*: 'Personen die pogen een motief te ontdekken in dit verhaal, zullen vervolgd worden. Personen die pogen een moraal erin te ontdekken, zullen worden verbannen. Personen die pogen er een intrige in te ontdekken, zullen worden doodgeschoten,' worden Twains boeken de lievelingslectuur van veel jongens.

Hucks overlevingstocht inspireerde Wim Hofman bijna honderd jaar later tot *Het vlot*, een min of meer autobiografisch verhaal over een jongen die na de Tweede Wereldoorlog in Vlissingen opgroeit en zijn werkelijkheid probeert te ontvluchten door net als Huckleberry Finn een vlot te bouwen en daarop weg te varen. Het boek kreeg in 1989 de Gouden Griffel.

Historische verhalen

De negentiende-eeuwse romantische belangstelling voor het vaderlandse verleden leidt rond 1900 tot een hausse aan historische verhalen voor de jeugd. De meeste zijn bedoeld voor jongens bij wie een avontuurlijke aanleg verondersteld wordt, al worden met enige regelmaat de grenzen tussen jong en oud overschreden. Zo verschijnt bij Van Holkema & Warendorf tussen 1892 en 1900 *Het Leven van onze Voorouders*, van mr. N. de Roever Azn. (later in samenwerking met of herzien door dr. G.J. Dozy), een naslagwerk in zes banden dat in elk gezin aanwezig dient te zijn. Tjomme van Holkema had

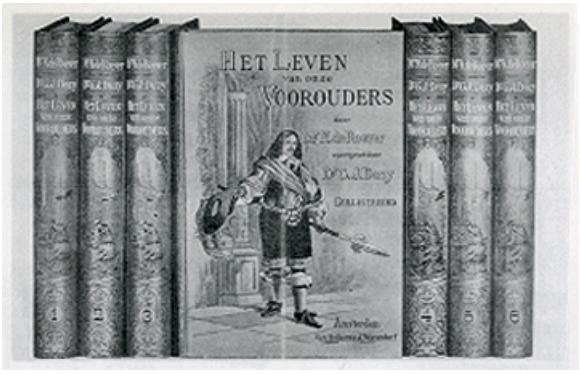

Het leven van onze Voorouders. Mr. N. de Roever Azn., voortgezet door dr. G.J. Dozy

zich bijzonder verheugd op en veel werk besteed aan dit ‘standaardwerk van de Vaderlandse Geschiedenis’, maar heeft de verschijning ervan niet meer mogen beleven. Zijn opvolgers zetten de uitgave van dit werk ‘den ouderen tot ontspanning, den jongeren tot leering’ voort. De eerste oplage is beperkt en de klant wordt aangespoord met spoed in te tekenen. De premies die daarbij in het vooruitzicht worden gesteld doen die van de boekenclubs anno 1990 verbleken. Men krijgt een complete ‘Bibliotheek van Nederlandse schrijvers’ in zeventig delen waaronder alle werken van Multatuli, Vondel, Beets, Justus van Maurik, Jacob van Lennep e.a.

Het Leven van onze Voorouders beleeft vele herdrukken, zowel bij Van Holkema & Warendorf als bij andere uitgevers, en is zoals gebruikelijk in die tijd in verschillende uitvoeringen te koop voor bedragen tussen de *f*55,- en *f*75,-. Zelfs van de volksuitgave komen meer uitvoeringen: 25 afleveringen à 40 cents; vier zware delen met duizend illustraties, ingenaaid voor *f*10,-; vier prachtige stempelbanden voor *f*12,50 of een luxe-uitgave, gebonden in fijn marocco voor *f*15,-.

Men durft zo'n prestigieus project aan omdat een eerdere publikatie bij Tjomme van Holkema van de *Geïllustreerde Vaderlandsche Geschiedenis* (1886) van P. Louwerse (1840-1908) met ruim honderd platen van Joh. Braakensiek, een groot succes was. Uit het ‘pronkstuk’ van Louwerse, in 1896 op-

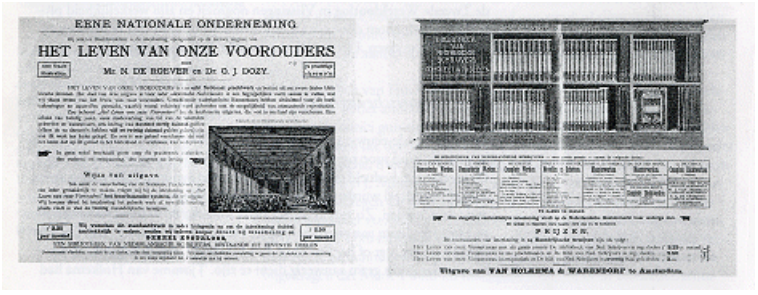
EENE NATIONALE ONDERNEMING
HET LEVEN VAN ONZE VOOROUDERS
Mr. N. DE ROEVER en Dr. G. J. DOZY.
Wijze van uitgave.
PRIJZEN.
Uitgave van VAN HOLKEMA & WARENDORF te Amsterdam.

Reclamefolder

nieuw uitgebracht in een bewerking van J.J. Moerman en voorzien van nog meer prenten (135) van Joh. Braakensiek (een latere herdruk bevat platen van J.H. Isings), klinkt een liefde voor het Huis van Oranje die zowel bij het publiek als bij Van Holkema & Warendorf in goede aarde viel. Ter gelegenheid van geboorten, verjaardagen, huwelijken en regeringsjubilea van de leden van het koninklijk huis, vanaf Willem III tot en met Juliana, zouden nog vele royalistisch getinte gedenkboeken volgen.

Geïllustreerde Vaderlandsche geschiedenis (1886). P. Louwerse, met illustraties van Johan Braakensiek

*E*en derde groot historisch project is de *Geïllustreerde Wereldgeschiedenis voor oud en jong Nederland* (1914) van E. Molt met een bandtekening van Joh. Braakensiek en tweehonderd grote en kleine platen van onbekende afkomst. ‘Geschiedenis lijkt wel dor, maar kan een bron van groot genoegen en niet minder van nut zijn als men haar doet leven,’ aldus Molt in zijn toelichting bij het verschijnen van dit boek.

In het voorwoord bij de geïllustreerde uitgaven van Molt en Louwerse is uiteengezet hoe de heren tegen geschiedenis aankeken. Louwerse wilde geschiedenis geven ‘ontdaan van het romantische kleed. Niet alleen om Oud en Jong Nederland aangenaam bezig te houden, maar ook om uit de geschiedenis te leeren welken weg het op moet om het volk krachtig, vroom, vroed en welvarend te maken’. Interessant is de verklaring die hij aflegt omtrent zijn religieuze opvattingen. ‘Op den voorgrond sta dat ik niet geloof aan eenen God van Nederland maar wel dat ik innig en vast geloof aan eenen God, Wiens doen en laten boven menschelijke bevatting ligt, en verder, dat ik in onze vijanden ook menschen zie van gelijke beweging als ik ben.’

Molt wil vooral ‘de spannende momenten naar voren halen, de interessante personen ten tooneele voeren ... Juist door in bijzonderheden af te dalen, maakt men de historie zoo aantrekkelijk ... Op volledigheid maken we geen

Geïllustreerde Wereldgeschiedenis voor oud en jong Nederland (2e druk, 1931). E. Molt, versierd met ruim 200 platen van W. Steelink

aanspraak ... We hebben wel getracht inzicht te geven in belangrijke tijdperken en juiste begrippen aan te brengen.'

Het tijdschrift *School en Leven*, onder redactie van Jan Ligthart, complimenteert Molt en Louwerse met de historisch verantwoorde achtergrond, de diepgaande studies die beide schrijvers gemaakt hebben en het nut ervan voor het geschiedenisonderwijs.

*D*e invoering van vaderlandse geschiedenis als verplicht schoolvak (1857) stimuleert niet alleen de vraag naar goede handboeken, maar ook die naar geschikte historische verhalen voor de jeugd. Bij Van Holkema & Warendorf voorzien vooral E. Molt (1874-1943) en C. Joh. Kieviet (1858-1931) in die behoefte. Molt was een onderwijzer die reeds op jeugdige leeftijd geschiedkundige verhalen voor de jeugd schreef. Zijn oeuvre telt meer dan twintig titels die alle verscheidene drukken beleefden. Zijn grondige bestudering van de historie vond alom bewondering. Daalder acht Molts verteltrant levendiger dan die van Andriessen. Hij vindt hem minder boeiend, minder warm en menselijk dan Louwerse, ook in artisticiteit niet zijns gelijke, maar zeker de moeite waard. Uit het onderwijs komen enthousiaste reacties: 'Goeie kost voor onze jongens. Van jacht en strijd voor recht en tegen verraad spreken die boeken ... De schrijver heeft slag van vertellen, doet dat eenvoudig en weet een voor de jeugd boeiend verhaal te bedenken. Verstandige ouders grijpen gretig naar zulke degelijke kinderlectuur als ons door den heer Molt wordt aangeboden.'

Een aantal historische romans van Molt, *Roderik, In de wouden der Germanen, Alewijn de Lijfeigene, Dieryc de Schrijnwerker, Een valkenjacht op het Kasteel Brederode, Een page van Gravin Hilswinde, Hoste Bruneel* en *De ondergang van een Oude Burcht*, verschijnt tussen 1900-1910 bij uitgeverij H.K. Idema te Medemblik. Van Holkema & Warendorf neemt deze titels over en blijft ze tot aan de Tweede Wereldoorlog herdrukken, omdat ze 'uitstekend en vernieuwend materiaal leveren voor het geschiedenisonderwijs. Niet alleen oorlogen en geschiedkundige figuren komen aan bod, maar het gehele maatschappelijke leven van onze voorouders.'

De verhalen uit de vaderlandse geschiedenis voor kinderen van tien tot

'Alewijn, Alewijn,' dacht de abt, 'van dien lummel heb ik tot nu toe niet veel goeds gehoord; ook de meier is slecht over hem tevreden. Zulke bedienden kan ik missen. Al wou hij hem haast voor niets hebben, ik stond hem graag af.'
Uit: *Alewijn, de lijfeigene*, historisch verhaal uit de 12e eeuw (4e druk, nieuwe Tip-Top serie). E. Molt, met omslagillustratie van Rein van Looy

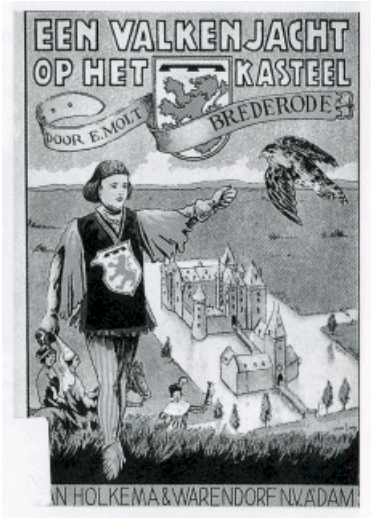

't Waren Brederode en zijn gasten. Ook de oude valkenier met het raam, waarop nog een aantal gehuifde valken zaten, bevond zich in het duin.
Uit: *Een valkenjacht op het kasteel Brederode*, historisch verhaal uit het jaar 1349 (4e druk, nieuwe Tip-Top serie). E. Molt, met omslagillustratie van Rein van Looy

twaalf jaar hebben alle een middeleeuws karakter en vertellen behalve over oorlogstuig en oorlogvoering, over het dagelijkse leven van edellieden, dorpers en ambachtslieden. De tegenstelling tussen arm en rijk is groot en leidt tot onrechtvaardigheden die pas na veel leed ongedaan kunnen worden gemaakt. Een aardig voorbeeld is *Dieryc de Schrijnwerker*. Wouter Blancaerts, lid van de raad der schepenen, wil het huis van Dieryc kopen voor ‘hondert pond’. Dieryc wijst dit bod af omdat hij er een bloeiend bedrijf heeft en het huis al decennia lang familiebezit is. Zelfs hogere sommen geld brengen hem niet tot andere gedachten. Daarmee lijkt zijn lot bezegeld. Blancaerts intimideert hem op alle mogelijke manieren en weet hem met hulp van het corrupte stadsbestuur in het gevang te krijgen. Het gezin van Dieryc gaat nu barre tijden tegemoet. Pas als een belangrijke getuige is opgespoord, laat de schout zich overtuigen dat Dieryc ten onrechte in het gevang zit. Blancaerts stikt in een stuk vlees. Maar ‘de schout had de vaste overtuiging dat overgroote woede het ongeluk moest veroorzaakt hebben, en later vertelden velen in de stad, dat de raad [=Blancaerts] eenvoudig in zijn ijdelheid was gestikt’. Het recht krijgt zijn loop. Dieryc mag terugkeren in de schoot van het gilde, krijgt financiële steun voor zijn gezin en is spoedig weer in staat zijn arbeid te hervatten. Molts verhalen over onderwerpen uit de algemene geschiedenis, *De geschiedenis van Napoleon* (1912), *De Kruisvaarders* (1916) en *Helden en slachtoffers der Fransche revolutie* (1917), verschijnen vooral in de serie ‘Helden van voorheen’.

De Kruisvaarders (1916). E. Molt, serie ‘Helden van voorheen’

C. Joh. Kieviet (1858-1931) dankt zijn bekendheid in de eerste plaats aan de schepping van Dik Trom (1892), al hebben zijn historische jeugdboeken de toetssteen der kritiek beter doorstaan. Hij had bezwaar tegen de saaiheid van de historische verhalen uit de negentiende eeuw en heeft ooit tegen een verslaggever gezegd: ‘Herinnert U zich nog *Dolf en Clara* en *De Deserteur* van P.J. Andriessen? 't Zal wel. Kijk, deze schrijver, hoe hoog ik hem ook schat, begreep de kinderziel niet. Zijn boeken berusten hierop, dat hij het romantische scheidt van het geschiedkundige, met het gevolg dat zij hier en daar vaak erg saai zijn. Vooral voor kinderen. Ik daarentegen heb altijd getracht het romantische en geschiedkundige dooreen te weven. In geen mijner

boeken zult ge bij voorbeeld een lange verhandeling lezen over het Stadhouderlooze tijdperk of iets dergelijks.' En dat klopt!

Zijn broer Laurens levert hem het benodigde historische materiaal, Kieviet zelf zorgt voor de romantische invulling, de tegenstelling tussen 'goede' en 'slechte' ridders, voor heldendaden en sfeer. De openingsscène van *Fulco de Minstreel* (1892) levert daarvan een mooi bewijs. 'Het was een schone augustusavond van het jaar onzes Heeren 1297 dat drie ruiters in gestrekte draf langs de heirweg reden die naar het slot van de heer van Heukelom voerde. Ongetwijfeld hadden zij een warme rit achter de rug, want een wit schuim liep de paarden langs de flanken en de klederen der ruiters waren met stof bedekt. Het was een hete dag geweest, zo heet als het in de hondsdagen maar zijn kan. Het zonnetje had de ganse dag als een gloeiende bol aan de wolkeloze hemel geschitterd en hare verzengende stralen naar het aardrijk geschoten. Nu daalde het langzaam ter kimme en stond op het punt om onder te gaan. Toch bleef het nog warm zelfs drukkend in de lucht, en er bestond grond voor de veronderstelling dat er wel eens een donderbui zou kunnen volgen.'

Deze zinsneden hebben op de jeugdige Kees Fens, literatuurcriticus en hoogleraar moderne letterkunde in Nijmegen, diepe indruk gemaakt omdat ze zo 'echt' waren. Eenmaal volwassen en meer kritisch kon hij bij herlezing niet anders dan constateren dat die 'echte, literaire' taal bestond uit gemeenplaatsen. De best denkbare gemeenplaatsen overigens omdat de beschreven

Zijn naam is eenvoudig Fulco, en zijn kameraden noemen hem nogal eens Fulco de Minstreel. Die naam heeft hij te danken aan zijn mooie stem en aan de vele liederen, waarop hij hen op feestdagen dikwijls onthaalt. Hij is een vrolijke jongen van ongeveer twintig jaar.
Uit: *Fulco de Minstreel* (4e druk, 1979). C. Joh. Kieviet, met omslagillustratie van Joost Minderhout

Hebt allen mijn dank voor uw trouwe hulp, zonder welke ik mij wellicht nooit in mijn rechten had kunnen handhaven. Want trouw waart gij allen mij tot in de gevangenschap en dood. Uw voorvaderlijk slot, dappere Egmond, werd door de vijanden verwoest in de strijd, die gij bent aangegaan om mij te helpen. Van harte verheug ik mij, dat het u gegund is, een nieuw kasteel te doen verrijzen uit de puinhopen van het oude.
Uit: *Het slot op den Hoef* (11e druk). C. Joh. Kieviet, met omslagillustratie van Rie Reinderhoff

situatie grote spanning oproept, een dreiging zelfs die mede bepaald wordt door de natuur.

In een anonieme bewerking tachtig jaar later (uitgeverij Kluitman) is de schoonheid van die gemeenplaatsen helemaal verloren gegaan. ‘Het was een warme dag geweest; de zon had de hele dag op de hoofden van de ruiters gebrand en zij waren blij dat het wat koeler werd nu de avond ging vallen...’

Fulco de Minstreel tekent de strijd tussen goed en kwaad tegen de achtergrond van de politieke situatie. De dappere en onbaatzuchtige dienstknecht Fulco redt, vermomd als minstreel, Heer Gysbrecht van IJselstein uit de vochtige kerkers van

de Heer van Vianen. Als beloning voor die daad wordt hij tot ridder geslagen en benoemd tot 'kastelein' (=slotvoogd) van het slot te Heukelom, eigendom van Berta, de vrouw van Gysbrecht.

Het slot op den Hoef (1897) verhaalt de ondergang van het slot van de graven van Holland te Egmond tegen de achtergrond van de onrustige bloedige tijd van de Hoekse en Kabeljauwse Twisten.

De Duinheks (1913) speelt in de Napoleontische tijd. Nederland is bezet door de Fransen. De Katwijkse vissers proberen ondanks het visverbod toch wat handel te drijven met Engeland. Op een dag keren Krelis en zijn zoon niet terug. Moeder Geerte is gek van angst en verdriet. Ze vreest schipbreuk. Dagenlang zwerft ze door de duinen, overal vuren ontstekend om hen naar huis te lokken. Ook dit verhaal eindigt bevredigend. Vader en zoon keren na de nodige confrontaties met de Fransen behouden huiswaarts.

Veel boeken van Kieviet zijn geïllustreerd door Johan C. Braakensiek (1858-1940), de 'huisillustrator' van Van Holkema & Warendorf. Als politiek tekenaar beschikt hij over een gedegen kennis van de vaderlandse geschiedenis. Werk van onder meer Marryat, Twain, P.J. Louwerse, S. Andriessen, E. Heimans, zijn door hem van gravures voorzien.

*H*et historische genre heeft honderd jaar lang een plaats gevonden in het fonds van Van Holkema & Warendorf. Niet alleen Kieviet is keer op keer herdrukt, ook auteurs als H. Hettema jr. met *Een Hollander en een Fries bij de trekboeren van Zuid-Afrika* (1933), N. Renier met *Toni, de scheepsjongen van Columbus* (1934) en Alet Schouten met *Het teken van Wichart* (1969), *De*

Zeeridder (1970), *De mare van de witte toren* (1970) en *De wateren van Finn* (1971) vonden er een thuis.

Rijmpjes, versjes en vertellingen

Dr. J. van Vloten (1818-1883), hoogleraar in de Nederlandse geschiedenis en letterkunde te Deventer, had met zijn verzameling *Nederlandsche Baker- en Kinderrijmen* (1872) laten zien dat het kindervers in Nederland een bloeiende traditie kende die verder ging dan J.P. Heye, J.J.A. Goeverneur, P.A. de Génestet en H. van Alphen. De verzameling beleefde in korte tijd vier drukken en is herhaaldelijk gebruikt voor andere bundels.

Een ander voorbeeld van de geestdrift voor kinderpoëzie is de verzameling van S. Abramsz, *Rijmpjes en versjes uit de oude doos* uit 1910, een boek dat nog in 1971 werd herdrukt als Boek van de Maand en anno 1991 nog altijd verkrijgbaar is.

Ook S. Warendorf jr. had in 1887 al kinderversjes uitgegeven: de bundel *Hand aan hand door 't kinderland* van F.H. van Leent. De prachtige kleuren-illustraties daarin en de mijmeringen over wintervreugde of stadsgenoegens ademen een romantische geest, die haaks staat op de twintigste-eeuwse verontreiniging en stadsellende:

> O Wintervorst, wat zijt gij goed,
> Gij, die van vreugd ons juichen doet!
> Uw frissche lucht, zoo rein en klaar,
> Brengt ons gezellig tot elkaar;

of

> Men heeft er parken met gebloemt',
> En grachten rijk omzoomd
> Met boschjes, waar de tortelduif,
> In 't groene lommer droomt.
> Men heeft er straten lang en breed,
> En winkels rijk aan pracht;
> Waar 't gaslicht alles schittren doet,
> En brandt tot laat bij nacht.

Van Leent ligt goed in de markt en de prille uitgeverij Van Holkema & Warendorf neemt hem op in haar fonds. In 1892 verschijnen vier fraai geïllustreerde boekjes met vertellingen en sprookjes: *Lachjes en Lonkjes, Onze Lievelingen, Prentjes kijken en luisteren* en *Voor moeders hartediefje*. In 1893 levert Van Leent nog vijf van deze boekjes af. In hetzelfde jaar publiceert Van Holkema & Warendorf *Aan onze kinderen, Verhalen en Versjes*, een opdracht van de Vereeniging tot Verspreiding van Stichtelijke Blaadjes en waarschijnlijk te danken aan de sterke banden met het kerkgenootschap ‘De Vrije Gemeente’. De versjes en verhaaltjes zijn bijeengebracht door maar liefst drie predikanten: P. van der Veen uit Amsterdam, dr. P. Jz. Proost uit Koog a/d Zaan en dr. W. Haverkamp uit Bergen op Zoom. Het eren of verwennen van moeders en deugdzaam gedrag scoren dan ook hoog in deze verzameling.

Twee allerliefste meisjes die hun overwerkte moeder willen helpen, roepen de hulp in van vader. Hij weet wel een mooi presentje voor moe: ‘rust, en daardoor ook gezondheid, kracht en een paar blozende wangen ... Dan mogen wij den lieven Heer ook nog wel vragen, of Hij ons helpen wil.’

De eerste vier strofen van het gedicht *Reinheid* van M. de Vries in deze bundel vertellen over een meisje dat voorzichtig haar zomerkleedje opzij trekt als

zij op de brug een schoorsteenveger passeert. De anekdote wordt besloten met de vermaning:

> Ja, meisjes! netheid op uw kleed
> Is altijd prijzenswaardig;
> Want als het kleedje eens is bevlekt,
> Ach! 't staat dan niet meer aardig.
>
> Maar méér nog dient met zorg gewaakt
> O! tegen duizend zaken,
> Die op een reine menschenziel
> Soms vlekken kunnen maken.

Van Agatha Snellen, ‘de schrijfster van aardige kindersprookjes en versjes’, publiceert Van Holkema & Warendorf in de eerste twee decennia van de twintigste eeuw verscheidene bundels. *Een vroolijk jaartje rond* (1904) met nuttige en aangename voorlichting over de eigenschappen en geneugten van de maanden van het jaar. Rie Cramer zou hetzelfde idee een paar jaar later voor uitgeverij W. de Haan uitwerken in *Lente, Zomer, Herfst en Winter* (1910-1911).

Titels als *Vijfkleine mannetjes* (1904) en *'t Prinsesje uit het tooverland* (1904) getuigen van een typische kinderwereld, waarin toverkracht een belangrijke rol speelt.

Haar naam dient overigens niet verward te worden met die van ‘Agatha’. Dat was een auteur die, zoals vele anderen in de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw (Nellie, Elisabeth, oom Karel, Wilma), alleen een voornaam gebruikte.

Juli.
Witte lelies,
Blauwe luchten,
Vlinders, bijtjes,
Bloesems, vruchten,
Zonnelach
Heel den dag.
Janneman, kleine man
Gelukkig voor de visschjes, dat jij niet visschen kan!
In Juli is het heel lang licht,
Toch gaan we vroeg naar bed,
Dan loopen we in ons nachtgoed rond
En maken heel veel pret!
Maar hoort moeder al te veel leven beneê,
Dan komt zij er lachend aan
En zegt: »Komt kinderen, nu is 't genoeg,
Nu gauw lekker slapen gaan!«

Een vroolijk jaartje rond (1904). Agatha Snellen

Van tante Lize kennen we de echte naam wel: E. Dopheide-Witte. *Ongeluksvogel en gelukskind* wordt in 1908 door haar ‘naverteld’. Dit boek toont goed aan hoe er over kinderen en hun opvoeding gedacht werd. Klaartje heeft zwart haar en is de ongeluksvogel, haar zusje Maartje is blond en voor het geluk geboren. Zij beleven samen avonturen waarin Klaartje steeds aan het kortste end trekt. Zij verdwaalt in een bos en wordt, na veel leed doorstaan te hebben, gevonden door Maartje. Als de kinderen samen huiswaarts keren is er ‘in ons huisje iets nieuws gekomen, Daar heb je gewis niet van kunnen droomen, In 't wiegje trappelt een kindekijn.’

Tante Lize begrijpt overigens best dat kinderen van tijd tot tijd ondeugend zijn, maar laat er geen twijfel over bestaan dat ondeugd altijd gestraft dient te worden. Stoute Frits die zijn zusje geplaagd heeft ‘kwam er zoo niet af, Hij moest vroeg naar bed, voor straf!’

Een zelfde moraal in de geest van *Max und Moritz* (1864) van Wilhelm Busch vinden we in *Van dit en dat, voor ieder wat* (1908), eveneens verzorgd door tante Lize.

*M*arie Hildebrandt verzorgt in 1915 een verzameling baker- en kinderrijmpjes *Moeder de Gans*, met daarin net als bij Van Vloten de versjes die kinderen dagelijks gebruiken. ‘Berend Botje’, ‘Klein, klein kleutertje’, maar ook:

> Ik zal je wat vertellen
> Van Joosje en van Jelle;
> Jelle schoot de konijnen dood
> En Joosje verkocht de vellen.

Ook in deze bundel ontkomen deugnieten niet aan straf.

DE GESTRAFTE ONDEUGD.

Willie en haar broertje Jantje
Wilden met hun tijd geen raad;
Zie, uit luiheid en vervelling
Deden zij niets dan knikkerspel,
En de spiegel van Mama
Moet ontgelden het welden.

„Hó!" zegt Jan, „die groote spiegel
Is voor wipplank als gekrijt,"
„'k Zou wel denken," antwoordt Willie,
„Dat je prettig er op wipt?"
Op een stadtje klom'ren zij;
„Heerlijk!" roepen beiden blij.

Rustig zitten zij een poosje,
Lustig gaat het op en neer,
Maar, o wee! de mooie spiegel
Is voor wipplank veel te teer.
En een vreeslijk gekraak
Maakt een eind aan 't boos vermaak.

10

Van dit en dat, voor ieder wat.
Kinderversjes met plaatjes door Tante Lize

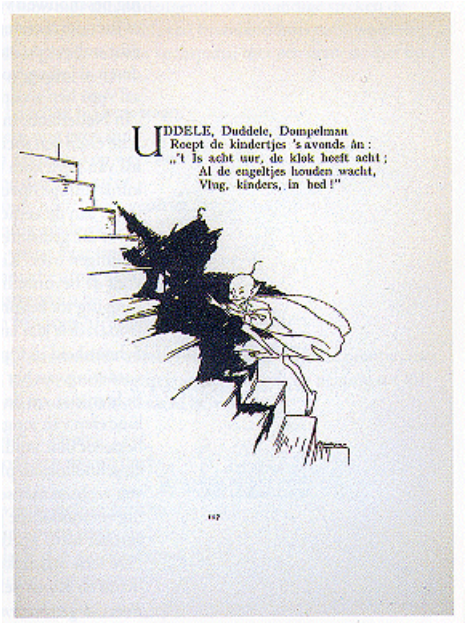
UDDELE, Duddele, Dompelman
Roept de kindertjes 's avonds án:
„'t Is acht uur, de klok heeft acht;
Al de engeltjes houden wacht,
Vlug, kinders, in bed!"

Moeder, de Gans. Baker- en kinderrijmpjes.
Marie Hildebrandt, met illustraties van Arthur Rackham

Dit is het portret van Bobby m'n vriend,
Die o zoo dikwijls straf verdient.
Gisteren kreeg hij een pak voor zijn broek,
Vandaag staat hij bijna een uur in den hoek.

En weet je wat hij heeft gedaan?
Gisteren liet hij zijn boterham staan,
En vandaag sneed hij al zijn krullen af,
Nu, zeg eens - verdient dan mijn Bobby geen straf?

*D*e 'zeer mooie tekeningen en schaduwbeelden van de Engelsman Arthur Rackham' vallen bij de critici zeer in de smaak. Twee jaar later publiceert Nelly Bodenheim een eigen selectie bakerversjes, verluchtigd met de voor haar karakteristieke zwart-witte silhouetjes.

Driekwart eeuw later zal Willem Wilmink in zijn schriftelijke cursus dichten *Koen, maak je mijn schoen?* (1984), *Waar het hart vol van is* (Gouden Griffel 1986) en *Goedenavond speelman* (1988) een aantal van die versjes en liedjes opnieuw tot leven brengen.

Het artistieke prentenboek

De Duitse Kunsterziehungsbewegung van het eind van de negentiende eeuw is begonnen als een beweging van kunstenaars die zich verzetten tegen de dictatuur van professoren die wilden bepalen wat Kunst was en wat niet. Zij meenden dat kunstenaars, kinderen en het volk dichter bij de natuur stonden en daardoor meer oog hadden voor fantasie, respectievelijk het kunstzinnig beschouwen van de werkelijkheid. Het leidde tot discussies over de vraag of literaire meesterwerken bewerkt mochten worden voor kinderen of dat ze juist onbewerkt aangeboden moesten worden. En tot de overtuiging dat kinderen al jong gevoed dienden te worden door kunst, met als gevolg dat speciaal voor hen artistiek verantwoorde prentenboeken werden ontwikkeld.

In Nederland, in alles altijd matiger, krijgen deze esthetische en pedagogische eisen een sociaal tintje. Nellie van Kol (1899), Mathilde Wibaut-Berdenis van Berlekom (1906) en J. Stamperius (1910) bij voorbeeld menen dat de kunstzinnige opvoeding tot schoonheid tegelijkertijd een bijdrage dient te leveren aan de verheffing van de onderste lagen van de bevolking.

Dat die gedachte algemeen ingang had gevonden, blijkt uit de vele tentoonstellingen over 'Kind en Kunst' en de oprichting van een aantal verenigingen voor de bevordering van het Schoonheidsbeginsel. De Nederlandsche Vereeniging tot bevordering van het Schoonheidsbeginsel in het Onderwijs (1904), drie jaar later omgedoopt tot Nederlandsche Vereeniging voor Schoonheid in Opvoeding en Onderwijs (1907), en de Vereeniging tot Bevordering van het aesthetisch element in het Voortgezet Onderwijs (1909) richten zich op de esthetische opvoeding via schoolvakken. De NVSO wil kinderen van jongs af aan gewennen aan en omringen met Schoonheid en besteedt ook aandacht aan de woonomgeving: de inrichting van huiskamer en schoollokaal, platen in de kinderkamer etc. In het verlengde van dit streven vechten mensen als J.W. Gerhard en L. Leopold voor 'schone, kunstzinnig

verantwoorde prentenboeken en leesboeken die in dienst moesten staan van het ware, goede en schone'.

De serie artistieke prentenboeken van Van Holkema & Warendorf, de 'Kind en Kunst-serie', past precies in dit klimaat. Verschillende titels daarin, *Bobo, de geschiedenis van een aap* (1905), *Eppien Toef, een grappig verhaal*

(1905), *De lotgevallen van Tijl Uilenspiegel* (1906) en *Jan Cadet* (1906) zijn in samenwerking met de Franse firma F. Juven & Co tot stand gekomen. Een vroegtijdig voorbeeld van coproduktie! Bij de 'guitige' prenten van Benjamin Rabier maakten mevrouw Van Osselen-van Delden en Marie Hildebrandt teksten 'zoals velen zich dien niet beter en niet passender kunnen denken. Er is vrij wat heerschappij over de taal noodig, om op deze wijze rijmende verzen te schrijven. Maar blijkbaar vielen de grapjes in den geest der schrijfsters en 't is duidelijk dat zij schik hadden in de verhalen van Bobo, Eppien Toef e.a.' aldus een anoniem persoordeel. Ook Van Tichelen (1928) toont zich een enthousiast voorstander van de kunstprentenboeken van Van Holkema & Warendorf.

Anders dan in Duitsland, waar het bewerken van Literatuur volstrekt taboe was, bevinden zich tussen de 'esthetisch en pedagogisch verantwoorde prentenboeken' aan de Grote Literatuur ontleende werken. *De lotgevallen van Tijl Uilenspiegel* (1906) bij voorbeeld en *Uit het land van Dickens* (1908) over vier vrienden die in een herberg zitten op te scheppen over drinken, wedden, paarden en honden, zijn op de kinderziel toegesneden.

Voor veel Nederlandse uitgaven geldt dat zij, ondanks alle mooie theorieën over opvoeding tot kunst, net als in de negentiende eeuw een duidelijke moraal propageren.

Bobo, de geschiedenis van een aap (1905) met tekst van mevrouw Van Osselen-van Delden en Marie Hildebrandt en illustraties van Benjamin Rabier biedt vooral amusement en ontroering.

Bobo is een aapje dat gevangen wordt genomen om in Europa in een circus te werken. Hij heeft erg veel heimwee en kan zijn geluk niet op als hij door een Afrika-reiziger wordt opgekocht voor diens 'Klein-Afrika'-verzameling. Een tijdlang maakt Bobo met zijn ondeugende of onhandige streken de buurt onveilig, maar als hij een baby uit een brandend huis redt, wordt hij een held. Zijn dood als gevolg van een vechtpartij met een gemene dief op het dak, is waarlijk tragisch.

> Nu komt de baas ook bij hem staan,
> Bobo kijkt hem nog even aan,
> Doch daarna zakt zijn kop weer neer
> En is het arme dier niet meer.
> De huisjuffrouw heeft zoo'n verdriet
> Als zij dit treurig einde ziet,
> Dat niets in 't eerst haar troosten kan
> En ook de baas, die arme man,
> Huilt tranenstroomen bij het gaan
> Van d'armen trouwen Afrikaan.

In *Eppien Toef* (1905) van dezelfde auteurs en illustrator zijn de prenten niet alleen kunstzinnig, ze tonen ook begrip voor de kinderlijke neiging tot ondeugendheid. Uiteraard wordt kattekwaad bestraft:

> O Eppien Toef, o Eppien Toef
> Wat ben je toch een zwarte boef
> ...
> Hij zint op wraak, zie zijn gezicht,
> Hij knijpt zijn lippen stevig dicht,
> Eerst is hij bleek, dan gloeiend rood,

Zijn plan is listig, slim en snood.
...

« Pickle maakt troef, » zegt Snodgrass.

Ze zaten met z'n vieren rond de tafel, onze welbekende vrienden Snodgrass, Winkle, Pickle en dokter Burl en vertelden elkander de eene geschiedenis voor, de andere na, uit hun veelbewogen leven.

« Beste Winkle, je overdrijft ! »

Wel, ik had haast vergeten, een gebeurtenis te verhalen, die van een ontzettenden invloed op mijn bestaan is geweest; die me, helaas, voor goed heeft genezen van alle edele gevoelens, die op den bodem mijner ziel sluimerden, met name onbaatzuchtigheid, menschenliefde, medelijden...

Uit: *Uit het land van Dickens* (1908). Vrij naar Jerome Doucet, door Marie Hildebrandt

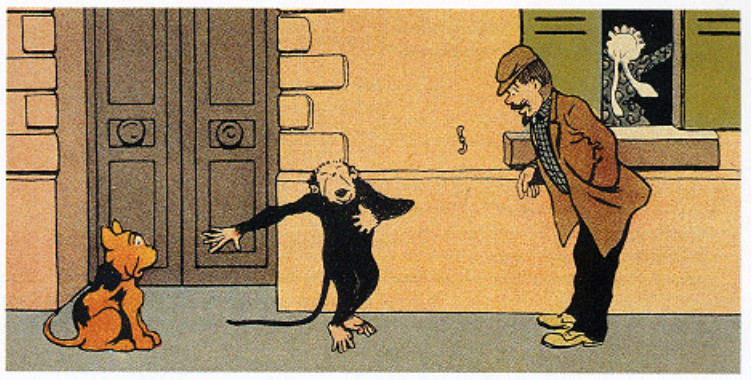

Bobo valt op de harde straat,
Hij gilt van pijn en weet geen raad.

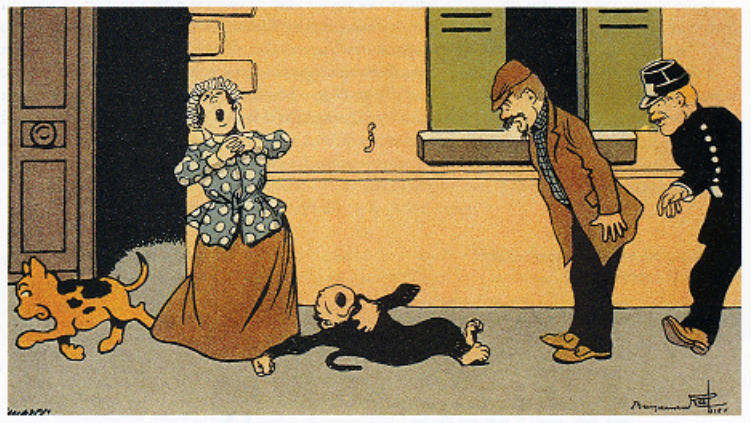

Zijn kopje doet hem toch zoo zeer,
En als hij opstaat, valt hij weer.

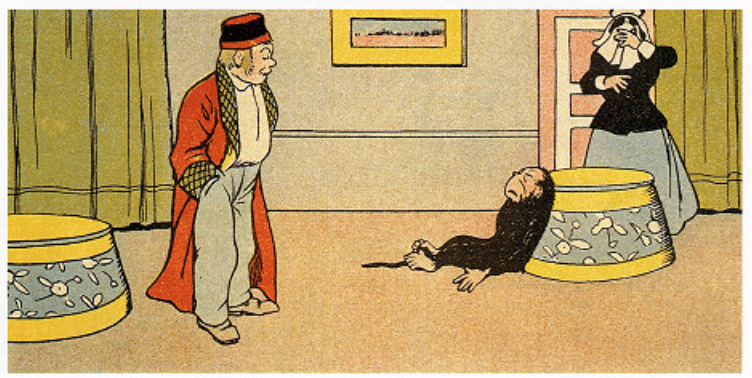

Nu komt de baas ook bij hem staan,
Bobo kijkt hem nog even aan,
Doch daarna zakt zijn kop weer neer
En is het arme dier niet meer.

Uit: *Bobo, de geschiedenis van een aap*. Mevr. van Osselen-van Delden en Marie Hildebrandt, met illustraties van Benjamin Rabier

Hij peinst - en peinst - ha! een idee!
Jandoppie ja, dat valt hem mee.
...
Hij krijgt een ongenadig pak.
Eerst boven op het hooge dak,
Dan op de trap en dan beneden,
Dan in de kamer, en och heden,
Zijn moeder huilt want foei! zijn broek
Die scheurt nu stuk als neteldoek,
En Eppien schreeuwt en roept: gena!
Ik zal 't niet weer doen, heusch niet Pa!

Uit de toevoeging dat dat berouw alleen maar geldt zo lang Eppien nog pijn heeft en hij daarna ongetwijfeld weer wat nieuws zal verzinnen, blijkt een realistische visie op de kinderziel.

De kleine Kroot in het Droomenland (1907) met tekst van Marie Hildebrandt en illustraties van Benjamin Rabier en Fred Isly heeft een moralistische strekking die doet denken aan die van *Piet de Smeerpoets* of *Paulientje met de Zwavelstokjes*. Kleine Kroot heeft van binnen een hart van goud, maar is van buiten ‘o zoo stout’. Ze heeft zes gebreken: slordigheid, luiheid, snoeplust, nieuwsgierigheid, plaagzucht, drift, en ondervindt van elk daarvan de kwalijke gevolgen. Het nawoord leert dat er kabouters zijn die kunnen helpen. ‘Hun namen? Wel laat ik er drie noemen - ijver, zachtheid en eerlijkheid -, en ik wed, dat hij de andere dan van zelf wel vindt. Later kom ik ze u wel eens vragen, dat beloof ik. En hiermede neem ik weer voor een poosje afscheid van u.’

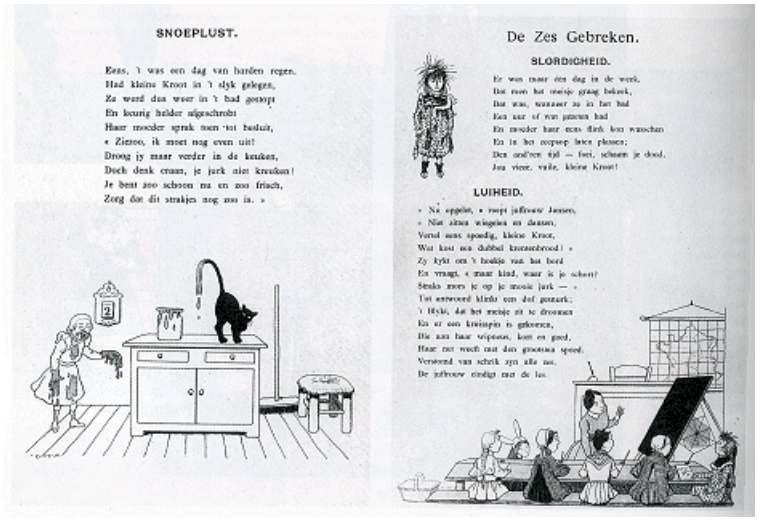

De kleine kroot in het droomenland. Marie Hildebrandt, met illustraties van Benjamin Rabier en Fred Isly

Ook hier blijkt weer de Nederlandse invalshoek. Artisticiteit en schoonheid gaan steevast gepaard met het opgeheven vingertje en de vermaningen van de schrijver.

*V*ooral Marie Hildebrandt en mevrouw Van Osselen-van Delden (auteur van het onvergetelijke *Jodinnetje van Elspeet* uit 1895) hebben veel artistieke prentenboeken van teksten voorzien.

In de serie 'Artistieke Prentenboeken' (1905) verschijnen sprookjes zoals *Hans en Grietje, Roodkapje, Asschepoester* en *De schoone slaapster in het bosch*, terwijl *Scholz' kunstprentenboeken* veelal geïllustreerd zijn door kunstenaars als A. Münzer, E. Osswald en A. Schmidhammer. Volgens de flaptekst zijn 'alle naar hun platen zo mooi dat ze best tot beeldige wandfriezen konden verwerkt ...'

*D*e sociale betrokkenheid en reminiscenties aan de spoorwegstaking van 1903 maken *De stakende dieren* (1911) van Augusta van Slooten (= Ankje Franser) tot een interessant prentenboek. Omdat de tekeningen van F. Jüttner niet erg subtiel zijn, wordt de boodschap heel dominant. Gedurende enige tijd in het verhaal ziet het ernaar uit dat de dieren zich niet langer in hun ongelukkig lot zullen schikken. Ze nemen het heft in eigen poten en eisen 'Minder werk en meer te eten. Bovendien meer vrijen tijd.' Maar als de koning woedend reageert en in zijn toespraak beroep doet op mededogen en begrip: 'Zelfs de Koning heeft zijn zorgen, En 't bewaren van de vree, Is, geloof mij, onderdanen, Een der vele zorgen mee,' draaien de dieren als een blad aan de boom om en juichen hem toe. Einde van de staking. Wie nog langer durft te protesteren - het kleine mormeldier achter in de zaal - wordt verwijderd. Zo gaat dat met opstandige lieden.

*T*wee jaar later (1913) maakt Augusta van Slooten bij platen van Benjamin Rabier *De lotgevallen van Das en Dot* en bij platen van Georg Alfred Williams *Het Berenboek*.

Betty vindt in de tuin een briefje:

> 'Kom in den tuin, bij den hoogen, steenen muur,
> 'Lieve Betty, en neem je broertje mee.
> 'Want de Teddy Beertjes zijn geen van allen blij,
> 'Als ze spelen moeten zonder jullie-twee.
> Met hartelijke groeten en de beste wenschen voor een prettigen en gelukkigen verjaardag:
> De Teddy Beertjes.'

Met de beren beleeft ze allerlei avonturen. Natuurlijk mogen de beren mee naar school, maar ze mogen niet mee in de klas. 'Ik weet veel te goed, dat, als de Beertjes in de klas zijn, jullie slecht zult opletten, en dat mag volstrekt niet.' Bij een boottochtje vallen de beren in het water, bij de fotograaf trekken ze gekke gezichten en zo gaat het maar door.

*H*et uitgeven van artistieke prentenboeken wordt echter weldra een hachelijke zaak en blijkt economisch alleen verantwoord door internationale samenwerking en coprodukties. Des te heuglijker dus dat het ministerie van WVC middels het toekennen

van subsidies sinds een aantal jaren mogelijkheden heeft gecreëerd voor vernieuwende, artistieke (prenten)boeken van Nederlandse makelij.

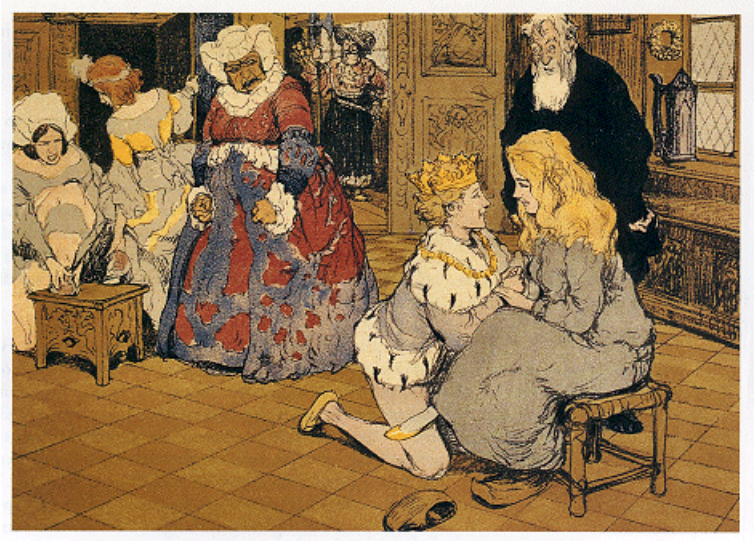

Zonder moeite trok zij het aan en het paste haar precies. En toen zij hem aankeek, zag hij dat zij het was, waarmee hij gedanst had en zeide: ‘hier is de ware bruid.’ De stiefmoeder en de beide zusters werden bleek van boosheid, maar Asschepoester werd mee op het paard genomen en toen ze nu bij het hazelnootje kwamen, riepen de twee witte duifjes:
‘Roekoek, Roeroen,
Nu is er geen bloed in de schoen,
De schoen is nu heel pluis,
Breng de goede bruid naar uw huis.’
Uit: *Asschepoester*. Artistieke prentenboeken, nr. 3

Gij alleen werkt niet en eet toch
Van het beste, dat er is.
Ziet U, sire, en dat geeft ons,

Onderdanen, ergernis.
Daarom wenschen alle Dieren
Uit Uw rijk, o Majesteit,
Minder werk en meer te eten.
Bovendien meer vrijen tijd.
Uit: *De stakende dieren* (1911). Augusta van Slooten, met illustraties van F. Juttner

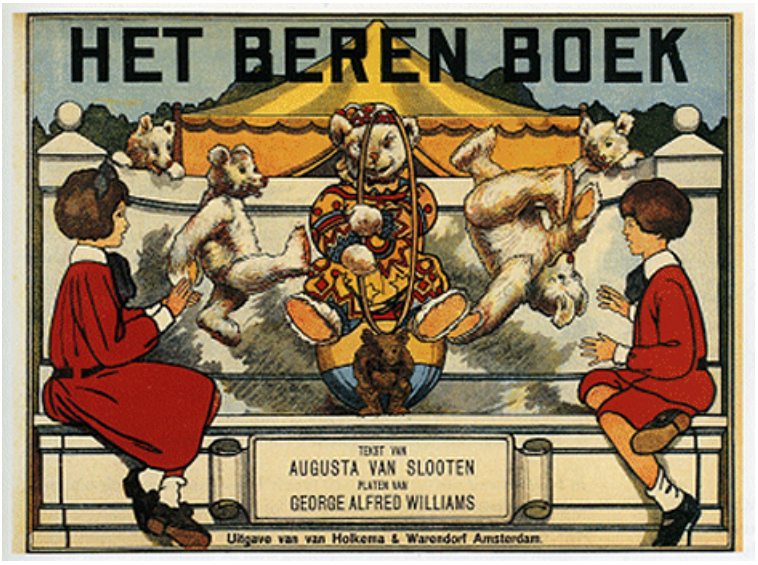

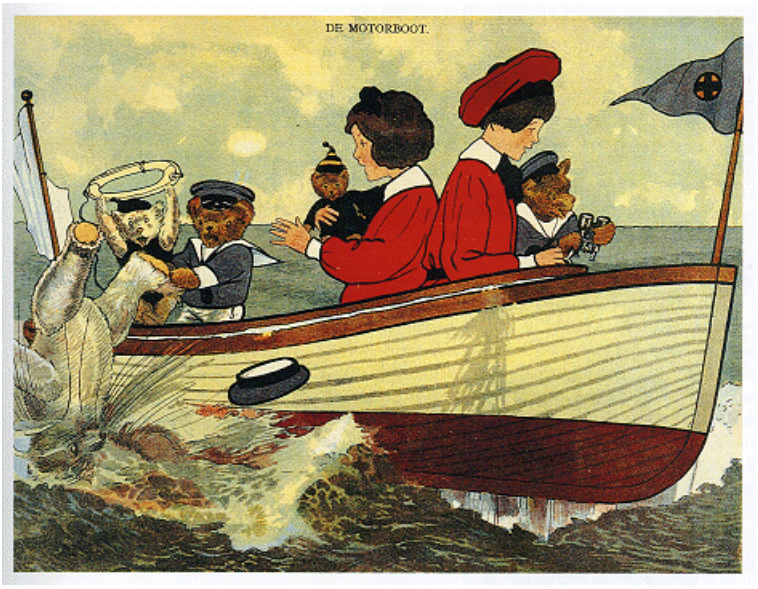

Nog maar een paar dagen en Betty zou jarig zijn. Wat een feest! Betty en haar broertje Otto waren dan ook niet samen of ze spraken over die groote gebeurtenis en hoofdzakelijk over de cadeautjes, dat begrijp je. Betty wist werkelijk bijna niet, wat ze kiezen zou voor moois.
[...] 'Eigenlijk,' zei Otto, 'kun je het mooiste speelgoed niet koopen; want boomen en bloemen en kiezelsteenen en gras en vogels zijn niet te koop. En als je zo nagaat is dat toch wel het allermooist.'

Uit: *Het Berenboek*. Augusta van Slooten, met illustraties van George Alfred Williams

Bibliotheken

Opvallend in de kinderboekenproduktie van de negentiende eeuw zijn de ‘bibliotheken’, een reeks boeken met dezelfde omslagillustratie, een eigen naam en een redacteur die borg staat voor de kwaliteit ervan. Zo redigeerde J. Stamperius (1858-1936), ‘hoofd eener school te Amsterdam’, sinds 1887 de ‘nieuwe bibliotheek voor de jeugd’. Deze bevatte ‘oorspronkelijke lectuur, bestemd voor knapen en meisjes van elf- tot veertien- à vijftienjarigen leeftijd’. Er verschenen jaarlijks zes deeltjes die elk op zichzelf staan en afzonderlijk verkrijgbaar waren. Stamperius had een aantal eisen voor deze bibliotheek geformuleerd:

‘- een kinderverhaal moet boeiend zijn
- een kinderboek moet voedsel bieden voor hoofd en hart, een schat aan nuttige kennis kan er door worden aangebracht
- het kind moet nooit in verzoeking gebracht worden het kwaad toe te juichen omdat het in behaaglijken vorm is voorgesteld
- ieders godsdienstige begrippen moeten worden eerbiedigd.’

*I*n *In de ochtend van het leven* (1941) vertelt Theo Thijssen hoe die bibliotheek voor hem een wereldwonder was: ‘hij [de onderwijzer] nam eventjes acht-en-twintig boeken tegelijk. Elke week kon je daaruit een boek te leen krijgen, maar... alleen de acht-en-twintig waar de meester het meest tevreden

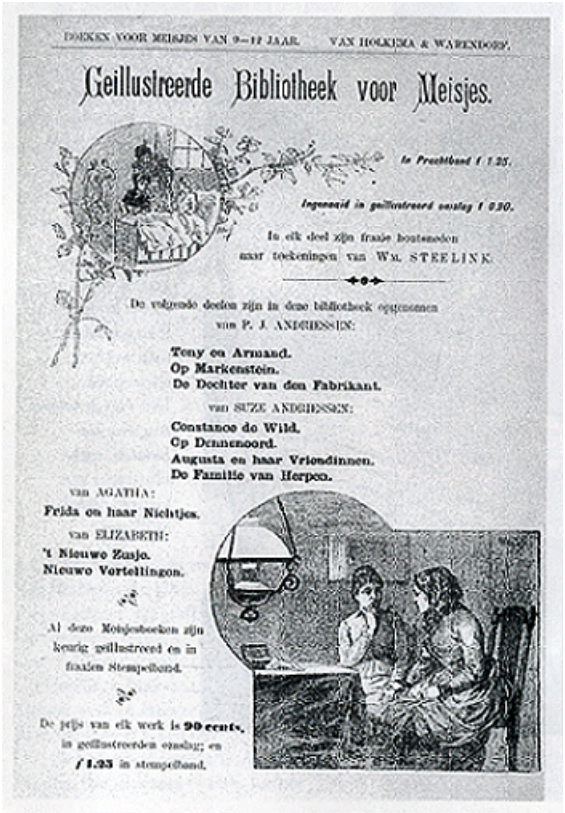
BOEKEN VOOR MEISJES VAN 9—12 JAAR. VAN HOLKEMA & WARENDORF.

Geïllustreerde Bibliotheek voor Meisjes.

In Prachtband f 1.25.

Ingenaaid in geïllustreerd omslag f 0.90.

In elk deel zijn fraaie houtsneden naar teekeningen van WM. STEELINK.

De volgende deelen zijn in deze bibliotheek opgenomen van P. J. ANDRIESSEN:

Tony en Armand.
Op Markenstein.
De Dochter van den Fabrikant.

van SUZE ANDRIESSEN:

Constance de Wild.
Op Dennenoord.
Augusta en haar Vriendinnen.
De Familie van Herpen.

van AGATHA:
Frida en haar Nichtjes.

van ELIZABETH:
't Nieuwe Zusje.
Nieuwe Vertellingen.

Al deze Meisjesboeken zijn keurig geïllustreerd en in fraaien Stempelband.

De prijs van elk werk is **90 cents**, in geïllustreerden omslag; en **f 1.25** in stempelband.

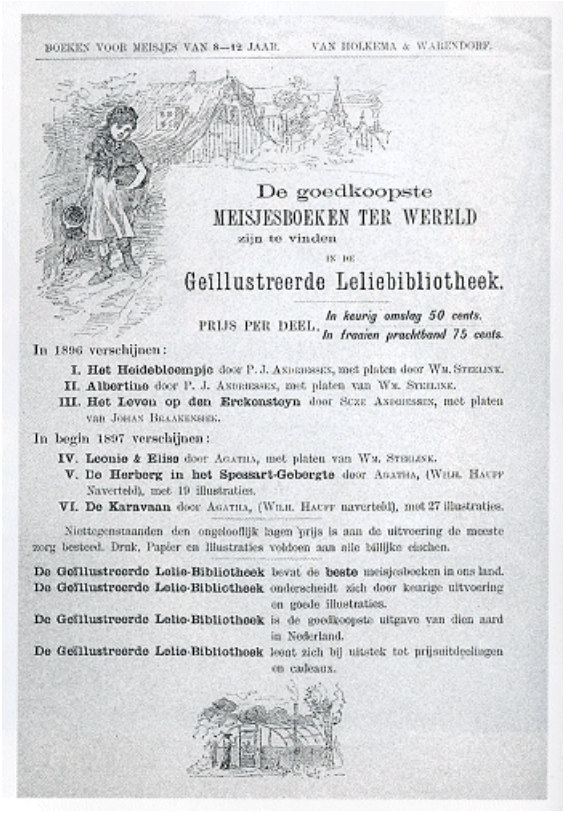

BOEKEN VOOR MEISJES VAN 8—12 JAAR. VAN HOLKEMA & WARENDORF.

De goedkoopste
MEISJESBOEKEN TER WERELD
zijn te vinden
IN DE
Geïllustreerde Leliebibliotheek.

PRIJS PER DEEL. *In kleurig omslag 50 cents.*
In fraaien prachtband 75 cents.

In 1896 verschijnen:

I. Het Heidebloempje door P. J. Andriessen, met platen door Wm. Steelink.
II. Albertine door P. J. Andriessen, met platen van Wm. Steelink.
III. Het Leven op den Erekonsteyn door Scke Andriessen, met platen van Johan Bekakenbeek.

In begin 1897 verschijnen:

IV. Leonie & Elise door Agatha, met platen van Wm. Steelink.
V. De Herberg in het Spessart-Gebergte door Agatha, (Wilh. Hauff Naverteld), met 19 illustraties.
VI. De Karavaan door Agatha, (Wilh. Hauff naverteld), met 27 illustraties.

Niettegenstaanden den ongelooflijk lagen prijs is aan de uitvoering de meeste zorg besteed. Druk, Papier en Illustraties voldoen aan alle billijke eischen.

De Geïllustreerde Lelie-Bibliotheek bevat de **beste** meisjesboeken in ons land.
De Geïllustreerde Lelie-Bibliotheek onderscheidt zich door keurige uitvoering en goede illustraties.
De Geïllustreerde Lelie-Bibliotheek is de goedkoopste uitgave van dien aard in Nederland.
De Geïllustreerde Lelie-Bibliotheek leent zich bij uitstek tot prijsuitdeelingen en cadeaux.

Reclamefolder

Reclamefolders

over was. Ik herinner me nog twee titels: *Toon Revers* en *Dirk van Beveren*, en weet daardoor dat de bovenmeester voor de vorming van die bibliotheek begonnen is met de deeltjes van de "Stamperius-bibliotheek". Telkens kwam er een deeltje bij, dat schreven we dan met z'n nummer bij in onze "katalogus". En telkens had onze meester dan een leerling méér, waar hij tevreden over was geweest in de afgelopen week...'

*N*og voor de eeuwwisseling zet ook Van Holkema & Warendorf een aantal bibliotheken op. Voor meisjes zijn dat: 'de Geïllustreerde Bibliotheek' (vanaf 1986); 'de Geïllustreerde Lelie-Bibliotheek' met de goedkoopste meisjesboeken ter wereld (1896-1900). In de twintigste eeuw gevolgd door: de Geïllustreerde meisjesbibliotheek 'Het Kransje' en de wat luxueuzer uitgevoerde 'Primula Veris'.

Vanaf 1892 verschijnen in 'De Goede Kameraad', geïllustreerde bibliotheek voor jongens, voornamelijk herdrukken van boeken die bewezen hadden klassiekers te zijn. Het werk van Mark Twain, *Jongensleven* van Edm. de Amicis en *Willem Roda* van E. Heimans. Al snel wordt ook werk van C. Joh. Kieviet opgenomen. Als 'De Goede Kameraad' zich enige jaren later tot jongens én meisjes richt, publiceren in deze reeks ook auteurs als T. Brinkgreve-Wicherink, Willy Pétillon en J.P. Zoomers-Vermeer.

De 'Oranje-bibliotheek' met daarin andere titels van Kieviet: *Wilde Bob* en *Het slot op den Hoef*wordt eerst alleen voor jongens aanbevolen, maar krijgt al snel de toevoeging 'voor jongens en meisjes', terwijl 'Neerlands Jeugd', vanaf het begin

voor jongens en meisjes bedoeld is. Rond de eeuwwisseling ontstaat een discussie over de kunstmatige scheiding tussen jongens- en meisjesboeken. J.W. Gerhard (1905) geeft in een vernietigende kritiek zijn standpunt zeer duidelijk weer. ‘Wie heeft er ooit gehoord van tweeërlei kunst: een mannelijke en een vrouwelijke? Is het niet een even groote dwaasheid de letterkunde te verdeelen in één voor mannen en één voor vrouwen? Zoo ja - en geen denkend mensch zal dit doen - dan is 't even onlogisch de lectuur voor de jeugd te splitsen. Wat schoon, goed en waar is voor jongens, is 't ook voor meisjes.’

Zijn kritiek kan echter niet verhinderen dat in aanbevelingslijsten, brochu-

Bibliotheek Neerlands Jeugd

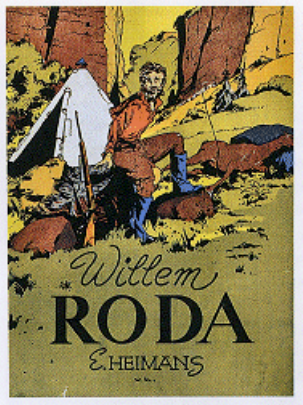

Toen Willem zo naast zijn vader stond, viel het eerst goed in 't oog, hoezeer ze op elkander leken. Beiden hadden hetzelfde hooggewelfde voorhoofd, dezelfde doordringende en niettemin vriendelijke ogen, maar ook denzelfden trotsen trek om den mond.
Uit: *Willem Roda* (10e druk). E. Heimans

Willem Roda (8e druk). E. Heimans, met omslagillustratie van B. van Vlijmen

res en recensies het onderscheid tot op de dag van vandaag nog steeds bestaat.

De lezende jonge dames krijgen leesvoer van Suze Andriessen, Truida Kok, Agatha en Elisabeth. De produkten van deze ‘vriendelijke, moederlijke figuren’ stuiten op scherpe kritiek. Van Tichelen vindt Suze Andriessen bloedeen zouteloos en acht de anonieme tantes van geen betekenis. Maar de bezwaren tegen oppervlakkigheid,

sentimentaliteit en onwaarachtigheid kunnen niet verhinderen dat de naam van Suze Andriessen (1850-1924) zeer frequent opduikt. Meestal met titels die verwijzen naar de vrouwelijke hoofdpersoon (*Augusta, Constance de Wildt*) of de plaats waar de jonge dames verblijven (*De Krayenhof*). Suze kent het schrijversvak van haar vader P.J. Andriessen (1815-1877), die behalve historische werken ook een paar meisjesboeken op zijn naam heeft staan. Die waren soms inderdaad door hem geschreven, vaak ook bewerkt door zijn dochter of in samenwerking met haar tot stand gekomen.

*T*ruida Kok (1869-1949) profileert zich met 'gezellige' meisjesboeken waarin de thee- en danspartijtjes niet van de lucht zijn. Bedoeld als reactie op de moraliserende kleinburgerlijkheid en binnenhuizigheid van de negentiende-eeuwse jeugdlectuur dreigen haar boeken jonge meisjes te leiden tot oppervlakkigheid en lichtzinnigheid. Ze zijn vaak bestempeld als 'ouderwetse zoeterigheid en huisbakkenheid'. Inderdaad roepen titels als Loula Almerus (1897) en *Flora van Marcksveld* (1898), beide aangeduid als oorspronkelijk meisjesboek, *Twee zusjes* (1895), *De kleindochters van Mevrouw Westlandt* (1900) niet direct werelden van verbeelding of avontuur op.

*D*e 'Oranje-bibliotheek' blijft het langst bestaan. De pers is er juichend over: 'Mogen wij ons er niet over verheugen dat de firma Van Holkema & Warendorf dit werk met veel aardige platen opneemt in haar Oranje-Bibliotheek?; Wanneer de volgende deelen van de Oranje-Bibliotheek van hetzelfde gehalte zijn als de twee eerste, dan zullen de Uitgevers een enorm succes hebben en dat verdienen ze dan ook; De Oranje-Bibliotheek blijkt een uitmuntende instelling te zijn die met warmte en overtuiging kan worden aanbevolen.' Deze reacties maken duidelijk dat de fraai gebonden en rijk geïllu-

Okke Tannema was een echte straatjongen. Thuis was hij nooit dan om te slapen en te eten. De overige tijd bracht hij altijd buitenshuis door, zelfs al regende het, dat het goot, of woei het een halve orkaan. Uit: *Okke Tannema* (Bibliotheek De Goede Kameraad, 6e druk). C. Joh. Kieviet, met omslagillustratie van Rie Reinderhoff

(11e druk)

streerde boekwerken hun weg naar het lezerspubliek wel gevonden zullen hebben.

(11e druk)

‘De Goede Kameraad’ bevat aanvankelijk vooral stoere verhalen, maar krijgt een veelzijdiger karakter als deze bibliotheek ook voor meisjes wordt. Ze bevat zowel historische en avonturenverhalen als buitenlandse klassiekers. Kieviets *Okke Tannema* neemt in deze reeks een bijzondere plaats in. Niet alleen vanwege de superlatieven waarmee het werd ontvangen, ‘bijzonder mooi’ (*Het Vaderland*), ‘Summa summarum’ (*De Amsterdammer - weekblad*), ‘een echt flink Hollandsch boek’ (*Jeugd*), maar eerder vanwege de dramatische oproep de drank te laten staan.

Ook *Willem Roda* van het Amsterdamse schoolhoofd E. Heimans (1861-1914) krijgt bij de zevende herdruk (1899) een plaatsje in deze bibliotheek. Van Tichelen vindt Heimans geen kunstenaar, maar waardeert de beschei-

Loula Almerus, oorspronkelijk meisjesboek. Truide Kok, met illustraties van Wilm. Steelink

den en gevoelige wijze waarop hij gaf wat jongens vragen: conflict, avontuur en boeiende wetenschap. ‘Hij verstaat de kunst van rustig, gedetailleerd vertellen en componeren.’

*D*e ‘bibliotheken’ zijn altijd een belangrijke rol blijven spelen bij Van Holkema & Warendorf. Soms bevonden zich in zo'n reeks alleen herdrukken, bij voorbeeld in de ‘Junior pockets’ (vanaf 1973); soms juist nieuwe titels, bij voorbeeld in ‘De regenboogreeks’ (vanaf 1972). ‘De boeken daarin zijn even verschillend als de kleuren van de regenboog. De een houdt meer van rood, de ander van geel; de een houdt meer van spannende boeken, de ander van een grappig verzonnen verhaal.’ Ook de ‘Lees je al’-boeken (vanaf 1988) voor beginnende lezertjes worden duidelijk herkenbaar gepresenteerd, maar het begrip ‘bibliotheek’ voor een reeks van boeken is sinds de Tweede Wereldoorlog voorgoed verdwenen.

1914-1940 Van boekenplankje tot prijsvraag

Reclamefolder

De Eerste Wereldoorlog mag dan ongunstig geweest zijn voor de economische en materiële ontwikkeling van Nederland, een aantal maatschappelijke ontwikkelingen raakt juist in een stroomversnelling met als gevolg dat de afstand tussen hoog en laag, boven en onder kleiner wordt. Zo groeien de middengroepen in aantal en autoriteit dankzij de industrialisatie, de verplichte scholing voor iedereen en de voortschrijdende democratisering - vrouwen krijgen in 1919 kiesrecht.

Deze ontwikkeling is niet direct zichtbaar in de leescultuur van die jaren. De beheerders van de Reizende Volksbibliotheek klagen in 1925 tenminste over de teruggang in de leesbelangstellmg op het platteland. De schuld daarvan schuiven zij op de algehele malaise, de noodgedwongen verhoging van het leengeld - een cent per week! - én de opkomst van de radio. Ze is wel zichtbaar in de strategieën van uitgevers en leesbevorderaars die een groter publiek proberen te bereiken.

In navolging van de Amsterdamse Nutskinderleeszaal, beter bekend als ‘De Wijde Steeg’, worden op verschillende plaatsen in het land (Utrecht, Rotterdam, Den Haag) kinderleeszalen of jeugdbibliotheken opgericht. Daarvan getuigt de oproep van een spraaklerares te Emmen in *Het Kind*: ‘Wij moeten de jongens en meisjes in de gemeente Emmen (Dr.) op winteravonden van de straat houden. Maar dan moeten wij ze er ook iets voor terug geven. Een leeszaaltje, met goed licht en warmte, met tafeltjes en stoelen, en in de eerste plaats goed voorzien van boeken. Alle boeken zijn welkom! - Kijkt U uw boekenkast eens even na, of U niet iets missen kunt; meestal heeft U veel te veel boeken thuis en zoekt alleen naar een gelegenheid een goede bestemming voor ze te vinden. Welnu! stuurt U die oude boeken dan.’

Stonden voor de Eerste Wereldoorlog vooral de criteria voor het goede kinderboek in de belangstelling, nu beijveren de drie zuilen zich voor het winnen van lezers, ieder vanuit de eigen levensovertuiging. De neutrale zuil bekleedt in die strijd de sterkste positie. Niet alleen omdat onderlinge verdeeldheid tussen orthodox en vrijzinnig zoals bij de protestanten en de katholieken ontbreekt, maar ook omdat er meer ‘neutrale’ boeken zijn.

Het verzuild winnen van lezerszielen blijkt uit de oprichting van een Keurraad voor Roomsche Jeugdlektuur op 25 juni 1924, de latere IDIL. De Keurraad bekijkt

de boeken voor de jeugd vooral vanuit ‘godsdienstig-zedelik’ oogpunt. Twee jaar later introduceert een ‘neutrale’ Commissie voor kinderlectuur en kinderbibliotheken *De kleine Vuurtoren*, een jaarlijkse gids met adviezen over nieuw verschenen kinder- en jeugdboeken. In feite de voorloper van de huidige *Boek- en Jeugdgids* van NBLC en CPNB. In 1933 volgt de Stichting Jeugdlectuur te Amsterdam die vanuit een positief christelijk standpunt goede lectuur onder de jeugd wil brengen. Het middel daartoe is opnieuw een lectuurgids met ‘principiële’ voorlichting over boeken die voor jongeren bestemd zijn alsook over boeken die voor ouders en jeugdleiders van belang zijn.

Het eerste prentenboek. J. Riemens-Reurslag

Van Holkema & Warendorf, die van oorsprong christelijk hervormde wortels heeft, schaart zich onder de neutrale zuil en ontwikkelt met behulp van boekenlijsten en aantrekkelijk uitgegeven brochures een eigen commercieel beleid om het lezen en de verkoop van haar boeken te bevorderen. *Ons Boekenplankje*, 'Een Nieuwe goedkoope Bibliotheek voor Jongens en Meisjes' (1922), neemt in dat beleid een bijzondere plaats in.

'De tijden zijn duur en de tijden zijn slecht is de algemeen gehoorde klacht en men moet zich zoveel mogelijk bezuinigen. En wanneer er dan bezuinigd wordt, dan komen daarvoor allereerst de boeken in aanmerking, want boeken zijn duur. Weet men echter wel wat men zijn kinderen onthoudt, als men ze geen goede boeken meer geeft, men onthoudt ze niet alleen veel genot, maar men staat hun ontwikkeling voor het betere leven in den weg. Een boek is de beste vriend voor jong en oud!

Wij willen nu beginnen met de boeken weer goedkoop te maken en vooral

Reclameposter

de boeken voor de jeugd. Maar deze goedkoope boeken moeten én wat inhoud betreft én wat de uitvoering aangaat, toch tot de allerbeste behooren.

Gulliver keek eens rond om den betooverden aanblik te genieten, die zich aan zijn oog voordeed.
Uit: *Gulliver's reizen* (Ons Boekenplankje, deel 1). C. Joh. Kieviet, met illustraties van Netty Heyligers

Wij hebben ons daartoe in verbinding met de beste schrijvers, teekenaars en drukkers gesteld en het resultaat daarvan is de verschijning van *Ons Boekenplankje*.'

De eerste twaalf boeken - in linnen gebonden met elk vier plaatjes en een in vier kleuren gedrukt omslag van Netty Heyligers - kosten *f* 1,25 per deel. Bij intekening op de hele serie kan men voor *f* 5,- het bijpassende eikehouten kastje aanschaffen. Die lage prijs is mogelijk dankzij de hoge oplagen, het laten binden van maar liefst 50.000 exemplaren tegelijk en het uitbrengen van herdrukken van gerenommeerde auteurs. Zo levert C.Joh. Kieviet een bewerking van *Gullivers reizen*. J.J.A. Goeverneur vertelt over *Don Quichot van La Mancha* en bekende 'vrouwelijke schrijfsters' als Agatha en Suze Andriessen over mooie meisjes en hun kostschoolperikelen.

Deze vorm van propaganda werkt kennelijk, want al in het voorjaar van 1923 worden de volgende zes delen aangekondigd. Onder andere *Een vroolijk Troepje* van Rina van der Hout met daarin Loes en Mies, 'aardige figuurtjes die heel het boek door van een amusante beweeglijkheid en praatlust zijn' en het jongensboek *Jack van Wely* van Bob Haringsveldt, 'een sympathieke jongen vol moed en waarheidszin' die kattekwaad en ongelooflijke streken uithaalt. De serie omvat uiteindelijk vierentwintig delen.

Zes jaar later (1928) verrast Van Holkema & Warendorf de kinderboekenwereld met een poging niet alleen de kwantiteit maar ook de kwaliteit van het jeugdboek te verbeteren. Het middel daartoe is een prijsvraag ter waarde van *f* 1.000,- voor de auteur van het beste Jongensboek en het beste Meisjesboek.

De winnende manuscripten zullen worden gepubliceerd in de serie *Be-*

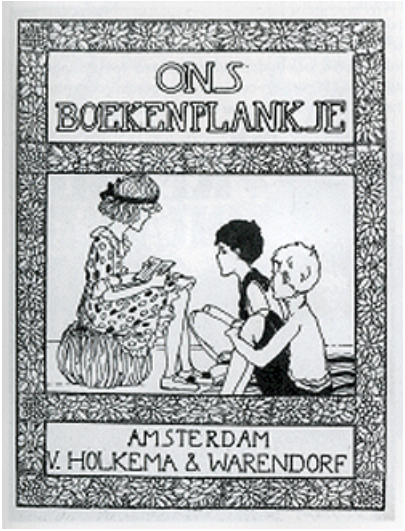

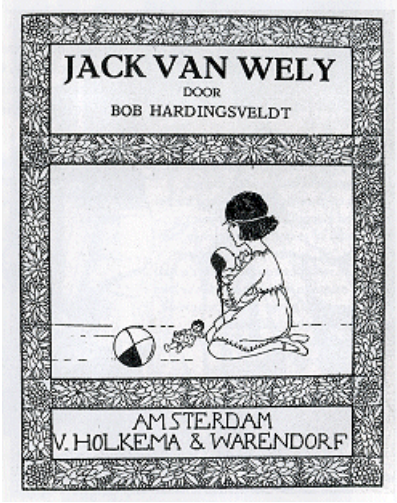

Jack van Wely (Ons Boekenplankje, deel 20). Bob Hardingsveldt

kroonde Boeken voor jongens en meisjes, voortreffelijk uitgegeven op houtvrij papier met linnen band en duidelijke druk, voor ‘den billijken prijs’ van *f* 2,90 voor gebonden exemplaren of *f* 2,- voor ingenaaide.

De motieven voor de prijsvraag lopen uiteen: ‘Reeds sedert jaren is geklaagd over het gehalte van de jongens- en meisjesboeken. Verschillende commissies werden samengesteld om deze kinderlectuur te beoordeelen en de goede boeken aan te bevelen. Om te komen tot een serie boeken, waarvan men vooruit weet, dat ze in alle opzichten zouden voldoen, hebben wij onze prijsvragen uitgeschreven. Wij hadden daarbij een tweede doel voor oogen en wel om aankomende auteurs aan te moedigen, sluimerende talenten te doen ontwaken en nieuwe auteurs te ontdekken, die wat aan onze jongens en meisjes te vertellen hebben. In dit opzicht zijn wij zeker ook geslaagd. Maar om onze prijsvragen het vertrouwen van het publiek te geven en verzekerd te zijn, dat het beste gekozen zou worden, hebben wij een jury van hoogstaande vrouwen en mannen uitgenoodigd... Zoo zijn wij verzekerd, dat het allerbeste gekozen werd.’

Deze jury van hoogstaande vrouwen en mannen, met onder meer C.Joh. Kieviet, Theo Thijssen, Top Naeff en J.P. Zoomers-Vermeer, krijgt maar liefst 143 manuscripten te beoordelen. Daarvan vallen bij eerste lezing meteen een honderdtal af. Na veel discussie over de resterende veertig wordt besloten een achttal boeken te selecteren voor publikatie in de nieuwe serie. Vier jongensboeken: *Averij* door Marie C. van Zeggelen, *Onder de Duinkerkers* door G.C. Hoogewerff, *De stem in het Bosch* door L.D.A.P. van Son en *Keesie Oranje* door Kees Valkenstein. En vier meisjesboeken: *Wij, met ons vijven, in Rome* door Tine Cool, *Het Beugeljong* door Anna Hers, *Ons Honk* door Diet Kramer en *Didi's avonturen* door Chr. Moresco-Brants.

De eerste prijs gaat respectievelijk naar *Averij* en *Wij, met ons vijven, in Rome*, al zullen het onsterfelijke *Het Beugeljong, Ons Honk* en *Keesie Oranje* populairder blijken te zijn.

De pers reageert laaiend enthousiast. ‘*Het Beugeljong* is een der allerbeste meisjesboeken welke wij ooit lazen. En niet alleen als specifiek meisjesboek komt het lof toe. Ook ouderen, ook ouders zullen heel veel voldoening in het lezen ervan vinden. Anna Hers geeft een teere fijne beschrijving van wat er leeft en werkt in hoofd en hart van het naar het lichaam ongelukkige Beu-

‘Schiet op!’ zei de man die 'n eind aan het gevecht gemaakt had tegen de slungel. ‘Vooruit en gauw wat!’ ‘Ik mot eerst me pet hebbe,’ zei Keesie Oranje, die alweer z'n broek stond op te sjorren. ‘Hier leit ie,’ zei de vrouw, ‘zet 'm maar gauw op je rooie pruik.’ De vrouw had gelijk. Keesie z'n haar leek wel oranje en daarom noemden ze hem in de buurt ook Oranje. Maar Keesie vond het helemaal geen scheldnaam.

Uit: *Keesie Oranje*. Kees Valkenstein

geljong. Zij heeft de sfeer van Beugeltje's omgeving zoo voortreffelijk getroffen en teekent dit milieu met een levende stift. Het verhaal is luchtig gebleven en om dat te bereiken laat ze er tevens als hoofdpersonen Jobs en Dobs, de tweelingen, in optreden. Die beide schooiertjes die zieltjes-zonder-zorg, brengen de heilzame afleiding als Beugeltje's fantasieën in diepe gedachten soms een weemoedige stemming zouden gaan scheppen. Ieder meisje zouden we willen aanraden *Het Beugeljong* te lezen!!!' aldus de *Haagsche Courant*.

Het Beugeljong (1928) zou in de kommer-en-kwelboeken van een halve eeuw later geen slecht figuur geslagen hebben. Noortje van Hemert kan weinig omdat zij een beugel moet dragen aan haar verminkte been. Zo moet zij heel wat kindergeluk ontberen dat haar vier zusjes wel ten deel valt. De huiselijke situatie is zorgelijk. Haar moeder kan niet aarden in het dorp en vertoeft soms maanden bij grootmoeder in Den Haag. In het dorp wordt druk geroddeld over een op handen zijnde scheiding. Maar het kan altijd erger. Beugeltje heeft een vriendin wier vader is opgepakt wegens speculeren met geld en als zij weer eens in het ziekenhuis wordt opgenomen, ligt in het bed naast haar ene Hansje die door toedoen van haar dronken vader nooit meer zal kunnen lopen.

Gelukkig is Beugeltje gezegend met een rijke fantasie, een helder begrip en een gevoelig hartje. Met haar vader kan ze ernstig spreken en in haar vrije uren schrijft ze sprookjes en verhalen. Als moeder een van die verhaaltjes leest, krijgt zij een andere kijk op haar dochter en nodigt haar uit voor een logeerpartij in Den Haag bij grootmoeder. Daar wordt Beugeltje ernstig ziek. Haar vader wordt geroepen en aan het ziekbed van hun kind vinden de ou-

Paps zei altijd Beugeltje tegen haar en eigenlijk scheen iedereen in huis wel vergeten te zijn, dat ze Noortje heette. Alleen moeder noemde haar altijd Noortje en soms een enkele keer Nora. Moeder vond het harteloos een kind op die manier voortdurend aan zijn ongeluk te herinneren en het leek Noortje of daar wel iets van aan was.

Uit: *Het beugeljong* (3e druk). Anna Hers, met illustraties van Rie Reinderhoff

ders elkaar terug. ‘Een mooi boek met veel droevigs en innerlijks waarin ook de vrolijke noot niet ontbreekt.’

Het Beugeljong was niet het eerste boek van Anna Hers (1885-1968), maar wel het enige boek waarmee zij geschiedenis heeft gemaakt. De familie Welmoed (1913) en *Martha's grootste levensles* (1928), ‘een boek voor oudere meisjes dat in de oorlog van 1914-1918 speelt’, verdwenen in de vergetelheid, evenals *Grooter worden* (1932) en *Het Beugeljong getrouwd* (1937). Al haar boeken doen een beroep op het nobele in de mens, een levensvisie die zij als directrice van de Openbare Leeszaal in Oud-Beijerland kon uitdragen.

*H*et bekroonde boek voor meisjes, *Wij, met ons vijven, in Rome* (1928) van de tuinarchitecte Tine Cool heeft minder indruk gemaakt. De opdracht voor in het boek ‘aan den kleinkinderen van den kunstschilder Thomas Cool (=de vader van Tine)’ wijst op autobiografische bronnen. Het verhaal beschrijft hoe een moeder met haar kinderen naar Rome reist om zich daar bij haar man te voegen. Het leven in een kunstenaarskolonie, in een vreemd land, zonder geld en in een ander klimaat, levert de nodige spanningen op. Beschrijvingen over kunst en gebouwen staan naast huiselijke zorgen over vlooien, een akelige huisbaas en een ziek kind. Het slot van het liedje is dat de familie in zijn geheel terugreist naar Nederland waar vader zijn schetsen zal gaan uitwerken. ‘De sfeer van een gelukkig gezinsleven tintelt door heel dit werk en doet ons warm aan... Naast veel genot wordt hier ook nog heel wat kennis aangebracht. Warm aanbevolen!’ aldus *Het Schoolblad*. Maar het zou het enige meisjesboek blijven dat Tine Cool schreef.

Wij, met ons vijven, in Rome (serie Bekroonde Boeken). Tine Cool, met illustraties van W. Heskes

*H*et opvallendste aan het bekroonde boek voor jongens, *Averij* (1928), is misschien wel dat het hier gaat om een jongensboek geschreven door een vrouw! De uitgever meldt tenminste trots: ‘ Marie C. van Zeggelen heeft het bewijs geleverd dat niet alleen mannen een zuiver beeld vermogen te geven van wat er omgaat in hoofd en hart van jongens.’ Maar minstens even bijzonder is dat haar jeugdboeken ook voor volwassenen zo leesbaar zijn. Het lukt haar de sfeer op Celebes en de Molukken overtuigend te beschrijven.

Averij is een avonturenverhaal met een goede dosis psychologische waar-

Ik kan nog geen lange brieven schrijven, maar wat ik jou te zeggen heb, is ook niet geschikt voor een lang epistel. Het zijn maar enkele woorden, Kees, en hier zijn ze. Kom maar weer gauw bij ons, wij zullen het wel met elkaar kunnen vinden. Ik ben overtuigd, dat jij je best zult doen daarvoor en ik beloof je, Kees, ik zal ook mijn best doen. Het bericht van het ongeval op zee heeft men eerst voor mij verzwegen, doch nu weet ik alles. We verlangen zeer naar je en hopen, dat je een heerlijke reis zult hebben.

Uit: *Averij* (Serie Bekroonde Boeken). Marie C. van Zeggelen, met illustraties van Tjeerd Bottema

schijnlijkheid. Twee broers Ru en Kees wonen in Nederland bij de familie Damme omdat hun ouders in Nederlands-Indië vertoeven. Als Ru zijn eindexamen heeft gedaan, mag hij voor een half jaar naar Indië om vervolgens samen met zijn ouders terug te reizen. Kees is hartstikke jaloers - een gevoel dat eigenlijk geen pas geeft -, hij moet vanwege zijn schoolverplichtingen achterblijven. Als het schip met Ru aan boord al op volle zee is, blijkt Kees zich als blinde passagier aan boord verstopt te hebben. Grote opschudding, maar voor deze roekeloze daad bestraft kan worden, wordt hun schip in dikke mist aangevaren en revancheert Kees zich door een heldhaftig optreden. Hij redt een klein jongetje en zijn broer van de verdrinkingsdood, waarbij hijzelf 'averij' aan zijn hoofd oploopt. Na een verblijf in een ziekenhuis in Southampton reist Kees nog enige tijd door Engeland terwijl Ru zijn tocht naar Indië voortzet. Eind goed, al goed. Kees heeft veel geleerd en vooral dat hij niet zo egoïstisch mag zijn.

Marie C. van Zeggelen (1870-1957), dochter van de negentiende-eeuwse humoristische dichter Willem J. van Zeggelen, schreef dit verhaal in Indië waar zij eenentwintig jaar met haar echtgenoot woonde. Na een opleiding aan de schildersacademie van Den Haag en een huwelijk op negentienjarige leeftijd, probeerde zij in Indië eerst in het tekenen van plaatjes voor kinderverhalen een bevredigende tijdpassering te vinden. Maar al gauw zette zij zich tot schrijven, zowel van jeugdverhalen als van romans. Haar debuut in 1908, *De gouden kris*, noemt Daalder een van de hoogtepunten in de Nederlandse kinderliteratuur. Haar werk, onder andere *Het zeeroversjongetje* en *Averij*, is tot in 1990 herdrukt!

Marie C. van Zeggelen

*N*og meer prijzen

Omdat de prijsvraag van 1928 zoveel aardige boeken had opgeleverd, besluit Van Holkema & Warendorf in 1932 de procedure te herhalen. Opnieuw zijn de reacties overweldigend. De manuscripten stromen binnen, honderdvijftig stuks! De jury voor het beste jongensboek - D.L. Daalder, E. Molt en David Tomkins - heeft een duidelijke voorkeur voor realiteit en spanning. Drie van de vier geselecteerde titels: *De Vrededwinger* van A. den Hertog, *Onder den Baobab* van G.M. Mes en *De vlucht van Nol Wanders* van

Alleen Captain Pax niet. Hij voelt een diepere zin in dezen lichten spot, want hij kent ze, de velen, die slechts aan eigen rust en veiligheid denken wanneer zij zich warm maken voor den vrede. Zij zijn niet beter dan die anderen, die uit eigen belang een oorlog wenschen. Want de waarachtige vrede kan alleen verkregen worden door volkomen zelfverloochening.

Uit: *De vrededwinger* (Serie Bekroonde Boeken). A. den Hertog, met illustraties van Ch. Muratti

Jan Wagenaar spelen in een herkenbaar en realistisch decor; *Floris Ommeganck* van Jac.A. Hazelaar is gesitueerd in de zestiende eeuw.

Het kiezen van de winnaars verloopt blijkens het verslag van Daalder in *Het Kind*, veertiendaagsch blad voor ouders en opvoeders (1902-1955), niet zonder moeilijkheden. 'De heer Tomkins, dichter en auteur van "indianenverhalen" ziet vermoeid: hij heeft niet minder dan zeventig manuscripten gelezen. De beide andere slachtoffers hebben er een kleine dertig in handen gekregen nadat de heer Tomkins het kaf van het koren had gescheiden. Wij hebben cijfers gegeven voor ieder boek dat wij lazen en we zijn nu samen gekomen om tot de eindbeslissing te geraken.' De heer Molt heeft kennelijk een andere maatstaf, want zijn cijfers zijn over het algemeen belangrijk lager. Maar over *Onder den Boabab* en *De vlucht van Nol Wanders* zijn de drie heren het snel eens. Dat ligt heel anders bij *De Vrededwinger*. '"Tien" zegt de heer Tomkins geestdriftig. "Negen", beweer ik, "zes", meent de heer Molt.' Zijn bezwaren gelden vooral de onmogelijkheden. Ook het pedagogisch geweten van Daalder knaagt. Is de methode van kapitein Pax om een oorlog met list en bedrog te voorkomen wel verantwoord? Het wordt allemaal zo simplistisch voorgesteld. Maar toch, jongens van vijftien en zestien hebben dringend behoefte aan dergelijke spannende lectuur. 'Deze Pax is een held die zijn leven aan een ideaal geeft. Naast allerlei bleeke pacifisten is hij een man van de daad, een mensch van vleesch en bloed die op zijn manier de menschheid dient en verlost van den duivel. Een type als hij kunnen jongens begrijpen en vereeren. Hij past bij hun leeftijd en bij hun weinig ingewikkeld wereldbeeld.' Om die reden handhaaft de heer Tomkins zijn tien en geeft ten slotte ook de heer Molt zijn sanctie. 'De enveloppe met de naam van den schrijver wordt geopend. Hij blijkt te zijn A. den Hertog. De heer Tomkins kent hem. De auteur van dit boek, dat de oorlog dood verklaart, is... kapitein van de infanterie. De heer Tomkins, die het met een tien beloonde, is... leeraar aan de militaire academie te Breda! O, militaristisch Nederland vol "vrededwingers"!'

Arie den Hertog (1889-1958) confronteert zijn jonge lezers met het grote wereldgebeuren en de discussies over de Volkenbond. De hoofdpersoon Captain Pax probeert het uitbreken van een oorlog te voorkomen 'Door dwang! Want zoolang de mensch nog niet geleerd heeft in den besten zin des woords mensch te zijn, zoolang de volken dikwijls niet wijzer zijn dan plukharende kwajongens, zoolang zal het beproefde systeem: Jij daarheen en jij daarheen! misschien nog het beste blijken van wat vredestichters in den loop der eeuwen hebben uitgedacht,' aldus de toelichting van de uitgever.

Door een samenloop van omstandigheden verdwaalt Frans Welter, een jeugdige verslaggever van het *Haagsche Dagblad*, in het labyrint van de Europese politiek. Daar ontmoet hij Captain Pax, onder wiens leiding hij spannende avonturen beleeft en zijn steentje bij kan dragen aan het afdwingen van de Wereldvrede. De vraag of het verantwoord is de vredesgedachte op deze wijze onder de jeugd te verspreiden is onderwerp van uitvoerige discussies in *Het Kind*. Waar de een het introduceren van elke vredesgedachte acceptabel vindt, heeft een ander bezwaar tegen de simplistische gedachtengang erachter. Een derde wijst erop dat de vredesgedachte slechts bijzaak is en dat het hier in de eerste plaats gaat om een goed geschreven jongensboek dat de belangstelling van de lezende jeugd zeker zal weten te wekken.

Hoe vertrouwd klinkt deze discussie in de oren van de jaren negentig!

*I*n de jury voor het beste meisjesboek zitten Emmy van Lokhorst, Willy Pétillon en Marie Schmitz. Uit hun selectie blijkt een duidelijke betrokkenheid bij de positie van vrouwen in de maatschappij. In alle geselecteerde boeken

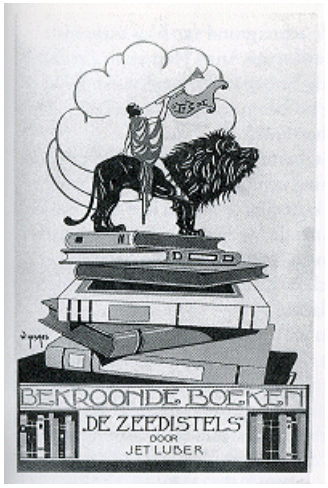

We hebben van Vlieland bericht gekregen. Er is nog een huisje disponibel, dar ‘De zeedistel’ heet, verder is alles vol.

Uit: *De zeedistels* (Serie Bekroonde Boeken). Jet Luber, met illustraties van Lies Hendriks

‘Is het klaar, juffrouw Mourik?’ Jo's oogen sperren zich wijd open van verbazing en angst. Hij moest eens weten dat zij feitelijk aan den eersten nog moest beginnen. Maar hij vergt toch ook wel het onmogelijke, twintig brieven in tien minuten. Verontwaardigd zegt zij: ‘Denkt u dat ik tooveren kan?’

Uit: *Beroepsfilm* (Serie Bekroonde Boeken). R.W. Doodewaard-Godschalk, met illustraties van Ella Riemersma

wordt het jonge meisje geplaatst tegen de achtergrond van haar toekomst: een zware taak in het gezin in *Grooter worden* van Anna Hers en in *Zeedistels* van Jet Luber; werken aan een toekomstig beroep in *Beroepsfilm* van R.W. Doodewaard-Godschalk of je eigen weg proberen te vinden als je het ouderlijk huis verlaat in *Aan Wal* van C. Asscher-Pinkhof.

‘Waar is Reina dan?’ pruttelde Eva. ‘Kan die nu niet eens even naar de jongens zien? Ik moet hier ook maar alles doen.’ ‘Reina zit te werken en o kind; ik ben zoo zenuwachtig. Zoolang die man hier in huis is, ben ik niets meer waard.’
Uit: *Grooter worden* (Serie Bekroonde Boeken). Anna Hers, met illustraties van Ella Riemersma

De uitgever beveelt deze boeken aan als ‘buitengewoon modern in den goeden zin van het woord, ze houden rekening met den smaak van onze hedendaagsche jongeren’. Dat moderne heeft kennelijk te maken met het inspelen op de mentaliteit van de jeugd. Het winnende meisjesboek *Beroepsfilm* is ‘lectuur voor de overgangsleeftijd, geen roman. Er gebeurt veel in het boek, er wordt ook gemoraliseerd, er wordt gelachen, maat het is alles in modernen aard, vlug, vluchtig en toch niet oppervlakkig.’

Een journaliste moet een serie artikelen schrijven over werkend Rotterdam en portretteert een verpleegstertje in het ziekenhuis, de ijverig studerende pianiste, de jongen die moeizaam vecht om zijn plaatsje in het leven te veroveren, het dochtertje van de pensionhoudster, de steno-dactylist en het meisje van de huishoudschool, de nijverheidskunstenares en de onderwijzeres. Met elkaar een aardig overzicht van de beroepen die voor meisjes in die tijd haalbaar, respectievelijk wenselijk worden geacht. Al beseft de journaliste dat deze jongeren het niet makkelijk hebben. ‘Wij staan allemaal aan het begin van onze loopbaan, zoo van school zoo in het volle leven. En er zijn nu geen welwillende leeraren meer bij de hand, om dadelijk alles precies te verklaren. Er is vaak geen hulp, geen leiding, geen rechtvaardige beoordeeling, wij moeten zelf maar trachten wegwijs te worden, soms door schade en schande.’

In *Grooter worden* probeert Anna Hers haar lezers duidelijk te maken dat groter worden alles te maken heeft met groeien in liefde en begrijpen, ‘komen tot een adelende levensbeschouwing’. Eva, de oudste van het gezin Oosthout, komt bij de plotselinge dood van haar vader voor allerlei moeilijkheden te staan. Hun voogd, oom Gijs, neemt telkens weer beslissingen waarmee Eva zich niet kan verenigen.

Die opstandigheid moet zij leren hanteren, vooral omdat ze rekening moet leren houden met anderen. Omdat de strekking ondergeschikt is aan de psychologische ontwikkeling van Eva, zijn de reacties uit de pers zeer lovend. ‘In lang heb ik geen meisjesboek gelezen, zoo frisch, zoo boeiend, zoo vol inhoud. In lang niet vergat ik zoo totaal alle gevoel van moeten lezen; ik ging als een jong lezeresje geheel op in de lotgevallen van het gezin Oosthout en de menschen en kinderen in de omgeving ervan,’ aldus de recensent van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*.

Van Holkema & Warendorf annonceert de tweede serie Bekroonde boeken in een aparte brochure waarin de diverse titels worden beschreven en afgebeeld. Op het omslag prijkt boven op een stapel boeken een woest uitziende leeuw. Op diens rug een vrouwelijke heraut die op triomfantelijke wijze een trompet aan haar mond houdt. Aan die trompet hangt een vaandel met vH&WuM erop.

Een aantal titels uit beide prijsvraagreeksen wordt steeds herdrukt, maar de fraaie technische vormgeving wordt geleidelijk minder. Geen overleeft de Tweede Wereldoorlog.

Jongensboeken

Al sinds de eeuwwisseling heerst in bibliotheek-, onderwijs- en opvoedingskringen de overtuiging dat het onderscheid tussen boeken voor jongens en meisjes volstrekt onzinnig is. ‘Als een boek mooi is, dan is het goed voor

onze jongens zoowel als voor onze meisjes. Daarentegen zijn ruwe of flauwe boeken evenmin goed voor een jongen als voor een meisje,' zei de socialiste Mathilde Wibaut-Berdenis van Berlekom al in *Het boek en het volkskind* (1906). Gewelddadige lectuur voor jongens achtte zij verwerpelijk. 'Goede boeken propageren verdraagzaamheid en tonen het leven van alle dag via "grappige toneeltjes".'

Nellie van Kol, J.W. Gedhard en J. Stoop-Snouck Hurgronje waren een vergelijkbare mening toegedaan en dus worden de meeste 'bibliotheken' 'voor jongens en meisjes'. Maar de praktijk is volstrekt anders. Vrouwelijke auteurs richten zich doorgaans op meisjes met hun ten voorbeeld strekkende levensverhalen, mannelijke auteurs schrijven stoere en spannende avonturen voor jongens.

Een van hen is Dick Laan (1895-1973). Lang voor hij bekend zal worden als de schepper van Pinkeltje, publiceert hij een aantal jongensboeken waarvan het ontstaan eerder te danken is aan een samenloop van omstandigheden dan aan zijn expliciete wens schrijver te zijn.

*D*e vader van Dick Laan was snoepfabrikant in Wormerveer en het was de bedoeling dat Dick hem op zou volgen. Door de Eerste Wereldoorlog en het gebrek aan grondstoffen komt de fabriek echter stil te liggen. 'Zodoende kreeg ik tijd om mezelf bezig te houden met mijn destijds meest geliefde hobby: filmen... Mijn enige ergernis was echter dat de film en de boeken zo weinig opbrachten dat ik niet definitief uit de chocoladefabriek weg kon gaan.

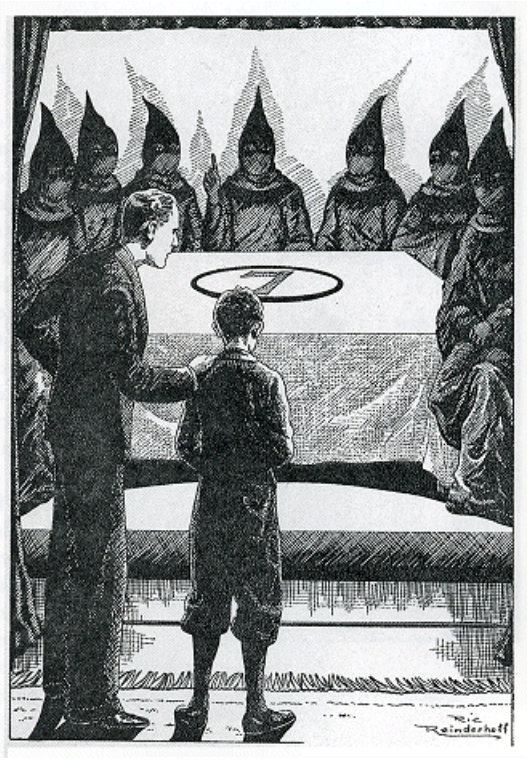

De Raad van Zeven, wat is dat? Alf was rechtop in zijn stoel gaan zitten. Wat dat is? zei Henk langzaam. - Dat zijn zeven mensen, die bij elkaar komen om sommige andere mensen te helpen. En, vervolgde hij: - Luister nu eens goed. Deze mensen heb ik verzocht vanavond hier te komen om jou te helpen. Maar, zei Henk nu ernstig, - ze zijn niet gemakkelijk. Ze dulden absoluut geen tegenspraak. Ze willen niet, dat er ook maar een haarbreedte van wat ze eisen of zeggen, wordt afgeweken. Hun bevel is wet, elke order moet stipt worden opgevolgd.

Uit: *De raad van zeven* (Serie De Princevlag). Dick Laan, met illustraties van Rie Reinderhoff

En weet U iets vervelenders dan werken in een fabriek? De hele tijd maar weer hetzelfde, van de ochtend tot de avond?' Pas met de Pinkeltje-boeken zou dit juk der verveling van hem afglijden.

Dick Laan

Laans eerste speelfilm *De beloning van Hi* dateert van 1917 waarna meer dan vijftig speelfilms en documentaires volgen. Maar filmen is een kostbare aangelegenheid en lang niet alle manuscripten kunnen gebruikt worden. Een daarvan is zo breedvoerig dat het zich meer leent voor een jongensboek dan voor verfilming. *De raad van zeven* (1930) gaat over een geheimzinnige orde van in het zwart geklede mannen die zich het lot aantrekken van een jongen bij wie alles dreigt te mislukken. De jongen, Alf Land, moet volstrekte gehoorzaamheid zweren aan de raad en in ruil daarvoor helpen ze hem een flinke kerel te worden. In moeilijke situaties dwingen ze Alf tot doorzetten. Zo groeit zijn zelfvertrouwen.

Laan laat het verhaal lezen aan een bevriende uitgever die het onmiddellijk wil hebben. Ook een tweede scenario *Het geheim van den zwarten monnik* (1930) over een paar jongens die samen met een oude heer op zoek gaan naar een verborgen schat, wordt tot boek omgewerkt. Helaas gaat de uitgever korte tijd later failliet en zo belandt Dick Laan bij Van Holkema & Warendorf, waar beide boeken aan het eind van de jaren dertig in de serie 'De Princevlag', een serie voor jongens en meisjes, herdrukt worden.

In totaal schrijft Laan zeven jongensboeken die allemaal voor de Tweede Wereldoorlog verschijnen. Behalve de genoemde zijn dat *Rudi's Spaanse avonturen* (1931), *Circusjong* (1933), *De berg M* (1935), dat hij zelf zijn beste boek acht, *Tarakanner tegen wil en dank* (1935) en *Het goud van den Amerikaan* (1939).

Fraaie rugbanden van Dick Laan-titels

Omdat de Tweede Wereldoorlog zich reeds aankondigt en de tijden al ellendig genoeg zijn, beperkt Laan zich tot verhalen met flink wat spanning en vaderlandsliefde. ‘Er moeten echte Hollandsche jongens in voorkomen’, zo vond hij, ‘eerlijk en fair en met liefde voor hun vaderland, verder moet een boek naar mijn mening een dosis avontuur geven, wat geheimzinnigheid en vooral sport. Verder kan men een kind niet zo maar wat voorkauwen.’

De jongensboeken van Dick Laan onderscheiden zich niet wezenlijk van andere verhalen in dat genre uit de jaren dertig. ‘Knapen met een goed karakter raken verzeild in spannende avonturen en komen daar heelhuids en onveranderd, hoogstens ietsjes wijzer uit. Het goede karakter van de hoofdpersoon moet de lezers ten voorbeeld strekken.’ Zo overheersen in *Rudi's Spaanse avonturen* de sportieve prestaties van een stel stoere Hollandse knapen in Spanje. Rudi en Max ontmoeten een stierenvechter en mogen toevallig meedoen aan een grote zeilwedstrijd. ‘Zie, dit is een ideaal jongensboek! Het verhaal van twee HBS-ers, flinke boys, sportliefhebbers, wier grootste genoegen het zeilen is. Zoo aardig, zoo goed, dat iedere fiksche jongen het dolgaarne lezen zal,’ schrijft het *Utrechts Nieuwsblad*.

In *Circusjong* reflecteert Laan over zijn ervaringen als filmer en het ontstaan van de bewegende wereld op het witte doek.

Tarakanner tegen wil en dank doet sterk denken aan Jules Vernes *Twee jaar met vakantie*, maar is geïnspireerd op de kampeerreizen die het stoomschip de ‘Tarakan’ naar Noorwegen maakt met aan boord ‘honderden jonge knapen tussen de 12 en 18 jaar’. ‘Van armoe ging de Maatschappij Nederland in die crisistijd tochten organiseren langs de Noorse fjorden. Ik mocht mee als ik er een boek over schreef. Reisbeschrijvingen waren er al genoeg, vond ik, dus schreef ik een jongensboek met flink wat spanning. In de opdracht van *Tarakanner tegen wil en dank* aan de heer W. van Ree, ‘den vader van het Tarakanplan’, vertelt Laan hoe zeer hij onder de indruk was geraakt van de geest van kameraadschap en saamhorigheid onder jongens van alle delen van

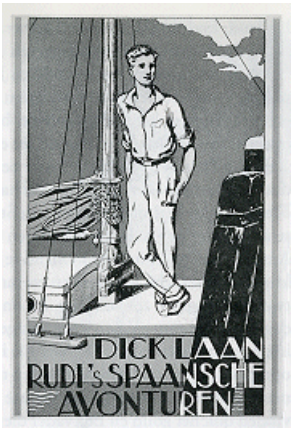

Rudi's Spaansche avonturen. Dick Laan, met illustraties van E. Reydon

Circusjong. Dick Laan, met illustraties van E. Reydon. Omslagillustratie van Ch. Muratti

Uit: *Tarakanner tegen wil en dank*. Dick Laan

het land. Eerlijkheid, trouw en kameraadschap zijn belangrijke pijlers voor het verhaal waarin het kwaad gestraft en eerlijkheid beloond wordt.

Ook andere auteurs, onder anderen Johan Koning, schrijven sterk geromantiseerde verhalen over deze reizen. De oorlog maakt daar een einde aan en in 1962 wordt het oude plan weer boven water gehaald 'teneinde de jeugd in contact te laten komen met de zee en de mannen die de zee bevaren'.

Het goud van den Amerikaan, over een eenentwintigjarige jongen die zijn doodgewaande vader en een goudschat hoopt te vinden op een eiland in de oceaan, roept herinneringen op aan Stevensons *Treasure Island*. Het boek bestaat uit twee delen. In het eerste zien we Ed Smith als vijftienjarige jongen Amerika verlaten om naar Holland te gaan waar hij al spoedig veel vrienden krijgt. Zijn moeder is gestorven en van zijn vader hoort hij niets meer. Het tweede deel speelt zes jaar later. Ed ontvangt op zijn eenentwintigste verjaardag een grote som geld en aanwijzingen over een geheimzinnig klein eiland in de oceaan waar zijn vader naar toe is gegaan. Het goud schijnt er voor het oprapen te liggen. Met zijn vrienden trekt Ed eropuit. Ze vinden het eiland maar worden er door op goud beluste muitende zeelieden achtergelaten. Ze vinden ook het goud én Eds vader die er al jaren met een vriend blijkt te wonen. In een kleine sloep keren allen huiswaarts in de vaste overtuiging dat goud alleen niet gelukkig maakt.

De berg M is Laans lievelingsboek, omdat hij daarin de idealen van verdraagzaamheid, sportiviteit en samenwerking in een bevredigend verhaal heeft weten te vangen. De film *Kameradschaft* van Pabst (1927) brengt hem op het idee de volkenbondgedachte voor de jeugd uit te werken. Hij wil laten zien dat zonder gemeenschappelijke inspanning niets opbouwends mogelijk is. Het boek wordt tot hoorspel omgewerkt (1952) en geniet in bezettingstijd de eer verboden te worden.

Tegen het verbod van zijn vader in doet Ben mee aan een wielerwedstrijd en dus moet hij naar een kostschool in Zwitserland. 'Ja, ja, zo is het nu eenmaal, jongens die niet naar hun ouders willen luisteren, gaan naar een kostschool.' Aanvankelijk heeft Ben het er erg moeilijk, maar na een tijdje verovert hij zijn plaats in de internationale gemeenschap. Als hij in een voordracht over Nederland sterk de nadruk legt op typisch Hollandse heldendaden, weet zijn vriend Heinrich hem ervan te overtuigen dat de grootheid van een land en een mens niet in die heldendaden schuilt, maar in zaken als humaniteit en solidariteit. En dat wordt aangetoond als vier leerlingen - afkomstig uit Duitsland, Frankrijk, Engeland en Nederland - de berg M achter de school beklimmen in een poging er als eerste hun vlag te planten. Weldra blijkt dat ze de top alleen kunnen bereiken als ze elkaar de helpende hand reiken.

In een nawoord wordt de volkenbondgedachte nader uitgewerkt. 'Acht en dertig jaren waren verlopen.' Ben werkt na zijn promotie een tijdje bij de Volkenbond en wordt ten slotte minister van Buitenlandse Zaken. Zijn vrienden van vroeger zijn ook allemaal minister geworden. 'Zware en moeilijke tijden bleven voor Europa niet uit.' Er wordt een conferentie georganiseerd. Natuurlijk zijn hier alle vroegere vrienden bij elkaar, allemaal in hun functie als minister. 'Conferentie op conferentie volgde, in duizelingwekkend tempo vlogen de telegrammen langs de lijnen heen en weer, doch de drie grote naties bleven eendrachtig samenwerken... Langzaam maar zeker trokken de zwarte wolken, die boven Europa hingen, weg. Beslissingen vielen, verdragen werden gesloten, de spanning loste zich op en na enkele maanden kon

Ben weer terug reizen, in de vaste overtuiging dat een oorlog, een vreselijke oorlog was vermeden.'

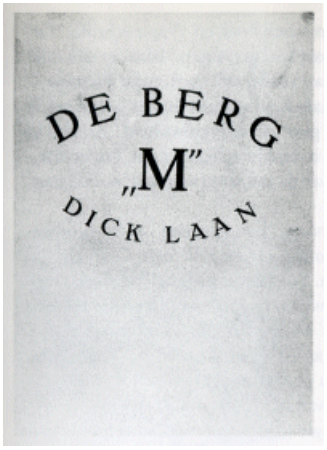

Nu lag Ben stil. Zonder een kreet te geven stortte Heini naar omlaag. Ben zag het lichaam op de helling er onder vallen en steeds verder afglijden.

Uit: *De berg 'M'* (2e druk). Dick Laan, met illustraties van Rein van Looy

In de herdruk van 1953 zijn een paar wijzigingen aangebracht. De Volkenbond bestaat niet meer, de Tweede Wereldoorlog heeft aardig wat verwachtingen om zeep geholpen. In het nawoord gaat Ben, nu werkzaam bij de Verenigde Naties, naar het graf van Heinrich. 'Heinri, Heinri, als je eens wist hoe moeilijk, hoe vreselijk moeilijk het is de mensen wat vriendschap en vertrouwen en... vrede te leren, zoals jij en de berg M mij dat geleerd hebben.'

Idem (3e druk). Met omslagillustratie van Rien Poortvliet

In 1973 verschijnt de derde ingrijpend gewijzigde druk. De motivatie om Ben naar kostschool te sturen is totaal anders. Zijn vader is benoemd tot ambassadeur in Djakarta. De kinderen kunnen niet mee en moeten dus naar kostschool. ‘Omdat je er goed je talen leert en dat is heel belangrijk in de tegenwoordigen tijd: En dan Ben, je komt er met allerlei jongens uit allerlei landen in aanraking...’ Geen strafzending maar een positieve benadering. Ook ten aanzien van details zijn er veranderingen. Namen van schaatsers als Ard Schenk, Jan Bols en Atje Keulen vallen, evenals het verschijnsel Delta-werken.

In het nawoord filosofeert Ben over de Verenigde Naties: ‘Hier had hij steeds weer indruk gemaakt met zijn lezingen en speeches waarvan de voornaamste strekking altijd was: laten we elkaar toch helpen en begrijpen... Als voorzitter had hij twee maal een kleine oorlog in Afrika weten te voorkomen en met succes de strijdende partijen bij elkaar kunnen brengen.’

Op deze druk wordt deels positief gereageerd. *Het Limburgs Dagblad*

noemt het een vlot geschreven en optimistisch boek en *Trouw* schrijft: ‘Tieners in onze omgeving lezen het boek met veel genoegen.’ Maar er zijn ook negatieve reacties. *De Tijd*: ‘Nu kan Laan aardig schrijven, maar hij moet niet zo verschrikkelijk moraliseren. Maatschappijkritiek in het jeugdboek is een gevaarlijk element als het ten koste gaat van de leesbaarheid.’ En *Het Vaderland*: ‘Zo wereldvreemd idealistisch is deze jeugdroman dat, hoe eerlijk gemeend het allemaal ook is, je zoiets aan de jongeren van deze wereld niet meer kunt verkopen.’

Dick Laan zei in 1954 nog in een interview: ‘Een schrijver van jongensboeken moet om de drie bladzijden een avontuur laten gebeuren. Ook een scheut romantiek mag nooit ontbreken. Een beetje zieligheid is niet zo erg, want als de kinderen hun emoties niet willen laten blijken, lezen ze zulke passages wel boven in hun eigen kamertje.’ Maar toen schreef hij ze zelf niet meer. ‘Er zijn er te veel en de jongens van zo'n jaar of veertien, vijftien hebben het te druk met sport en studie. Na de schooljaren grijpen ze meteen naar de detectives, zodat ze de periode van het jongensboek eigenlijk overslaan.’ Het kan ook zijn dat de naoorlogse knaap niet meer zo geloofde in de idealen van Dick Laan.

Het serieuze meisjesboek

Ook meisjes kunnen ten prooi vallen aan verderfelijke lectuur, constateerde Mathilde Wibaut in 1906. De meeste meisjesboeken willen jongedames immers aan de man brengen en hun bescheidenheid, zelfvernedering of onderdanigheid bijbrengen. Maar het zou beter zijn als arbeid voor vrouwen niet negatief werd afgeschilderd, want arbeid maakt zelfstandig en onafhankelijk. Boeken moeten meisjes juist kracht en flinkheid, gevoel voor eigenwaarde en een heerlijk zelfvertrouwen schenken.

Blijkens de opmerkingen van J. Stoop-Snouck Hurgronje in 1919 hadden deze aanbevelingen van Wibaut weinig effect. De inhoud van de meeste meisjesboeken bleef lange tijd luchtig en oppervlakkig. Pas in het interbellum krijgt de bakvislectuur, wellicht onder invloed van de moeilijke tijden, een serieuzer tintje. Niet dat er nooit meer gelachen mag worden. Dat blijkt wel uit de ‘lichtzinnige’ en ‘ondeugende’ Joop ter Heul-boeken van Cissy van Marxveldt. Maar steeds meer meisjesboeken behandelen ook de problemen des levens.

De ‘onbekommerde’ meisjesboeken van J. Riemens-Reurslag (1886-1950) markeren in zekere zin een overgang. Zij is niet alleen de auteur van menig pedagogisch verantwoord kinderboek, maar ook van meisjesboeken en ontpopt zich in de jaren dertig bovendien als een deskundige op het gebied van de kinderliteratuur. Haar leven onthult veel over de positie van de vrouw in deze tijd èn die van de kinderliteratuur.

J. Riemens-Reurslag

Op 8 april 1886 geboren te Didam, op het gloednieuwe stationnetje van de Gelderse Overijselse Lokaal Spoorwegmaatschappij, groeit zij op in Varsseveld en Terborg waar haar vader stationschef is. Guurtje is een eigengereid kind dat gretig alle indrukken opzuigt. Niet alleen de regelmaat van het treinverkeer, maar ook de avonturen in bos en veld. Haar bezige kinderleven van schoolgaan, breien, pianoles en op de kleintjes passen vrolijkt zij op met een rijk repertoire aan liedjes en verhalen. Als zij op negenjarige leeftijd per spoor naar de meisjesschool in Winterswijk reist, ontdekt ze hoe heerlijk het is om weg te duiken in een romantisch boek. Voor vijf cent per week haalt ze uit de leesbibliotheek van de plaatselijke boekwinkel titels van Dickens, Bosboom Toussaint en Conscience. Tot het schoolhoofd haar betrapt op het le-

zen van deze ‘volstrekt ongeschikte lectuur’. Als ze per se wil lezen, moet ze de boeken uit de Stamperius-bibliotheek maar nemen, maar daar vindt Guurtje niets aan.

Deze jeugdervaring verklaart het pedagogische credo waarmee ze jaren later in het tijdschrift van de door haar verguisde Stamperius kinderboeken zou beoordelen. Die moeten wel ‘literair’ zijn, sfeer hebben en psychologisch juist zijn, maar ook voldoen aan de behoefte van het kind.

Haar belangrijkste bijdrage aan de jeugdliteratuur is *Het Jeugdboek in de loop der eeuwen*, een historisch overzicht dat in 1949 verschijnt en het einde van haar carrière kenmerkt. Daarin schetst zij drie tendensen in de kinderliteratuur: een beschouwende met de nadruk op deugdvorming door moralisering en betutteling; een beschouwende uitgaande van pedagogische en psychologische inzichten à la Nellie van Kol; en een esthetische tendens in de geest van Heinrich Wolgast. Het jeugdboek ziet zij als een cultuurverschijnsel. Dat wil zeggen dat ‘het enerzijds nauw verweven is met de cultuur van een bepaalde tijd en ook daardoor vaak wordt bepaald, anderzijds een cultuurvormend element in zich heeft’. Het boek is een uitwerking van het essay *Oude Kinderboeken* dat zij in 1936 op verzoek van de Nederlandsche Uitgeversbond schreef. Riemens-Reurslag waarschuwde toen al dat ‘door het kinderboek te veel onder opvoedkundige censuur te plaatsen, men bezig is het dood te paedagogiseeren. In ons land verschijnt bijna nooit meer een boek, dat men af kan keuren; maar nog minder een dat jong en oud verovert, zooals bv onlangs weer het Fransche prentenboek *Babar*. In ieder mensch, in de meeste menschen tenminste, blijft iets van het kind. Echte, goede kinderlectuur boeit het kind, maar blijft ook den volwassene trekken, die dat stukje kind in zich zuiver heeft weten te bewaren.’ Een uitspraak waarmee zij haar pedagogische achtergrond achter zich laat en die door het universele karakter ervan nog steeds geldig is.

Het eerste boek van Riemens-Reurslag voor jonge meisjes, *De Kinderen van het Holthuus* verschijnt in 1923, gevolgd door *De Dokterskinderen* in 1931. Beide boeken worden onder een nieuwe titel, respectievelijk *Het Huis de Gele Brem* (1932) en *De Familie Harringa* (1932) herdrukt in de Gele Brem-serie. De vier delen in deze serie schetsen familietaferelen voor meisjes van acht tot twaalf jaar waarin de sfeer van haar eigen jeugd te herkennen is. Alle verhalen hebben te maken met de familie Harringa en spelen in of rond hun vakantiehuis in Bergen aan Zee. Liesbeth is een Oostenrijks meisje dat thuis onvoldoende verzorging vindt en net als veel van haar landgenootjes na de verschrikkelijke oorlog liefdevol opgevangen wordt in een

gastgezin in Nederland. Ze mist haar vader erg. In *Mijn oom uit Engeland* (1933) maken we

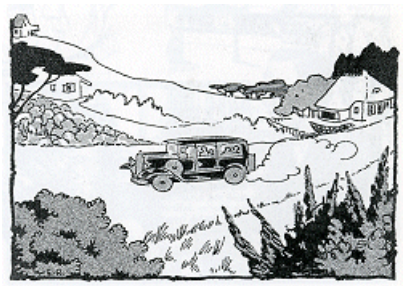

Het Huis met de Gele Brem is werkelijk schitterend, zooals het daar ligt, warm, donkerbruin tegen den groenen achtergrond der boschrijke duinen. [...] De tuin is werkelijk een gouden pracht. Goudsbloemen, Oost-Indische kers, en helder gele slaapmutsjes bloeien aan alle zijden in overvloed. Achter in den tuin is een heel bosschage, echt om verstoppertje te spelen. Een paar vruchtboomen dragen miniatuur-peertjes en appeltjes.

Uit: *Het huis 'de gele brem'*.
J. Riemens-Reurslag, met illustraties van Ella Riemersma

kennis met de man waar grootmoeder zo vaak over verteld heeft, vaders jongste broer die zijn zucht naar avontuur en zijn liefde voor de zee niet kon bedwingen. Nu keert hij terug naar zijn familie en trouwt met tante Jetty. In het laatste deel, *Liesbeth* (1934), reizen we met de familie Harringa naar Oostenrijk waar ze Liesbeth terugvinden. De muzieklessen die zij in Amsterdam heeft gevolgd, blijken resultaat te hebben. Samen met haar vader geeft ze een concert dat duidelijk een belofte voor de toekomst inhoudt.

De redactie van *Het Kind* vindt het laatste deel het beste. ‘Geen der drie vorige delen kwam ver uit boven het gewone genre der meisjesboeken [...] Er staan ontroerenden bladzijden in deze vertelling van leed en geluk uit de afschuwelijke oorlog van 1914.’

*I*n 1937 introduceert Van Holkema & Warendorf een serie boeken voor oudere meisjes onder de titel ‘Opbloei’. ‘Het is ons gebleken dat er behoefte bestaat aan lectuur voor het oudere meisje, aan boeken die meer tot den roman neigen en toch geschikt zijn voor meisjes van de hoogste klassen der middelbare scholen.’ Het formaat en de uitvoering van deze serie zijn in overeenstemming met de leeftijd waarvoor de boeken bedoeld zijn. De band is niet te kleurrijk en in plaats van de stereotiepe vier grote platen zijn er in de tekst hier en daar illustraties opgenomen. In deze serie verschijnen van Sanne van Havelte (pseudoniem voor Susanne Alida Magdalena van Hamersvelt, 1899-1968), onder andere *Ietje's Hongerkuur* (1937) en *Onder de Mimosa's* (1938), boeken die doordrongen zijn van een protestant-christelijke sfeer en vaak gesitueerd in de woonomgeving van de schrijfster. In al haar boeken voor oudere meisjes domineert de romantiek. De hoofdrolspelers zijn verbonden met vier verschillende families, de familie Van Eek, Ter Hegge, Van Lelieveld en Huizinga en komen elkaar dus steeds weer tegen. De ‘hij’ en ‘zij’ moeten steevast een probleem overwinnen, voor ze elkaar vinden dan wel krijgen. Bij *Ietje's Hongerkuur* betreft dat een meisje dat meer uitgeeft dan zij heeft, schulden maakt en dus in moeilijkheden komt. Die moet zij eerst oplossen voordat het jawoord gesproken kan worden. In *Onder de mimosa's*, het bekendste boek van Sanne van Havelte, vertoeft een Hollands meisje na de dood van haar moeder aan de Franse Rivièra. Daar ontmoet zij een Holland-

Vignet

Tien voor twaalf wees de stationsklok.
Uit de richting Nice kwam de grote trein voor Parijs langzaam aanstomen. 'n Dikke zwarte rookpluim... 'n gerammel van duizenden kilo's ijzer...
Hier! wenkte Ina den kruier met haar koffers. Slaapwagen. Zo, nu in een vaartje nog een laatste afscheid van Lieke. Elendig vond ze het eigenlijk, om haar hier zo dood-alleen achter te laten, maar ze kon onmogelijk langer wegblijven... 'n maand was toch al 'n lange vacantie geweest.
„Dag Lieke!" Ze moest even met haar ogen knippen,

5

Onder de Mimosa's. Sanne van Havelte, met illustraties van Rie Reinderhoff

se jongen die een ernstige gasvergiftiging achter de rug heeft. Ze voelen veel voor elkaar, maar Stef denkt dat haar gevoel voor hem slechts medelijden kan zijn.

De lezers reageren zeer enthousiast op de boeken van Sanne van Havelte maar de critici hebben het er moeilijk mee. Men vindt ze sentimenteel en overdreven romantisch. In 1974 worden alle dertien boeken ondanks de gedateerde opvattingen: een meisje behoort niet te roken, mannen hoeven niet te helpen in het huishouden, herdrukt met een foto-omslag van Hans Borrebach. En menige titel prijkt nu nog op de catalogi van boekenclubs.

Het ene talent en *Het begon in een stortbui*. Sanne van Havelte, met omslagfoto van Hans Borrebach

*M*arie S. Schmitz (1883-1972), de latere echtgenote van de schilder Leen Verhoeven, begint haar carrière met verhalen voor kranten en tijdschriften. Op verzoek van Nico van Suchtelen schrijft zij voor het meisjesmaandblad *Droom en Daad* een paar verhalen die uitgroeien tot haar eerste meisjesboek *Naar het lichte land* (1926), zeven jaar later gevolgd door een paar 'serieuze meisjesboeken' waarover de kritiek zeer enthousiast is. 'Het is werkelijk een verademing na allerlei flodderromans voor bakvissen een van haar vertellingen te lezen. Het is ernstig werk dat aan fleurigheid niet onderdoet voor veel dat vlot en oppervlakkig is,' schrijft Daalder.

De gril van Marion de Greeff (1933) en Marion de Greeff's geluk (1935) hebben beide autobiografische trekjes. Ze laten zien hoe Marion in haar eerste betrekking op eigen benen leert staan en ontdekt dat ze schrijfster wil worden. Twee maal wijst zij een huwelijksaanzoek af: 'Ik heb nooit op die manier aan je gedacht, Peter.' De worsteling met het succes en de eenzaamheid van het schrijversbestaan brengen

Marion er ten slotte toe zelf aan Peter te vragen of hij haar wil trouwen. '...die derde keer heb ik voor mijn rekening genomen! Als je me dat nu maar niet mijn hele leven blijft nahouden. Samen zullen we wel een weg vinden, zei Peter en er was zo'n rustige vastheid in zijn stem dat Marion het in haar hele wezen voelde meetrillen, een weg voor ons samen. O, Marion, het leven kan zo rijk zijn als je van elkaar houdt en naast elkaar gaat! Dan hoef je niets van wat je lief is uit je leven weg te snijden, dan kunnen er juist zoveel dingen in vervulling gaan.'

In een interview heeft Marie Schmitz later gezegd dat ze met deze boeken wilde aantonen dat je niet zoals Marion je werk als hoogste doel mag stellen en daardoor het leven, in dit geval Peter, verwaarlozen. Ze brengt dit niet als een preek, maar neemt de lezer mee in de 'levensstuwing van haar personen, aan wie ze, overigens literair ten volle verantwoord, haar diepste levensopvatting demonstreert'.

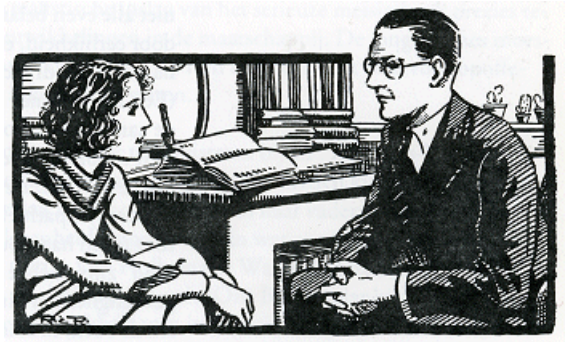

'Samen zullen we de weg wel vinden,' zei Peter en er was zo'n rustige vastheid in zijn stem, dat Marion het in haar hele wezen voelde meetrillen, 'een weg voor ons samen. O Marion, het leven kan zo rijk zijn als je van elkaar houdt en naast elkaar gaat! Dan hoef je niets van wat je lief is uit je leven weg te snijden, dan kunnen er juist zoveel dingen in vervulling gaan.'

Uit: *Marion de Greeff's geluk*. Marie Schmitz, met illustraties van Rie Reinderhoff

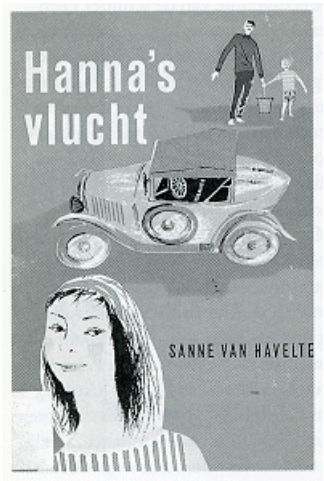

Hanna's vlucht (7e druk). Sanne van Havelte

*M*arie Schmitz schrijft ook een paar boeken voor tieners. Marietje (1921), in afleveringen geschreven voor de *Hollandse Lelie*, is grotendeels geïnspireerd op haar eigen jeugd. *Jorientje's grote Kans* (1936) handelt over een veertienjarig HBS-meisje dat met haar moeder een gelukkig leven leidt, tot deze overlijdt en Jorientje terechtkomt bij een tante met een strenge en koele natuur. Die begrijpt niets van kinderen. Jorientje is er diep ongelukkig en gaat niet meer naar school alhoewel ze altijd een uitblinkster was en grote plannen had voor de toekomst. Ze probeert aan haar lot te ontsnappen door een Russische dame gezelschap te houden, maar bij haar is het leven nog treuriger. Pas als zij via haar hobby - vogels lokken op het plat van haar kamer - in contact komt met een overbuurman, een bekende professor en bioloog, openen zich nieuwe perspectieven voor Jorientje.

Mede omdat Marie Schmitz in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* al jaren ageert tegen ‘wilde, onbeholpen scribenten en vale vertellingen’, worden haar eigen boeken kritisch beoordeeld. Een behandeling die zij glansrijk doorstaat. Men prijst de originaliteit waardoor haar boeken ver uitsteken boven het gros van de ‘bakvischromans’, maar vooral vanwege ‘de karakteristiek der handelende personen... Met wat een liefde is dit heele milieu geteekend en hoe kent deze artiste kinderen en menschen. Hoezeer wordt de geplaagde lezer van tientallen kinderboeken zich bij het lezen van een vertelling als deze bewust, hoe weinig sfeer eigenlijk de meeste verhalen bezitten...’ aldus de recensent van *Het Kind*.

Latere collega's als Gertie Evenhuis, Marijke van Raephorst en Miep Diekmann roemen haar excellente wijze van recenseren. Zij gaat er in de eerste plaats van uit hoe een kind over een bepaald boek zou kunnen denken. Pas daarna volgt haar mening als volwassene en als voorlichtster van ouderen. ‘Door die manier van recenseren heeft zij een onschatbare bijdrage geleverd aan de voorlichting over jeugdlectuur in ons land.’ Men waardeert ook haar activiteiten als bestuurslid van de Vereniging van Letterkundigen onder het voorzitterschap van Lodewijk van Deyssel. En van de NRC krijgt zij de erepenning voor haar jarenlange medewerking als critica. ‘Inderdaad, Marie Schmitz is een literaire autoriteit in Nederland en het is ook als critica dat zij het een en ander heeft kunnen doen voor een jongere collega,’ aldus Miep Diekmann. ‘Jij was jarenlang de enige en de grootste. Jij hebt me indertijd ontdekt toen niemand

nog iets in me zag. En van een bekwame criticus neem je iets aan. Niet van een klungel die alleen maar een verhaaltje zit na te kauwen.'

*H*et wemelt in deze jaren van vrouwelijke auteurs die vanuit hun relatief veilige getrouwde positie het rijpende jonge meisje de ene goede raad na de andere toevoegen. Dat geldt zeker voor Anna Maria van Gogh-Kaulbach (1869-1960). Daalder noemt haar de schrijfster van familie- en gezinsromans die niet alle even belangrijk en soms te vluchtig gecomponeerd zijn, maar treffen door eerlijkheid, eenvoud en grote liefde voor de mensen. In onze ogen zijn haar boeken draken van stichtelijkheid maar de trilogie *Lenie ten Heuvel* (Een Buitenkind, 1920; Lente, 1921; De Prullemand, 1922) voldeed volgens de aanbiedingsprospectus aan de 'hoogste eischen wat inhoud en uiterlijk betreft'. Ook recensenten schromen niet deze 'waardevolle karakter-ontleding' aan te bevelen. *De Amsterdammer*, Weekblad voor Nederland, schrijft: 'Bijzonder sympathiek is het figuurtje van Lenie, die zoo eerlijk en dapper optobt tegen haar fouten, fouten, waaraan de omstandigheden van haar "eenig kind" zijn, toch 't meest schuld hebben... En zoo zijn er veel juweeltjes van gevoeligheid in dit boek. Alles bij elkaar genomen dus een prettig, gezond, frisch boek, ik zou zeggen voor meisjes van 11-15 jaar.' De Commissie ter be-

Lenie ten Heuvel, Een Buitenkind

Lenie ten Heuvel, Lente

Lenie ten Heuvel, De Prullemand. Anna van Gogh-Kaulbach, met illustraties van Johanna Coster

oordeeling van kinderlectuur in *Het Schoolblad* gaat nog verder in haar enthousiasme: ‘De geschiedenis van een dokterskindje op 't platteland, 't schoolgaan eerst op de

dorpsschool, dan op de HBS in de naburige stad. In dit milieu wordt Lenie ons geteekend, zoowel in haar verhouding tot haar vriendinnetjes als tot haar zwakke, hulpbehoevende moeder en zoo weet de schrijfster haar boek, dat in keurige taal geschreven werd, te maken tot een evenwichtig gebouwd geheel. Waar de gelegenheid zich aanbiedt, wordt de heldin ongemerkt een leerzaam pedagogies voorbeeld. Zoo'n boek is een aanwinst voor de meisjeslitteratuur.'

Dergelijke reacties tonen aan dat de opvoedende en stichtelijke waarde van boeken van meer belang wordt geacht dan de vorm of schoonheid van taal. Natuurlijk, dat laatste moet correct zijn, maar hoofdzaak is toch de wijze les. Dat blijkt ook uit de reacties op de uit het Duits vertaalde, weldra klassiek genoemde en tot op de dag van vandaag steeds herdrukte *Stijfkopje*-boeken van Emmy van Rhoden (1832-1885), later voortgezet door haar dochter Else van Wildhagen en de Nederlandse schrijfster Suze la Chapelle Roobol. Het eerste deel van deze serie *Der Trotzkopf* verscheen in 1885 kort na haar dood. Het zou het begin zijn van een succesvolle reis door Europa, want de *Stijfkopje*-boeken geven 'een goede opvoedkundige stichting welke niet in vervelend gemoraliseer tot uiting komt en worden vanwege de vele levenswijze woorden van ganscher harte aanbevolen'.

Het lijkt wel of de realistische inslag van het serieuze meisjesboek precies tegemoet komt aan ontwikkelingen in de maatschappij. De jonge dames moesten nu eenmaal voorbereid worden op hun taak, een taak waarvoor opoffering en doorzetting zeker vereist waren.

*E*en vergelijkbare toonzetting is te beluisteren bij J.P. Zoomers-Vermeer. Na een moeilijke jeugd waarin zij als oudste van dertien kinderen thuis flink mee moest helpen, zeker na het overlijden van haar vader, vindt zij pas in haar huwelijk de gelegenheid datgene te doen wat ze niet kan laten: vertellen en schrijven. Vanaf 1922 is Van Holkema & Warendorf haar vaste uitgeefster. Dan verschijnt als deel 12 in de serie 'Ons Boekenplankje' *Reintje van den Watermolen* (meisjesboek); in 1923 in de serie 'De goede kameraad' *De*

vroolijke jaren van Dolf Hazewind (jongensboek); in 1924 *De Vier Uiltjes* (meisjesboek); in 1925 *Op Rozehofje* (meisjesboek); in 1926 in de Oranjebibliotheek voor jongens en meisjes *Een klein meisje alleen* (meisjesboek); later nog gevolgd door *Maartje onverstand* (1933), *Katrijntje van Waterhoek* (1934); *Stormvogeltje* (1927); *Joosje uit de Heidehut* (1928) en *De moedertjes* (1932). Aan produktie dus geen gebrek, zeker als je bedenkt dat Zoomers-Vermeer ook voor volwassenen schreef. Het zijn stuk voor stuk boeken waarin de ernst des levens met fleurigheid en innigheid beschreven wordt, waarin overleden vaders of moeders vervangen worden door dochters met gevoel voor verantwoordelijkheid. Boeken die kennelijk in een behoefte voorzien. Dirk Coster noemt haar zelfs een ‘schrijfster bij Gods genade’ en plaatst haar werk naast de ‘volwaardigste realistische auteurs als Querido, Heyermans, Margot Scharten, Boudier-Bakker en Van Looy’.

De moedertjes (Nieuwe Tip-Top serie, 2e herziene druk). J.P. Zoomers-Vermeer, met illustraties van Rein van Looy

*T*ine Brinkgreve-Wicherink (1880-1936) produceert in bijna tien jaar tijds een vergelijkbare hoeveelheid boeken die bij verschillende uitgevers verschijnen. De Pagekop-reeks van Van Holkema & Warendorf bevat drie ‘frisse, vlotte, aardige’ boeken over meisjes die met elkaar een Meiclub vormen, *De Meiclub uit kampeeren* (1925), *De Meiclub ontbonden* (1926) en *De kleine Meiclub* (1927).

In *De Meiclub uit kampeeren* volgen we de tien vriendinnen tijdens wandelingen en fietstochten, een dagje Alkmaar en een bezoek aan de kermis. Tijdens een vreselijk onweer raakt een van hen in paniek en verdwaalt. Als ze, volledig verkleumd, is gevonden, moet ze ziek naar huis en ten slotte zelfs kuren in Zwitserland. *De Meiclub ontbonden* bevat de belevenissen op de MULO waarbij een nieuwe leerlinge, Dorry de Jonghe, een belangrijke rol speelt. Zij is de oorzaak van een splitsing van de Meiclub. In *De kleine Meiclub* worden de beide groepen vriendinnen gevolgd. Het vierde deel dat de schrijfster in het slotwoord aankondigt, is nooit verschenen.

In de serie ‘De Goede Kameraad’ verschijnt van Brinkgreve-Wicherink het jongensboek *Roel uit den woonwagen* (1926), een variant op *Alleen op de wereld*. Toon de scharensliep koopt Roel voor honderd gulden van zijn vader, als hij ontdekt hoe slecht Roel door zijn vader behandeld wordt. Samen met een hond trekken ze door het land tot Roel door een rijke Franse familie geadopteerd wordt.

Bij haar overlijden schrijft ZIJ, maandblad voor de vrouw: ‘Het beste van haat kunnen gaf zij aan haar meisjesboeken... Al deze boeken waren een groot succes - en hoe kon het anders? Zoo frisch en natuurlijk en met zuivere innerlijke beschaving geschreven. De blijmoedige, leutige verhalen en pakkende gesprekken erin, de altijd rake tegenstellingen, vol geest en overmoed, goedheid, gevoeligheid en eerlijkheid, soms koddige en dan weer ernstige tafereeltjes, zoodat ze een genot voor jong en oud ware, en daardoor steeds meer gevraagd werd!’

Gezien de hoeveelheid lyrische uitlatingen over boeken die de geschiedenis inmiddels vergeten is, is het misschien niet onzinnig te concluderen dat men in deze moeilijke jaren tamelijk kwistig was met lof en zuinig met kritiek.

*W*illy Pétillon, geboren Mulder, (1883-1948) heeft net als Zoomers-Vermeer grote moeite moeten doen om haar hartewens ‘schrijfster worden’ te realiseren. Dat verlangen was in haar gegroeid door het lezen van wereldliteratuur: Dante, Van Lennep, Tollens, Beets maar ook Louisa Alcott. Haar eerste novellen worden echter steeds geweigerd tot zij een positie verwerft bij de *Provinciale Groninger Courant* en trouwt met A.F. Pétillon. Na zijn dood in 1915 vestigt zij zich met drie kleine kinderen in Den Haag en hertrouwt

Ze heeft haar heele toet met rouge en poeder volgesmeerd.

Stil zat ze daar in den kouden voorjaarswind en wist niet of er minuten of uren vergingen.

Uit: *Lydia's moeilijkheden*. Willy Pétillon, met illustraties van Netty Heyligers

met de kinderboekenschrijver A.B. van Tienhoven van wie ze overigens in 1929 weer scheidt. Dan stort ze zich op het schrijven van meisjesboeken waarvoor zij blijkbaar put uit eigen ervaringen. In *Ina en haar moeder* (1918) en *Moeders Oudste* (1920) wordt het wel en wee van een eenoudergezin geschetst. Ook titels als *Lydia's Moeilijkheden* (1924) of *Durf het aan* (1932) wijzen erop dat Pétillon een voorkeur heeft voor het bestuderen van de menselijke ontwikkelingsgang en het overwinnen van moeilijkheden.

Haar oeuvre omvat meer dan twintig boeken die behalve als het resultaat van schrijfdrang misschien ook wel om economische redenen tot stand kwamen. Zij heeft

immers vijf kinderen te verzorgen. Er is veel waardering voor de smaakvolle en vlotte verteltrant in haar boeken maar het gebrek aan diepgang, het clichématige happy end en de nadruk op de opvoedkundige strekking worden op den duur wel bekritiseerd.

Het serieuze meisjesboek blijft nog jarenlang de lectuur waarmee jonge dames zich terugtrekken om de toekomstige levensernst op een veilige manier af te tasten, maar als genre sterft het na de oorlog een zachte dood. De meeste boeken voor meisjes (An Rutgers van der Loeff, Miep Diekmann) krijgen een grotere lading realiteitszin en worden psychologisch genuanceerder uitgewerkt.

Voor het jonge kind

De ‘art deco’ heeft haar sporen gedrukt op de vormgeving van de jaren twintig en dertig. Op de mode en interieurs van die tijd, maar ook op de illustraties in kinderboeken en de boekverzorging in het algemeen: boekontwerp, versiering van de band, papiersoort, lettertype en de artisticiteit van de illu-

straties. Met name aan het bandontwerp besteedden uitgevers toen veel aandacht. Zo oogst Van Holkema & Warendorf veel lof met de ‘jasjes’ van de ‘Oranjebibliotheek’ die niet alleen fraai zijn maar bovendien zeer herkenbaar en dus aantrekkelijk voor een groot publiek.

Ook het initiatief van de ‘Vereniging van boekenvrienden’ om een lijst op te stellen van de vijftig best verzorgde boeken wijst op grote belangstelling voor het uiterlijk van het boek. Maar van de tweehonderd titels die tussen 1925 en 1931 op die lijst terechtkomen, betreffen er slechts zes een kinderboek.

Het juryrapport van 1931 spreekt dan ook met grote bezorgdheid over het kinderboek: ‘Mochten we hier met grote voldoening de vrijwel algeheele vooruitgang releveeren, één punt was er dat teleurstelling verwekte, namelijk het stadium waarin het Nederlandsche kinderboek zich momenteel bevindt. Helaas werden de goede voorbeelden, enige tientallen jaren geleden door Hoytema, Nelly Bodenheim e.a. gegeven, niet op lofwaardige wijze voortgezet. Hier ligt voor de komende jaren een vruchtbaar terrein braak voor onze jonge kunstenaars en voor de uitgevers om van hun diensten gebruik te maken.’

Omdat de produktie in de jaren dertig omvangrijker en goedkoper wordt en dus binnen het bereik komt van een breder publiek, lijkt er een scheiding te ontstaan tussen het kunstzinnige prentenboek aan de ene kant en het opvoedkundige prentenboek aan de andere kant. De aquarellen en pentekeningetjes van zonnige en ongecompliceerde werelden (Rie Cramer, Willebeek le Mair) en de illustratieve zwart-wit prentjes van Nelly Bodenheim of Jan Sluyters tegenover de illustraties die vooral functioneren als middel in de opvoeding en in de strijd tegen de toenemende invloed van strip en film.

In het voorwoord bij *Het eerste prentenboek* (1932) spreekt J. Riemens-Reurslag zich uit over de educatieve en pedagogische functie van prentenboeken voor de allerkleinsten: ‘Herkennen is een van de grootste vreugden, zoowel voor den ontwakenden, als voor den gerijpten menschelijken geest. Wij gaan in de vacantie graag naar vreemde landen, zien bij voorkeur onbekende streken; maar een van de elementen van de vreugde er van is het herkennen van dingen, overeenkomende met het ons bekende: “Kijk, daar is net zoo'n tuin als de onze!” In het kleine geestelijke leventje van de baby neemt het herkennen een groote plaats in. Met vreugde wordt de nieuwe dag ingezet, en met gejuich herkent hij elk voorwerp uit z'n dagelijksche omgeving.’ De meeste prentenboeken geven tot dit vreugdevolle herkennen maar weinig gelegenheid, omdat de platen ‘geteekend en gekleurd zijn naar de visie van den illustrator, zelden geëxperimenteerd op het kind’. Hieraan komt dit boek tegemoet. ‘Het geeft strakke, moderne foto's, waar schaduw of verschil van kleur het geheel niet onduidelijker maken. Alle zijn met zorg uit de naaste omgeving van het kind gekozen en op verschillende kinderen geëxperimenteerd.’ Zo toont de eerste foto een haarborstel en kam, de tweede een ontbijttafel met daarop een witte boterham met hagelslag en een gezonde beker melk, gevolgd door foto's met speelgoed, tanden poetsen, wassen en fruit eten.

Het tweede prentenboek, een verzameling platen voor baby's van 1-4 jaar.
J. Riemens-Reurslag

De recensent van *Het Kind* aarzelt over de juistheid van de theorie van Riemens-Reurslag, maar ‘zeker is het, dat hier een prentenboek is samengesteld, dat zoo absoluut afwijkt van al wat wij bezitten, dat alleen hierom al een experiment met onze kinderen verantwoord en noodzakelijk is.’

In *Het tweede prentenboek* (1935) wordt de nadruk gelegd op de waarde van een prentenboek voor de taalontwikkeling. ‘Allerlei experimenten hebben bewezen, dat kinderen uit cultuurmilieus beter spreken en een grootere woordenschat hebben dan andere kinderen.’ De foto's tonen het traditionele beeld van jongens en meisjes. Het meisje speelt met een pop, de jongen slaat met een hamer spijkers in een balk.

Het tweede prentenboek. J. Riemens-Reurslag

*T*al van kleuterboeken die Van Holkema & Warendorf in de jaren dertig op de markt brengt, getuigen van een zelfde praktische invalshoek. *Voor altijd bezige Kinderhanden* (1926) van Elsa Beskow en Anna Wartburg in een bewerking van S.P. Verrijn Stuart bevat suggesties voor zelf te maken speelgoed en handwerkjes

voor kleuters, met materiaal dat ‘in elk gezin zo voor het grijpen ligt en dus zo goed als geen kosten met zich meebrengt’.

PAPIER EN SCHAAR

Als je het knippen na zoo langzamerhand goed geleerd hebt, dan kan je wat je uitgeknipt hebt in een boek gaan opplakken en het aan een van je vriendjes of vriendinnetjes geven. Het boek maak je natuurlijk ook zelf; de bladen van glad wit kastpapier, het kaft van carton of van effen gekleurd papier. Het kaft wordt in het midden versierd met een rond knipsel, van onder en boven met open randen, geknipt uit reepen, die meerdere malen gevouwen zijn. Je leert ook de vier hoeken versieren met figuren, die in plaats van uit een vierkant uit driehoeken geknipt zijn. Begin nu eerst met het knippen van bladen, bloemen en vruchten, dan van dieren, huizen en poppetjes. Dan ga je het geknipte mooi schikken en inplakken, b.v. één blad met beesten, één met vruchten, één met speelgoed. Van losse bloemen maak je een krans. Je leert ook probeeren plaatjes bij een versje of een liedje te maken. Als je het vervelend vindt een alleen maar zwarte plaatjes te maken, dan kan je ook zitpapier nemen van verschillende kleuren. Je gebruikt dan de gekleurde papiersoorten net alsof je aan het schilderen bent.

23

Voor altijd bezige kinderhanden (3e druk). Anna Wartburg en Elsa Beskow, voor Nederland bewerkt door S.E. Verrijn Stuart, met talrijke illustraties in zwart en kleuren

Voor de nog wat kleinere kinderen zijn *De Poppenprentenboeken* (1926) van tante Lize een vernieuwing. Vier olijke meisjesfiguurtjes met aan hun vorm aangepaste pagina's: Mieke, of de geschiedenis van een pop met haar schaapjes; Liesje, of de avonturen van een ongehoorzame pop; Tineke, of de ongelukken van een jaloerse pop; en Anneke, of de vriendelijke fee en de goedhartige pop. Al kan men zich afvragen of deze boekjes niet eerder onder de categorie speelgoed vallen.

*W*illy Schermelé (= Willy Taal-Schermelé, journaliste, tekenares en schrijfster) publiceert een serie praktische boekjes waarvan zij zowel de inhoud als de prenten verzorgt. *'k Weet steeds wat leuks* (1931) bevat suggesties voor spelletjes en knutselwerkjes. ‘Een ideaal boek voor een gezin met veel kinders. De titel is wel zéér juist, want elke bladzijde brengt een verrassing; nu is 't een rebus dan een versje, andermaal een grappige teekening om na te trekken, met lucifers na te maken of met naald en draad; er staan verhaaltjes en sprookjes in, kunstjes en raadsels en 't is steeds wat leuks! 't Is om de kinderen van nu te benijden, zulke alleraardigste en goed verzorgde boeken als er tegenwoordig voor hen worden uitgegeven,’ aldus *Het Vaderland*.

nder de groene boomen
Daar ligt een Engelsch schip
De Franschen zijn gekomen
Ze zijn zoo rijk als ik
Ze dragen hoeden met
pluimen
En een rok van tarvetuinen
Weleer ben ik student geweest
En nu ben ik soldaatje
Nu moet ik op den schildwacht staan
En kijken door een gaatje.

Uit: *Groen, groen grasje*, een abc-boekje. Tekst en illustraties van Nelly Bodenheim

Daar zien ze eensklaps in de zon
Een groote oude kalkton.
Wat zit er in? Zou het hun lijken?
't Best is, even te gaan kijken.
De ton is vol tot aan den rand
Ze klaut'ren naar den bovenkant
En moeten zich geweldig rekken
Om zoo den inhoud te ontdekken.
En in hun jeugdig onverstand
Beklimmen zij den bovenrand,
Maar o, dat was wel erg dom
De heele ton valt met hen om!
Daar hadden ze niet om gedacht
Eruit stroomt dra de heele vracht
Een golf van kalk bedekt hun huid
Zoo is de pret voor hen gauw uit!

Snip, Snap, Snor, in woord en beeld door C.O. Petersen

Het groote negerboek (1932) is van vergelijkbare aard maar dan geënt op ‘nikkertjes omdat kinderen daar nu eenmaal belangstelling voor hebben’, een uitspraak die geen enkel protest oproept. Nu zijn er in die tijd meer van dergelijke boeken: *Roettoet en andere nikkertjes* (Leopold) of *Het grote nikkerboek*. ‘Krompraterij, domheid en oneerlijkheid [...] werden zonder de geringste gêne maar eerder onnozel dan echt boosaardig, aan als vreemd en vogelvrij ervaren figuren buiten het vertrouwde milieu toegeschreven, aan “wilden” zogezegd,’ meent Tine van Buul in *De hele Bibelebontseberg* (Querido, 1989). Het enige kritische commentaar in die jaren staat in *Het Kind* en heeft betrekking op het feit dat de schrijfster negerland had uitgebreid tot de Stille Zuidzee en Nieuw-Guinea!

Wat Smikkeltje beleefde (1935) handelt over de verschrikkingen van de muizen in de Spekstraat. Hun muizenstad is in rep en roer als de mensen van het huis steeds maar maatregelen nemen om de muizen te verjagen: muizevallen, glas, gif en nog meer ellendigs. De muizen besluiten te verhuizen naar het platteland. Daar moeten ze eerst erg wennen, maar ten slotte willen ze niet meer terug naar de donkere gangen van de stad.

Moeder Snorresnuit behoorde tot de deftige muizenstand, omdat de soep in een zilveren vingerhoed werd opgediend. Dat had ze nog aan haar dappere man, die goede Snorresnuit te danken. Moeder was dan ook maar wat trots op die soepterrine, want zelfs de burgemeester moest de soep lepelen uit een gewone, benen vingerhoed.
Uit: *Wat Smikkeltje beleefde* (3e druk). Tekst en illustraties van Willy Schermelé

Suikeren Pietje (1930) van Marie Schmitz met tekeningen van Freddie Langeler, schetst een jongetje ‘met een zuiver hart en gave hersens’, iemand die nooit stout is en toch geen lijs. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* noemt het een ‘keurig boek’, maar wie meent een zoetelijk verhaal te vinden, ‘vergist zich ten eenenmale. Het is een fijne, menschelijke historie waarin scherp de lijn wordt getrokken tusschen braafheid en goedheid zonder eenige hinderlijke “paedagogiek”. Warm aanbevolen,’ reageert *Het Kind*.

*V*eel minder pedagogische pretentie heeft *Groen groen grasje* (1923), een abc-boekje met 26 gekleurde litho's van Nelly Bodenheim (1874-1951). Deze in Amsterdam geboren en getogen ‘joffer’ leidt samen met haar vriendinnen, allen afkomstig uit gegoede en ontwikkelde kringen, een teruggetrokken leven. In haar atelier aan de Valeriusstraat maakt zij illustraties voor kinderboeken. Vooral door haar ‘zwart-witjes’, silhouetjes in het platte vlak, verwerft zij grote bekendheid. Maar zij beheerst ook kleurtechnieken, houdt zich bezig met lijntekeningen en wordt een specialist in de borduurschilderkunst.

De kleurenlitho's in *Groen groen grasje*, het enige boek van haar hand dat door Van Holkema & Warendorf wordt uitgegeven, noemt men al tijdens haar leven een van de hoogtepunten in haar werk. Het zijn idyllische prentjes, huiselijk en veilig bij oudhollandse versjes en rijmpjes.

's Avonds als ik slapen ga
Volgen mij veertien engeltjes na
Twee aan mijn voeteneind
Twee aan mijn hoofdeneind
Twee aan mijn rechterzij
Twee aan mijn linkerzij
Twee die mij dekken
Twee die mij wekken
naar hemels paradijzen.

De eerste letter van ieder versje is uitgewerkt tot een tafereeltje waarin vaak mensen voorkomen in gezelschap van een dier. De voorstellingen zijn ondanks het kleine formaat gedetailleerd en dikwijls humoristisch uitgewerkt. De liedjes en rijmpjes zijn door Nelly Bodenheim, dr. G.J. Boekenoogen en André Jolles bijeengezocht uit de verzameling van Johannes van Vloten en net als eerdere versjesbundels van Bodenheim, *Handje Plak* en *Het regent, het zegent* (1902), vaak herdrukt.

Ook een prentenboek als *Snip, Snap, Snor* (1932) in woord en beeld door C.O. Petersen lijkt meer uitgegeven vanwege de prenten en het experiment met een soort striptechniek (elke prent laat een bepaalde episode of gebeurte nis zien en heeft daaronder een eigen tekstje) dan vanwege de praktische bruikbaarheid. Het verhaal benadrukt de avonturen die dicht bij huis spelen, maar alles loopt natuurlijk goed af:

> Drie stoute hondjes zie je hier,
> Die erg veel houden van plezier.
> Snip, Snap en Snor dat zijn hun namen,
> Wat liggen ze daar rustig samen!
> [...]
> De vreedzaamheid is gauw verdwenen
> Zoodra het daglicht is verschenen.

Dan gaan ze hollen, spelen met een kluwen wol, op kippejacht en achter de kat aan:

> In 't hondenleven is een kat
> Het mooist van alles, 't is je dat!

Totdat de kat zijn nagels zet in Snapjes snoet, Snor in het water valt en een ton met kalk over zich heen krijgt:

> Na zulk een reis vol avonturen
> Vol streken en ook bange uren
> Waarbij men ver dwaalt van zijn huis
> Is toch 't mooiste maar - weer thuis!

Een serie sprookjesboeken uit deze jaren past juist weer helemaal in het pedagogische klimaat van het interbellum. Toegankelijkheid, praktische bruikbaarheid en onschuldige vrolijkheid zijn belangrijker hangijzers geworden dan de opvoeding tot kunst. De serie *Uit de sprookjeswereld* (1931) vertoont een totaal andere sfeer dan de artistiek verantwoorde uit 1905. De acht deeltjes van de serie zijn geïllustreerd door Mia Oostveen met omkaderde realistische voorstellingen in zwart-wit en bedoeld voor kinderen van vier tot acht jaar. De verhaaltjes van Rein Valkhoff, mevrouw Huizinga-Scaf, mevrouw Stijge-Kropholler, mevrouw De Clercq-Zubli, Willy Pétillon en A.B. van Tienhoven zijn eerder wonderlijke avonturen die kinderen in hun dromen kunnen beleven dan traditionele sprookjes. De boekjes voeren de kinderen weg uit het leven van alledag naar een sprookjesland waar alles mogelijk is: pratende poppen, aangeklede beren en sprekende insekten.

Het kunstzinnige sprookjesboek keert pas terug in 1975 met de succesrijke standaarduitgave van *Sprookjes en vertellingen van Andersen* (1975) en de illustraties van Lidia Postma.

*E*en boek als *Bedtijd* (1926) met 365 ‘bedtime-stories’ samengesteld door Willy Pétillon en geïllustreerd door Netty Heyligers appelleert ook aan bruikbaarheid. Een uitkomst voor vele vaders en moeders, zegt de uitgever in zijn aanbieding. ‘Door dit boek zullen zij zich niet meer het hoofd behoeven te breken om dit misschien wel heerlijkste half uurtje van het kinderleven tot iets moois te maken.’ *De Maasbode* prijst het eveneens om zijn functionaliteit: ‘De verhaaltjes zijn fijn en zuiver psychologisch; zij zijn ontleend aan het dagelijksch kinderleven of geven verhaaltjes over dieren of wonderlijke sprookjes over kabouters en elfen. Dit keurig uitgegeven

boek voorziet in een behoefte, die eigenlijk zoo lang bestaat als er kinderen zijn. Voor elken dag een nieuw vertelsel!’ Dat het boek in een behoefte voorziet blijkt uit het

Plotseling viel er een grote schaduw over den weg, de paarden, die voor het rijtuig gespannen waren, weigerden verder te gaan en voor iemand wist wat er eigenlijk gebeurde, verscheen er een reus, die in een afgelegen deel van het koninkrijk in een hol woonde. Hij pakte de prinses tusschen vinger en duim beet, tilde haar uit het rijtuig en liep met haar weg. De prins trachtte hem te vervolgen, maar het baatte natuurlijk niet en hij werd bijna wanhopig.
Uit: *Bedtijd*, 365 vertellingen voor kinderen voor zij slapen gaan (2e druk). Willy Pétillon, met illustraties van Netty Heyligers

feit dat binnen tien jaar vier herdrukken mogelijk zijn.

Vergelijkbare reacties zijn er bij *Het groote kabouterboek* (1931) met tekeningen van E. ten Harmsen van der Beek of *Sprookjes van Bobbie, Tin en Lily* (1932) verzameld door Willy Pétillon en geïllustreerd door Mia Oostveen. Het begrip 'keurig' duikt in deze tijd akelig vaak op.

Een aantal van deze boeken komt voor op de geschenkenlijst van de Koeken Beschuitfabriek voorh. G. Hille & Zoon in Zaandam waarmee Van Holkema & Warendorf eind jaren dertig samenwerkt. In ruil voor een wisselende hoeveelheid bonnen kunnen ze worden 'aangeschaft'. Hille & Zoon stapt daarmee in het voetspoor van andere firma's. Want Verkade voert al sinds 1903 actie met haar plaatjes die in Verkade-produkten verpakt worden en vervolgens in albums geplakt moeten worden. Van Nelle heeft haar *Van het Toovervischje* (1920):

> In het land der blonde duinen,
> En niet heel ver van de zee
> woonde eens een dwergenpaartje,
> En dat heette Piggelmee.

Van Nelle publiceert ook *Bulletje en Bonestaak* in boekvorm. Deze stripverhalen van A.M. de Jong & George van Raemsdoncks verschenen tussen 1922 en 1937 in *Het Volk*. De Betuwe maakt furore met haar fruitbaasje Flipje Tiel, wiens belevenissen gevolgd kunnen worden in de Flipposcoop of in albums die in ruil voor bonnen verkrijgbaar zijn.

*E*en afzonderlijke plaats verdienen de Harlekijntje-boeken van Josephine Siebe (1870-1941). Deze duiken in leesbiografieën steeds weer op en moeten dus een grote indruk gemaakt hebben. 'Helemaal weg was ik van Harlekijntje. Mijn moeder las er uit voor en ik kon er niet genoeg van krijgen.' Of: 'Ik had alle boeken over Harlekijntje en ik moet ze gekoesterd hebben. Later heb ik ze herlezen, of althans geprobeerd, maar ik vond er niks meer aan.'

Josephine Siebe wordt in Leipzig geboren en leidt op het jachtslot Posen bij Jena een teruggetrokken leven 'in nauwe verbondenheid met de natuur en het volk'. Zij helpt in de kinder- en jeugdzorg en is jarenlang redactrice van de vrouwenpagina van dag- en weekbladen. Meer dan dertig kinderboeken

Harlekijntje met vacantie (6e druk)

Harlekijntje op kasteel hemelhoog (6e druk)

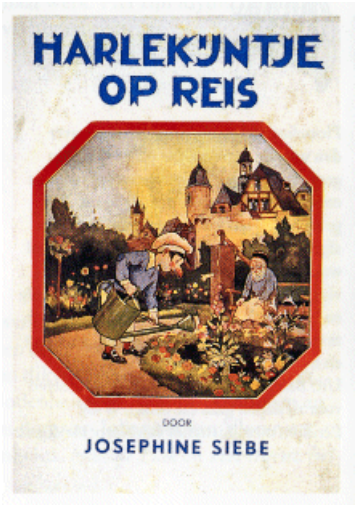

Harlekijntje op reis (6e druk). Josephine Siebe, met illustraties van E.M. ten Harmsen van der Beek

U KOCHT NATUURLIJK REEDS VOOR UW KINDEREN EEN BOEK OVER HARLEKIJNTJE
HET TEDDY BOEK
VERSCHEEN ZOO JUIST EN IS HET NIEUWSTE BOEK VAN DEZELFDE SCHRIJFSTER
PRIJS GEBONDEN F 2.50
EEN ALLERAARDIGST BOEK VOOR JONGE KINDEREN
UITGAVE VAN VAN HOLKEMA & WARENDORF'S UITG. MIJ. AMSTERDAM
Reclamefolder

staan op haar naam. Grappige verhalen waarin sprookjes en werkelijkheid vermengd zijn. Met de zeven Harlekijntje-boeken die vanaf 1921 in het Nederlands vertaald zijn, verwerft zij internationale roem. ‘Kostelijke avonturen van een koddige Jan Klaassen-figuur’ die op reis gaat, naar Zwitserland, naar het Jan Klaassen-eiland of Kasteel Hemelhoog. Van Tichelen geeft met moeite toe dat ‘zekere kinderen daarbij zitten te schudden van het lachen’. Maar volwassenen krijgen hoofdpijn van zijn al te onmogelijke dolle fratsen, meent hij. Ook de reacties in *Het Kind* zijn aanvankelijk nogal dubbel. Het vierde deel, *Harlekijntje in Zwitserland*, wordt aanbevolen omdat kinderen er dol op zijn, maar ‘volwassenen zullen het zouteloos vinden’. Latere reacties zijn overwegend positief. Men vindt de Jan Klaassen-figuur ‘dwaas, koddig, grappig en vermakelijk’ en zijn geschiedenissen ‘vroolijk en van goeden invloed op het kindergemoed’. ‘Wij vinden hier guitigheid, fantasie en gevoel in de juiste verhouding bijeen en het bont relaas van Harlekijntje's misstappen en uitbundigheden, die natuurlijk allemaal goed aflopen, blijven altijd binnen de grenzen van het kinderlijke,’ zegt de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. Ook de illustraties van E.M. ten Harmsen van der Beek worden ‘kostelijk’ gevonden. Het *Utrechts Nieuwsblad* prijst haar als ‘een van de geestigste illustrators van de huidige kinderlectuur’.

De boekjes zijn commercieel zo'n succes dat Van Holkema & Warendorf ze na de oorlog (1950) opnieuw op de markt brengt. Aan de herdruk wordt

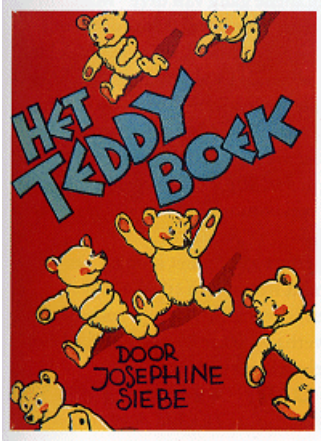

‘Ik ben over zoo'n vervelend beest gevallen,’ zei ze boos, nam Boem beet en gooide hem in den hoek - maar hoe gek het ook lijkt, in den hoek kwam hij niet terecht; wel precies met zijn neus in Freddy's soep. Mina werd woedend. ‘Je zoudt warempel gaan denken, dat ze levend zijn!’

Uit: *Het Teddyboek*. Josephine Siebe. Nederlandsche bewerking van A. van Kempen, met illustraties van E.M. van Harmsen van der Beek

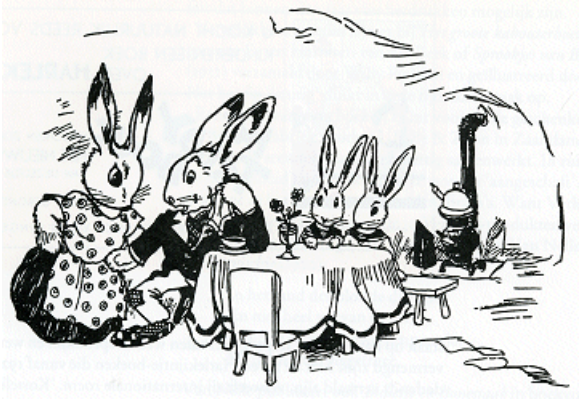

Huilend en jammerend renden en duikelden de drie hazen door het bosch. Eindelijk zagen ze het hol en meteen waren ze, een twee, drie, erin verdwenen. Net op tijd; hoe ze het nog gehaald hadden, begrepen ze later zelf niet. Nog een halve seconde ... en de vreeselijke hond stond voor het hol te blaffen, uit woede dat de haasjes hem ontsnapt waren.
Uit: *Het hazenboek*. Josephine Siebe. Nederlandsche bewerking van A. van Kempen, met illustraties van E.M. van Harmsen van der Beek

de actie HOE OUD IS HARLEKIJNTJE? gekoppeld. De winnaar van de prijsvraag krijgt een met de hand gemaakte Harlekijn-pop of een mooi kinderboek. Er zitten maar liefst honderd boeken in de prijzenpot.

Behalve de zeven Harlekijntje-boeken laat Van Holkema & Warendorf nog drie titels vertalen: *Het Teddyboek* (1932), *Boem en z'n broertjes* (1932) en *Het Hazenboek* (1933). ‘In al deze verhalen vindt men dezelfde sfeer: die van het Duitsche sprookje. Ze missen alleen de snelle gang van deze “Märchen” - u weet, daar staat geen woord te veel in, hier helaas wel. Maar dat is m.i. dan ook het eenige bezwaar. De goedmoedige dwaasheid, de ongebreidelde phantasie, de vlotte vertelkunst - het zijn allemaal kwaliteiten die een boek voor jonge kinderen bekoorlijk maken... alle sotternieën werken op den duur ietwat vermoeiend... man kann des Guten zuviel bekommen. Ook nu weer zijn de krabbels van Ten Harmsen van der Beek geestig en de uitgave is prachtig,’ luidt het ‘zuinige’ commentaar in *Het Kind*. De *Haagsche Courant* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* zijn veel enthousiaster en prijzen ook de uitvoering van het boek.

De boekjes van Josephine Siebe sluiten perfect aan op het klimaat van vrolijke fantasieverhalen dat mede door Leonard Roggeveen (1898-1959) en A.D. Hildebrand (1907-1977) in deze jaren is gecreëerd. Ze zijn zeker in de geest niet vreemd aan de Engelse fantasieverhalen waar Milne met zijn *Winnie de Poeh* (1926) zo'n belangrijke stempel op heeft gedrukt.

1940-1970 Oorlogsjaren en periode van herstel

Illustratie uit: *De wond'ren werden woord en dreven verder* (Deventer, 1989, blz. 231). Jan Blokker

Na de turbulenties van de eerste oorlogsdagen, mei 1940, herneemt het leven al gauw zijn gewone loop. Blokker schrijft in *De wond'ren werden woord en dreven verder*: 'We bleven arbeidzaam, ondernemend en religieus van inslag. De Kaagweek werd gezeild, de Nijmeegse Vierdaagse gelopen, de Elfstedentocht geschaatst, de competitie gevoetbald; zelfs de padvinderij hield het nog een aardig poosje vol...' Departementen, gemeentebesturen, bedrijven, kantoren, scholen en het uitgangsleven gaan zo gewoon mogelijk door.

Lezend Nederland laaft zich aan de heldendaden in *Hollands Glorie* van Jan de Hartog en versterkt zijn nationaal besef met historische verhalen die de uitgevers volijverig herdrukken. *Een Bataafs Driemanschap* van A.M. de Jong over de ridderdaden van onze verre voorouders is daar een voorbeeld van.

Tot aan de instelling van de Nederlandsche Kultuurkamer op 30 mei 1942, is de nood in de uitgeverij niet al te groot. Het optreden van de Duitsers is gematigd en van toezicht op de drukpers is nog nauwelijks sprake. Wel zijn er praktische bezwaren en lastige omstandigheden en worden met name joden uit hun leidinggevende posities verdreven.

Omdat M.E.H. Warendorf - sinds 1925 met A.B. van Holkema directeur van uitgeverij Van Holkema & Warendorf - vreest dat zijn joodse achtergrond hem in de moeilijkheden zal brengen, vertrekt hij eind mei 1940 naar de Verenigde Staten. In zijn plaats komt R. van der Velde. Beide directeuren voeren een beleid van compromissen om hun bedrijf, dat ondanks het vertrek van Warendorf als een joodse zaak wordt beschouwd, door de bezettingsjaren heen te loodsen.

A.B. van Holkema draagt samen met Alice von Eugen bovendien verantwoordelijkheid voor Em. Querido Uitgeverij. Want ook Emanuel Querido heeft ontslag moeten nemen. De betrokkenheid van Van Holkema bij Querido ligt voor de hand. Van Holkema & Warendorf had Querido in 1915 in het zadel geholpen en was sindsdien nauw betrokken geweest bij het wel en wee van uitgeverij Querido.

Later in de oorlog neemt ss'er Reinier van Houten als 'Verwalter' het beheer van beide uitgeverijen over. Met name voor Van Holkema & Warendorf heeft hij grote

belangstelling omdat zij het literaire tijdschrift *Groot Nederland* uitgeeft. Van Houten wil het nationaal-socialistisch maken.

Langzaam maar zeker wordt de voorraad boeken geringer. Tijdschriften waaronder *Groot Nederland*, worden verboden. (Na de oorlog schrijft Vestdijk aan Greshoff dat de uitgevers het blad al veel eerder hadden moeten opheffen.) En vanaf 23 mei 1944 mag A.B. van Holkema niet meer op het kantoor van de uitgeverij verschijnen.

Aan Daalder vertelt Leni Saris (1917) over die tijd: 'In Mei 1940 zou bij Van Holkema & Warendorf te Amsterdam *Kinderhuis De Toekomst* verschijnen, maar aangezien in de oorlogsdagen de betreffende drukkerij in Wageningen verwoest werd, gingen het zetsel, papier e.d. met al het andere verloren, zodat de uitgave, naar de firma Van Holkema mij berichtte, niet door ging. En-

kele maanden later kreeg ik het, voor mij zeer verheugende bericht, dat het toch zou verschijnen; dit gebeurde eind 1940.' Het boek moet in 1940 inderdaad verschenen zijn, want *Het Kind* prijst het als ontwikkelingsgeschiedenis van een rijk Indisch meisje dat tijdelijk ontrouw is aan haar kinderideaal: de stichting van een tehuis voor misdeelde kinderen, maar dankzij haar liefde voor een jeugdvriend gered wordt van egoïsme en frivoliteit. Het wordt echter pas aangekondigd in het voorjaar van 1941.

Er zijn in 1941 net als anders drie aanbiedingen (voorjaar, zomer en najaar), maar er verschijnen weinig nieuwe titels. Onder andere *De reuzen Belfloor en Bonnevu in het rijk van Koning Kakoeskilewan* van A.D. Hildebrand en H. de Wolf, een lievelingsboek van ieder kind, waarvoor Joop Geesink de illustraties maakt.

In 1942 zijn er twee aanbiedingen, waaronder *Geurt trekt de wijde wereld in* van A.D. Hildebrand met tekeningen van Freddie Langeler. 'Een verhaal vol amusante gebeurtenissen en dien typische toon voor kinderen, eenvoudig, direct en met veel in details beschreven gebeurtenissen die dit soort lectuur bij onze kinderen zoo geliefd maakt.'

Harm legt de schaatsen voor Geurt op de toonbank. De ijzers glanzen en het hout is licht-geel. En de banden zijn zo kleurig. Fijne schaatsen!
Uit: *Geurt trekt de wijde wereld in*. A.D. Hildebrand, met illustraties van Freddie Langeler

In 1943 is er nog maar één aanbieding. Bij de zes titels zitten twee jeugdboeken, *De diefstallen bij 'De Arend'* en *Frouwientje's Levenskansen* van Anna Hers. Daarna wordt het stil.

De meeste uitgaven in de eerste oorlogsjaren zijn herdrukken van ouwe getrouwen: *Alewijn de Lijfeigene* en *Een valkenjacht op het Kasteel Brederode* van E. Molt of *Wij, met ons vijven, in Rome* van Tine Cool. Zes meisjesboeken (op een blauw fond) en zes jongensboeken (op een rood fond) worden herdrukt in de Nieuwe Tip Top-serie van 1941. Alleen *Marjolijntje van de State*

Koning Kaskoeskilewan en de toversteen. A.D. Hildebrand en H. de Wolf, met illustraties van Frans Mettes

(1942) van Anna Hers verwijst met het bombardement op Rotterdam rechtstreeks naar de oorlog.

De enige getuigenis van actief beleid valt af te lezen aan *Wie doet er mee?* van Sjoert Schwitters en *Iene Miene Mutte* van Tonny Röling, beide in het najaar van 1941. *Wie doet er mee?* is een boek vol raadsels, knutselwerkjes en verhalen en bevat genoeg materiaal om kinderen een hele winter bezig te houden, vooral als zij meedoen aan de wedstrijd in het vervaardigen van knutsel- en andere werkjes. De prijzenlijst biedt een aardig kijkje op de rolpatronen van 1941. Jongens die meedoen hebben kans op een elektrische trein met alle toebehoren, een veertrein met alles erop en eraan, een meccanodoos met zevenhonderd onderdelen, een grote stoommachine, een modelzeilboot, een figuurzaagdoos, jongensschaatsen, Caran d'Ache kleurpotloden, kleurverf, boeken etc. De meisjes moeten tevreden zijn met een fraai uitgevoerd meisjesbureau gevuld met boeken, een prima ‘Zwitsersch’ meisjeshorloge, een schitterend uitgevoerd tafeltje met drie stoelen, meisjesschaatsen en boeken.

Iene Miene Mutte wordt door de uitgever aangekondigd als de verzameling kinderrijmen waarop tal van ouders gewacht hebben. Niet alleen is dit ‘de meest uitgebreide en volledige uitgave’ welke ooit is verschenen (misschien de uitgave van Van Vloten van 1874 uitgezonderd), maar bovendien vindt men in deze bundel de versjes die ontstaan zijn gedurende de laatste veertig jaar en die nu nog door de kinderen gekend worden. Deze versjes zijn in geen enkele bundel opgenomen. Bovendien zijn talrijke versjes niet voor de zeer jonge kinderen bestemd, maar voor de schoolgaande jeugd, zoals vrijwel alle aftelversjes, springversjes, speel- en dansversjes en de versjes ter gelegen-

Klaas Vakeling, Klaas Vakeling,
Hij komt de schoorsteen in,
Hij komt op kindjes ogen,
Al met een zoete zin.

*

Klaas Vaak, die komt,
Klaas Vaak, die komt,
Hij komt de schoorsteen in,
Hij komt op kindjes ogen,
Is dat geen goed begin?

*

Rijen, rijen, rijen in een wagentje
Als je dan niet rijen wil, dan draag ik je.

*

Duimelot is in 't water gevallen,
Likkepot heeft hem eruit gehaald,
Lange Jaap heeft hem thuisgebracht,
Korte Knaap heeft hem in 't bed gelegd
En dat kleine, kleine Ding heeft alles gezegd.

*

Torentje, torentje bussekruit,
Wat hangt er uit?
Een gouden fluit,
Een gouden fluit met knopen,
Torentje is gebroken.

*

Draai er het wieltje nog er eens om,
Klap er eens in je handjes,
Zet je handjes in je zij,
Op je hoofdje allebei;
Dat gaat kindjes neusje voorbij.

*

Klap 'ns in je handjes, blij, blij, blij
Op je lieve bolletje van dij, dij, dij.

*

Vis, vis gebakken vis,
Die vannacht gevangen is
In het zoute water
Jongens hou je snater
Von je één, twee, drie.

7

Iene Miene Mutte, 400 baker-, kleuter-, aftel-, speel-, dans-, spring-, geest- en andere rijmen. Verzameld en getekend door Tonny Röling

heid van verschillende feestdagen. De bundel dankt zijn unieke karakter voor een deel aan de medewerking van meer dan honderd kinderen uit het gehele land, voor een ander deel aan de aardige illustraties van Tonny Röling. Gestileerde prentjes in zwart-wit waar een humoristische zienswijze niet vreemd aan is.

*N*a de oorlog ondervinden alle uitgeverijen hinder van het gebrek aan papier en mankracht. Ook de prijzen van drukkerijen en boekbinders gaan aldoor omhoog. Van Holkema & Warendorf heeft bovendien interne moeilijkheden. Als M.E.H. Warendorf in augustus 1945 terugkeert uit Amerika wil het niet zo boteren tussen de vroegere vennoten. Van Holkema en Van der Velde willen Warendorf niet het recht geven *Groot Nederland* opnieuw uit te geven. De naam van dat tijdschrift was besmet geraakt en elke verwijzing naar vroegere collaboraties is uit den boze. Een onenigheid over het aandelenpakket moet zelfs door de rechter beslecht worden. Warendorf wordt afgekocht en A.B. van Holkema, 'een der laatste grote figuren van de oude garde van de Nederlandse uitgeverswereld', blijft in het zadel (samen met R. van der Velde). In 1950 wordt hij opgevolgd door A.E. Stheeman. Vanaf die tijd ontbreken de naamdragers en gaat Van Holkema & Warendorf een aantal keren in andere handen over. In 1965 doet C.A.J. van Dishoeck zijn intrede als directeur. In 1968 wordt 'Van Dishoeck, Van Holkema & Warendorf' opgenomen in Unieboek, dat in 1980 wordt opgekocht door Bührmann en Tetterode, en in 1986 door R.C. Malherbe waarna het in 1991 fuseert met Meulenhoff.

De interne èn externe moeilijkheden leveren een verklaring voor het feit dat een tijdlang, behalve een paar prentenboeken, alleen maar meisjesboeken worden herdrukt die hun verdiensten al zo dikwijls bewezen hadden.

*D*e Nederlandse samenleving werkt voorlopig vooral aan het economisch herstel en krijgt pas aan het eind van de jaren veertig ruimte en tijd de opvoeding van de jeugd ter hand te nemen. Dan worden conferenties en studiedagen georganiseerd: over Jeugd en Sport, Jeugd en Film, Jeugd en Politiek, Jeugd en Bedrijf, en in 1951 zelfs een conferentie over Boek en Jeugd. Deze conferentie is een initiatief van het studiecentrum voor Jeugdbibliotheken, dat samen met organisaties op het gebied van opvoeding en het ministerie van OK&W zo'n vijfhonderd mensen bijeen weet te brengen voor een gedachtenwisseling over de waarde van het goede kinderboek als factor in de opvoeding. Het congres levert een aantal aanbevelingen op. Niet alleen de oriëntering over jeugdlectuur in ruimere zin moet worden bevorderd, maar ook die in specifieke zin op kweekscholen, scholen en bij jeugdleiders. Van de samenwerking tussen onderwijs, bibliotheek en jeugdbeweging wordt veel verwacht, vooral als daarbij ook boekhandel en uitgeverij worden betrokken.

In 1961 en 1963 zijn er opnieuw congressen waar gepleit wordt voor betrokkenheid vanuit de universiteiten en de massamedia. Zonder veel succes overigens. De belangstelling van de wetenschap zal pas halverwege de jaren zeventig op gang komen en in de jaren tachtig resulteren in een bijzonder hoogleraar kinder- en jeugdliteratuur in Leiden, Ria Bauer-van Wechem. Een plaats die inmiddels alweer verdwenen is. Maar het algehele klimaat voor schrijvers en uitgevers van kinderboeken begint na 1950 wel te veranderen. Het potentieel aan jonge lezers groeit snel en dankzij de toenemende welvaart komen boeken binnen het bereik van meer mensen. Zo ontstaan mogelijkheden voor massaproduktie met alle voor- en nadelen van dien.

De Bijenkorf start de Jeugdboekenmarkten (1952) waar auteurs elkaar en

Illustratie uit: *De geschiedenis van Kris Kras* (Den Haag, 1981, blz. 88). Peter van den Hoven

hun publiek ontmoeten, het Bureau Boek en Jeugd wordt opgericht (1952) als centrum voor studie en documentatie, er komt een tijdschrift voor kinderliteratuur *Kris Kras* (1954) en een Kinderboekenweek met het 'Kinderboek van het jaar' (1955, voorloper van de Gouden Griffel). Het affiche voor de eerste Kinderboekenweek is een ontwerp van Piet Worm!

Uitgevers gaan coprodukties aan met het buitenland. Auteurs als Annie M.G. Schmidt, An Rutgers van der Loeff, Miep Diekmann, Han G. Hoekstra, Hans Andreus, Paul Biegel, Jean Dulieu en Jaap ter Haar leveren hun bijdrage aan de emancipatie van het kinderboek. Een emancipatie die bevestigd en versterkt wordt door de instelling van een Staatsprijs voor kinder- en jeugdliteratuur (1964). Annie M.G. Schmidt mag hem in 1965 als eerste in ontvangst nemen.

Schrijven voor kinderen wordt steeds minder een aardigheidje van goedbedoelende volwassenen en steeds meer een kwestie van vakmanschap. Dat geldt voor alle genres, het fantasierijke, het realistische en prentenboeken. De Gouden Boekjes die uitgeverij De Bezige Bij in 1949 vanuit Amerika naar Nederland haalt, zorgen voor een ware revolutie. Tot die tijd waren prentenboeken in meerkleurendruk immers een zeldzaamheid. Iets dergelijks herhaalt zich een paar jaar later met *De Drie Paardjes* (1955) van Piet Worm die door Van Holkema & Warendorf Nederland wordt binnengevoerd. Deze van oorsprong Nederlandse illustrator/schrijver (1909) ruilt in 1953 zijn architectenbestaan definitief in voor tekenbord, Oostindische inkt en kleurkrijt. Daar had hij al enige tijd mee geëxperimenteerd en waardering mee geoogst. *Het Kind* noemde de illustraties van deze colorist in 1937 spontaan en fantasierijk, en doelde daarmee op een afbeelding van een circuspaard, een goedig dier, staart en manen met bloemen versierd. Op zijn rug een klein meisje met wapperende linten. 'Zo tekent men voor kinderen: zo eenvoudig, zo grappig, zo kleurig en feestelijk en zo geschikt om op voort te borduren met een kluchtig verhaal. Maar ook: zo fors en gesloten, zo sterk en direct.'

Piet Worm had de verveling van de onderduikperiode verdreven met het maken van schetsen voor een kinderbijbel en voor *De Drie Paardjes*. Werk dat de Nederlandse uitgevers aanvankelijk niet durven uit te geven, omdat het te vernieuwend is en een kostbare produktie vereist. Maar als de Amerikaanse uitgeverij Random House hem voor *De Drie Paardjes* een contract aanbiedt voor 150.000 exemplaren, gaat de wereld er heel anders uitzien.

LEVE DE PRINSESSEN
Zo kwamen ze na een rit door de stad aan het stadhuis, waar onze prinsessen op het bordes plaats moesten nemen om naar een grote optocht te kijken, die ter ere van hen zou langs
komen. En ze zagen schoolkinderen, die met vlaggen wuifden en „lang leve de lieve prinsessen!" riepen. Toen zagen ze een muziekcorps. „Van je-ta-ter-re-ta-ta-ta!" En toen,.....

De drie paardjes. Tekst en illustraties van Piet Worm

Vanaf dat moment rennen zijn paardjes naar Nederland, Duitsland, Engeland, Zweden, Frankrijk en Italië.

‘Er waren eens drie kleine paardjes. Het eerste heette Witje, omdat het helemaal wit was.

Het tweede heette Zwartje, natuurlijk omdat het helemaal zwart was.

Het derde heette Bruintje, omdat het helemaal bruin was.’

Witje, Bruintje en Zwartje gaan verkleed als prinsessen naar de stad, waar ze door de burgemeester worden ontvangen die juist die dag drie Koninklijke Hoogheden verwacht. Als uitkomt dat hier een vergissing in het spel is, belanden de drie paardjes en hun kamerheer in de gevangenis waar ze na enige verdrietigheden ook weer uit komen natuurlijk.

Het boek valt op door het uitzonderlijk grote formaat - ‘kinderen zullen er de hele dag mee willen sjouwen’ - èn door de felle kleuren. In *Het Parool* schrijft Annie M.G. Schmidt: ‘Een verhaal om altijd weer opnieuw te willen horen en met tekeningen waar je nooit op uitgekeken raakt.’

Met goed gevoel voor publiciteit weet Piet Worm zijn boek aan beroemde personen aan te bieden, onder anderen aan Josephine Baker en Prinses Gracia van Monaco, en pleit hij waar mogelijk voor het goedkoper maken van kinderboeken. Dat hij over dergelijke capaciteiten beschikte, was al gebleken toen hij zijn gebedenboek voor kinderen, *Bid, kindje, bid* (1946), afsloot met de beroemd geworden zinsnede ‘En kinderen, bid nu nog eens braafjes, voor Piet Worm en Bertus Aafjes.’

Zijn veulentjes worden zo'n succes dat ze weldra opduiken op kindergordijnen of eetgerei. Het Scapino-ballet viert zijn tienjarig jubileum met *Het Ballet van de Drie Paardjes* in een decor van Piet Worm en er komt een serie vervolgdelen. Alleen *De drie gekroonde paardjes* (1959) waarin Witje, Bruintje en Zwartje bij de drie echte prinsessen op het paleis gaan wonen, en *De drie paardjes op vakantie* (1961) waarin een carrière als draaimolen- en woonwagenpaard uitloopt op een spontane vakantie, verschijnen nog bij Van Holkema & Warendorf. Latere delen elders.

In het licht van dit succes brengt Van Holkema & Warendorf in 1958 bijna tegelijk met de Amerikaanse versie ook *De koe die in het water viel* van Peter Spier uit. Dit folkloristische, Hollandse prentenboek over een ongedurige koe wordt al net zo populair.

‘Hendrika wilde al die wonderlijke dingen wel eens zien waar Pieter over vertelde. Ze had er genoeg van om altijd naar boer Hofstra's huis te kijken

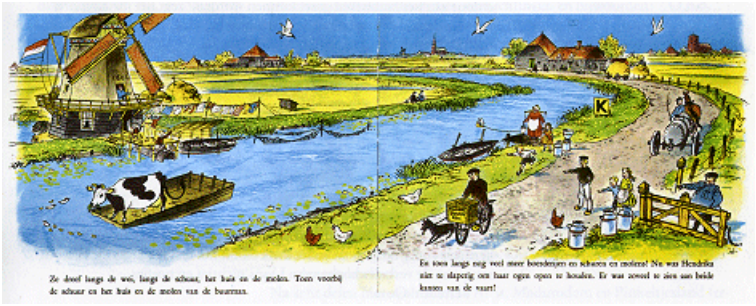

De koe die in het water viel. Phyllis Krasilovski, met illustraties van Peter Spier

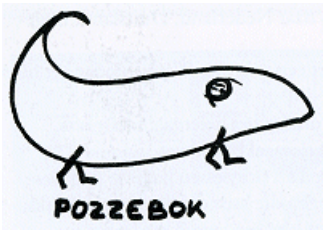

Ted en Silvie tekenen een pozzebok. Bouke Jagt, met illustraties van Nanda van Essen

Ted en Silvie en het boekebeest. Bouke Jagt, met illustraties van Nanda van Essen

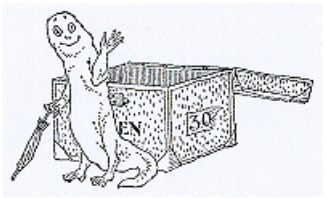

Het boekebeest. Bouke Jagt, met illustraties van Peter Vos

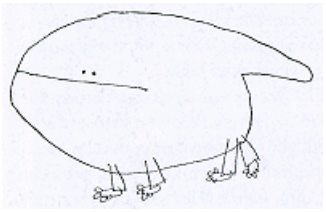

De pozzebokken. Bouke Jagt, met illustraties van Peter Vos

en naar de schuur en naar de molen. De molen had vier wieken, die steeds maar ronddraaiden in de wind. Hendrika werd er duizelig van.'

En dus gaat Hendrika de koe op pad, met haar strooien hoedje op vaart zij in een wiebelig bootje naar de kaasmarkt van Alkmaar. Door de felle kleurstelling en de rijkdom aan beschilderde toeristische attracties: molens, bruggen, boerderijen, kaas, sloten en weilanden is het boekje voor iedere Amerikaan die zijn kinderen iets over Holland wil vertellen, absoluut onmisbaar. Het komt uit in de Engelse en de Amerikaanse Puffin-edities en is in 1987 aan de twaalfde Nederlandse druk toe.

Opvallend in de naoorlogse produktie, maar dan in zwart-wit techniek, zijn ook *Ted en Silvie tekenen een pozzebok* (1962), *Ted en Silvie helpen de pozzebokken* (1962) en *Ted en Silvie en het boekebeest* (1964) van Bouke Jagt (1929-1982) met illustraties van Nanda van Essen. De avonturen van de twee kinderen met verzonnen schepsels zijn amusant en fantasierijk. Pozzebokken zijn beesten met vier poten en een grote bek die bij het tekenen per ongeluk ontstaan maar ook weer uitgevlakt kunnen worden. Het boekebeest kan zichzelf vermeerderen door zijn of haar spiegelbeeld tot leven te brengen en verdwijnt met een parapluutje.

Deze tot de verbeelding sprekende verzinsels krijgen pas echt aandacht als de eerste twee delen in 1971 herdrukt worden onder de titel *De pozzebokken* met tekeningen van Peter Vos. Hij krijgt daar prompt een Zilveren Griffel voor. ‘Tekst en illustraties vormen zo'n bijzondere eenheid dat de kinderen erdoor aan het fantaseren gezet kunnen worden,’ zegt het juryrapport. In deze herdruk is het een en ander gemoderniseerd. De kinderen die de Pozzebokken helpen heten eigentijds en modern: Bas en Marjanneke en de boosdoener die ze uitgumt: Kloris Klier. In een nog weer latere uitgave, de Lees je al-serie van 1988, is bovendien gesleuteld aan de lengte van de zinnen en de werkwoordstijden.

De opmars van Pinkeltje

Een jaar voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog publiceerde cineast en jongensboekenauteur Dick Laan zijn eerste boek voor kleuters, *De avonturen van Pinkeltje* (1939) met illustraties van Dokie van Amstel. Volgens het voorwoord in de eerste druk dankt het kleine mannetje zijn ontstaan aan de verhalenhonger van Laans nichtjes en neefjes.

‘“Vertellen! Oom?”

Elken keer is het dezelfde vraag, en of je nu al bezwaren maakt, het geeft

niets, ze houden vol tot er een verhaal verteld is. Op iedere knie een kind en één op de leuning van den stoel. Drie paar kinderoogen kijken je vol verwachting en spanning aan. Je pijnigt je hersens om zoo gauw wat te bedenken en je begint alvast maar.

"Er was eens een héél klein mannetje; zoo klein, als jullie pink..."

"Zoo groot als die van mij, Oom?"

"Ja, zoo groot als die van jou."

"O! wat een klein mannetje!"

"Hoe heet het mannetje, Oom?"

En heel langzaam zeg ik: "Dat - mannetje - heette..." Gauw zoeken naar een naam, Pukkie, Pinkie, Pinkje - Pinkeltje! ha! dat is een goede naam...

Zoo werd een jaar geleden Pinkeltje geboren en telkens moest er een nieuw verhaal over Pinkeltje worden verteld en zoo zijn toen langzamerhand de Pinkeltjeverhalen ontstaan.'

Een herdruk wordt echter pas na de oorlog gemaakt (1948) en ziet er door het dunne grauwe papier dat dan beschikbaar is, niet goed uit. Maar na een tweede bundel, *Pinkeltje en zijn vrienden* (1949), is de opmars van Pinkeltje niet meer te stuiten. Jaar na jaar volgen nieuwe avonturen van de Pinkel-familie en worden oude delen herdrukt. Pinkeltje komt op radio en televisie en wordt zelfs verfilmd. Zijn ster en die van Dick Laan bereiken grote hoogten. In 1988 bezet Pinkeltje nog altijd de zeventiende plaats in de jeugdboeken Top Honderd Aller Tijden.

De avonturen van Pinkeltje. Dick Laan, met illustraties van Dokie van Amstel

Het geheim voor dit succes valt moeilijk te achterhalen. Het heeft iets te maken met Laans aansluiting op de kinderlijke verbeeldingswereld en zijn volstrekte neutraliteit. Hij is in zijn opvattingen katholiek noch protestant, links noch rechts,

behoudend noch vooruitstrevend. Hij wil kinderen binnen een veilige en prettige situatie alleen maar een spannend en vooral begrijpelijk verhaaltje bieden.

Alle Pinkeltje-verhaaltjes zijn opgebouwd volgens een zelfde stramien waarin het toeval niet geschuwd is. Het oude mannetje Pinkeltje verzeilt steevast in moeilijkheden. Hij valt uit een boom, komt in een sneeuwbal terecht, zakt tot aan zijn armen in een oliebol weg, verdrinkt bijna in de strooppot of in de suiker, maar wordt net op tijd gered door zijn vriendjes. Pinkeltje is op zijn beurt niet te beroerd de helpende hand uit te steken of corrigerende maatregelen te nemen. Hij woont in een muizehol in het huis van een voorbeeldig gezinnetje: vader, moeder, jongetje en meisje.

Het zijn typische voorleesverhalen met een natuurlijke verteltrant. Ze wemelen van de verkleinwoordjes, verzuchtingen en bijwoorden: '"O, o, o," zuchtte Pinkeltje, "wat ben ik akelig nat!... en ik krijg erg honger ook."' Omdat Laan merkt dat zijn neefjes en nichtjes nog veel woorden niet begrijpen, waakt hij angstvallig voor moeilijke woorden en wordt de professor een geleerde man. Hij vermijdt verwijswoorden als 'hij' en 'zij', omdat die verwarrend kunnen zijn en wendt zich als schrijver rechtstreeks tot de kinderen: 'Maar weet je wat ook aardig was?' In een latere fase van zijn carrière gaat hij zijn verhalen hardop lezen om te horen of de zinnen lopen en laat hij ze in een klas voorlezen om uit te zoeken of kinderen alles begrijpen.

Het tweede deel *Pinkeltje en zijn vrienden* begint met een bezoek van Pinkeltje aan mijnheer Dick Laan. Hij vraagt hem waarom hij geen verhaaltjes meer schrijft. '"Ik weet niets meer, maar kan jij me niet weer wat vertellen?" vroeg mijnheer Dick Laan.' De verhaaltjes die Pinkeltje hem vertelt, schrijft Dick Laan vervolgens gehoorzaam op. Dit wordt het standaardbegin voor alle volgende boeken.

Na acht delen met avonturen in Artis, Madurodam en Pinkeltjesland (ergens in Afrika) en tal van ontmoetingen met zijn vriendjes Knabbeltje, Lang-

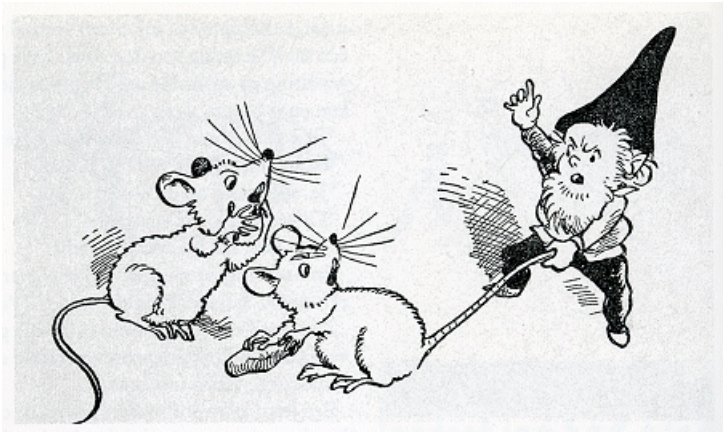

Pinkeltje op reis. Dick Laan, met illustraties van E.M. ten Harmsen van der Beek

De avonturen van Pinkeltje (32e druk). Dick Laan, met illustraties van Rein van Looy

Pinkeltje en het grote huis (7e druk). Dick Laan, met illustraties van Rein van Looy

De avonturen van Pinkeltje en zijn vriendjes. Dick Laan, met illustraties van Rein van Looy

De avonturen van Pinkeltje en zijn vriendjes. Dick Laan, met illustraties van van Froukje van der Meer

staartje, Grijshuidje, Kraaloogje, Zilverdraadje, Goudhuidje en Zwartsnoetje vindt Pinkeltje in *Pinkeltje en de flonkersteen* (1957) een echtgenote. Pinkelotje is het toonbeeld van een volgzaam en zorgzaam vrouwtje. In *Pinkeltje ontmoet Wolkewietje* (1958) maken Pinkeltje en zijn vrouw een reis met een luchtballon en ontmoeten zij Wolkewietje en Donderkopje. *Het grote avontuur van Pinkelotje* (1967) brengt de Pinkeltjes naar Sprookjesland.

Reclamefolder

In de ruim dertig jaar van hun bestaan groeit de stoet aan Pinkels en spelen de verhalen steeds minder vaak in het grote huis. Uitbreiding van achtergrond en soortgenoten was kennelijk nodig om de verhalenstroom op gang te houden, al beweerde Dick Laan in menig interview dat het schrijven en dan met name op kinderlijk niveau meer tijd vergde dan het bedenken ervan.

De Pinkeltje-verhalen worden aanvankelijk geprezen vanwege de aansluiting bij de kinderlijke verbeeldingswereld en de onuitputtelijke fantasie van Dick Laan. Men vindt de verhalen gezellig, opvoedkundig en leerzaam, maar in 1961 uit *De Groene Amsterdammer* enig ongenoegen: 'onder ons gezegd vinden we het nou welletjes en moesten er maar geen Pinkeltjes meer bijkomen, al was het maar omdat de goede indrukken van het begin erdoor uitgewist dreigen te worden.' In 1963 waarschuwt Miep Diekmann bij het dertiende deeltje *Pinkeltje en de Parels* voor het gevaar van verstarring: 'De schrijver concentreert zich kennelijk meer op het vinden van steeds nieuwe situaties dan op het duidelijker omlijnen van de karakteristiek van zijn Pinkeltje-figuur.' Andere recensenten maken bezwaar tegen de alom aanwezigheid van mijnheer Dick Laan in de verhalen en tegen zijn simpele stijl. Het aardige van het nieuwe is er inmiddels wel af. In 1971, ongeveer een jaar voor de aanval op het rolbevestigende karakter van *Jip en Janneke* van Annie M.G. Schmidt, verzet *Sextant* zich tegen de denigrerende behandeling van de 'vrouwtjes' door Dick Laan. Die gaan naamloos of als mevrouw door de wereld, ze zijn altijd bezig met het bakken van koekjes, het maken van pudding of borduren. Ze zetten kopjes koffie en verhogen de gezelligheid. Pinkelotje mag weliswaar mee naar de maan en krijgt ook de werking van de raket uitgelegd, maar is onderweg vooral nodig voor het smeren van de boterhammen en het spreiden van de bedjes. Dit protest van Woosje Wasser wordt door Rik Zaal afgedaan met een beroep op het sprookjesachtige karakter van de Pinkeltje-verhalen die juist voorzien in de behoefte aan veiligheid.

Dick Laan zelf begrijpt geen snars van deze aanval op zijn kleine rijk. Het is nooit bij hem opgekomen dat een schrijver van kinderboeken geëngageerd aan de slag zou moeten gaan. Hij luistert naar deze kritieken als iemand die signalen uit een andere wereld opvangt, maar daar geen touw aan vast kan knopen. ‘Ze wisten zeker niet hoe ze dat blad vol moesten krijgen.’ Hij heeft zijn kleine helden nimmer een rol toebedeeld in de strijd om bestendiging of omverwerping van de gevestigde orde en koestert zich in de aanhoudende zonneschijn van zijn succes. Een mopje dat Carmiggelt ooit gehoord had, is hem daarbij tot troost: ‘“Bij ons op school vertellen ze van de hemel,” zei het ene meisje. Waarop een ander meisje antwoordde: ‘“en bij ons van Pinkeltje.”’

De realiteit is dat Pinkeltje inmiddels een geweldige roem heeft verworven. Kleuter- en peuterscholen worden naar dit pinkhoge mannetje vernoemd en zelfs een kindercircus waaraan Laan vervolgens een boek wijdt: *Pinkeltje en het verdwenen kindercircus* (1973). Nederland pinkelt met grammofoonplaten en schilderijen. Tot na zijn dood in 1973 verschijnen er negenentwintig bundels in een oplage van bijna drie miljoen exemplaren. Er zijn vertalingen in het Engels, Duits, Frans, Noors, Zweeds, Deens, Fins en IJslands.

Het pseudo-kaboutertje wordt de held of het slachtoffer van de eerste grote merchandising-golf in Nederland met placemats, slabbetjes, glazen, puzzels, prentbriefkaarten, cadeautjes, kleurwedstrijden, chocoladerepen en de eerste Sterreclame van het boekenvak (1968)! Dankzij de verfilming in 1978 door Harrie Geelen met een tekst van Imme Dros groeit Pinkeltje uit tot een nationale figuur.

Pinkeltje heeft verschillende illustratoren gekend. De oudste Pinkel is van Dokie van Amstel die in de tweede druk van 1948 vervangen werd door een creatie van E.M. ten Harmsen van der Beek. Froukje van der Meer tekende de kabouterfiguur in *Pinkeltje en zijn vrienden* en latere uitgaven hebben een Pinkeltje van Rein van Looy. Dat Laan niet altijd tevreden was over de illustraties van Van Looy blijkt uit een passage in *Pinkeltje en het grote huis* (1953). Pinkeltje komt mijnheer Dick Laan gedag zeggen. Hij is vrees'lijk boos, zo boos dat hij nooit meer wil vertellen. Hij is ontevreden over zijn portret.

‘“Vertel mij eens, Dick Laan, zie ik er zo uit als op die plaatjes in die boeken? Weet je wat dat zijn? - dat zijn kabouters met korte, dikke lijven en

Pinkeltje. Corrie Hafkamp, naar een idee van Dick Laan, met illustraties van Dagmar Stam

grote, malle hoofden en rare baarden, helemaal om hun hoofden heen. Nu, Dick Laan, zie ik er zo mal uit?"

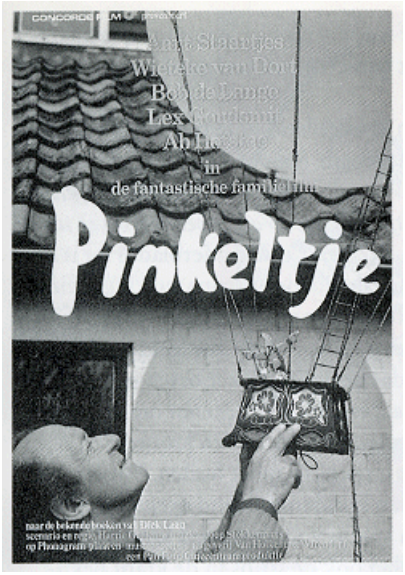

Filmposter voor de 'Pinkeltje film'

Aan de radio gekluisterd voor een hoorspel

Pinkeltje bleef boos, vlak voor mijnheer Dick Laan op de schrijftafel staan.

"Neen Pinkeltje," zuchtte mijnheer Dick Laan, "neen, jij bent een lang, dun mannetje met een gewoon hoofdje en een net, wit baardje."

"Maar waarom tekenen die malle tekenaars me dan aldoor verkeerd?" riep Pinkeltje.

"Ik denk," zei mijnheer Dick Laan, "omdat die tekenaars je nog nooit echt hebben gezien."

"Maar jij hebt me toch gezien," zei Pinkeltje, nog aldoor erg boos, "en de eerste keer ben ik toch wel goed uitgetekend."

"Ja, Pinkeltje," zei mijnheer Dick Laan weer, "ik vind het ook niet leuk, maar de mijnheer, die de boekjes laat drukken, heeft me de tekeningen niet eerst laten zien."'

Bijna twintig jaar later kan Dick Laan zich een beetje met zijn illustrator verzoenen. Hij schrijft in 1971 aan zijn uitgever: ' *Pinkeltje en tien spannende verhalen* ziet er

veel beter uit dan ik gedacht had; ook de binnentekeningen. Komt ook wel doordat het papier iets beter is dan vroeger. Als ik het zo bekijk dan kan Van Looy het nog wel eens proberen, mits hij er voor zorgt dat zijn tekeningen niet te kriebelig en te onaf zijn, geen halve koppen en zo.'

De populariteit van het eigenwijze ventje is zo groot dat de uitgeverij in 1982 een nieuwe reeks uitgaven begint in een bewerking van Corrie Hafkamp met illustraties van Dagmar Stam. Zij had al originele Pinkeltje-verhalen van Dick Laan geïllustreerd voor de *Libelle*. Het worden kleine hanteerbare prentenboekjes waarin steeds één hoofdstuk is uitgewerkt. Door het gebruik van kleuren en door de tekentechniek ziet Pinkeltje er opnieuw anders uit. 'Knus,' zeggen de recensenten.

Corrie Hafkamp moet zich in haar bewerking uiteraard houden aan de ideeën en namen van Dick Laan, maar ook zij slaagt erin een eigen sfeer te creëren. De critici vinden haar teksten functioneler, natuurlijker, geëmancipeerder en beter voor te lezen dan die van Dick Laan. De stijl is verbeterd, de zinnen zijn korter en afwisselender van opbouw en het moraliserende ondertoontje is minder dominant. En daarmee lijkt Corrie Hafkamp Dick Laan in de schaduw te stellen.

De nieuwe media

Radio, film en stripverhaal hadden zich al voor de oorlog een plaatsje veroverd, maar na de oorlog krijgen ze zoveel invloed dat de samenleving zich zorgen gaat maken over de verderfelijkheid ervan.

Zo is het 'Comité ter bestrijding van de slechte beeldromans' (1949) een bezorgde reactie op de beeldromans en stripverhalen die de markt overspoelen. 'De helden en heldinnen uit deze papierverknoeiingen bedrijven ongestraft de meest roekeloze waaghalzerijen, tellen een mensenleven voor niets en zijn voor de jeugd die deze lectuur verslindt, gewoonweg vergif van het ergste soort. Immers nog afgezien van de sensatie die Dick Bos, Bob Crack, Lex Brand, De Moker, De Kat of hoe de hoofdpersonen nog meer mogen heten, ter tafel brengen, moet de beeldroman of het stripboekje alleen al op grond van de manier waarop het is samengesteld naar de vuilnisbelt worden verwezen,' schrijft een verontwaardigde onderwijsmedewerker in 1948 in *De Volkskrant*. Hij wijst op het gevaar dat de jongelui de gewelddadigheden uit de verhalen gaan naäpen. Zelfs als dat niet gebeurt 'is de beeldroman puur vergif. Zij bederft de smaak en ingesteld als zij is op een verstandelijk peil van

zeer dom om niet te spreken van min of meer achterlijk, kweekt zij lees-luiheid en oppervlakkigheid, waardoor het genieten van een goed boek wordt belemmerd.'

Illustratie uit: *De geschiedenis van Kris Kras* (Den Haag, 1981, blz. 71). Peter van den Hoven

De geleidelijk toenemende welvaart en hoeveelheid vrije tijd dragen zeker bij tot de 'boom' aan stripbladen voor de jeugd: *Robbedoes, Kuifje, Sjors van de rebellenclub, Ketelbinkie Krant, Robs Vrienden, Arend* en *Donald Duck*. Annie M.G. Schmidt heeft er in *Van schuitje varen tot Van Schendel* (1954) zo haar bedenkingen over. 'In de speeltuin circuleert een kinderblad. Het is een Walt Disney-achtig tijdschrift, dat hoofdzakelijk door strips wordt gevuld. Het is niet onzedelijk, het is niet verderfelijk, het is alleen maar lelijk. Afschuwelijk lelijk, het is smakeloos, en het is lorrig. Maar alle kinderen vliegen erop af, omdat het kleurig is en omdat het gek is. Ze moeten om de dierkarikaturen lachen, ze vinden het allemaal erg lollig. Ze gieren om de banale grapjes, want ze hebben nooit iets beters waar ze om lachen kunnen.

Ik kijk het prul even in en ik moet niet lachen. Ik moet huilen. Huilen omdat dit blaadje in een oplage van meer dan honderdduizend exemplaren verspreid wordt in ons land, terwijl er geen geld is voor een goed kinderblad. Deze kinderen zullen behalve het stripblad ook de strips in de krant bekijken. En de strips in het damesblad van hun moe. En verder niets. Ze gaan later naar de film, of kijken televisie en zien daar ook een soort strips, even smakeloos, even banaal, even harteloos, even cliché. Deze kinderen worden stripkinderen en later worden het stripmensen.'

*D*e jaren vijftig zijn ook de bloeitijd voor de radio. De meeste gezinnen hebben nog geen televisie in huis en hoorspelen zijn de 'talk of the town'. Dat geldt in sterke mate voor *De familie Doorsnee* (1952-1958) van Annie M.G. Schmidt waarvoor heel Nederland aan het bakelieten toestel gekluisterd zit. Het wordt eens in de veertien dagen uitgezonden en bereikt ondanks het mandement van de bisschoppen een populariteitspeil dat de nationale scheidslijnen doorbreekt. Vergaderingen worden ervoor verzet of onderbroken om samen te kunnen luisteren.

Paul Vlaanderen en *Sprong in het heelal* genieten grote bekendheid naast programma's met zang, muziek, spelletjes en sketches, de Bonte Avonden van de Vara of de Bonte Dinsdagavondtrein van de Avro. Zo'n zestig procent van de zendtijd wordt besteed aan ontwikkeling en verdieping. Iedere omroepzuil vanuit haar eigen levensovertuiging.

Een luisteronderzoek van 1954 signaleert een groeiend conflict tussen de generaties waarin het gezag van de ouders en de muzikale voorkeur van de kinderen botsen. Al zijn er heel wat speciale kinderprogramma's: *Kleutertje Luister, 't Klokje van zeven*

uur en dus, Ome Keesje, Wigwam, open u of *Mignon*. Ook voor kinderen komen er hoorspelen. Soms vanuit bestaande boeken, zoals het geval is bij *Pinkeltje* van Dick Laan. Soms leiden de hoorspelen tot boekpublikaties, zoals de *Saskia en Jeroen*-verhalen van Jaap ter Haar. Zeker zes van zijn boeken zijn gebaseerd op de scripts voor radiohoorspelen. Ook de flaptekst van *De wonderbaarlijke avonturen van Dorus Pikbroek* en *Arie Hakkepuf* van P.H. Fruithof suggereert dat iedereen vast al geluisterd heeft naar de spannende hoorspelen van dit boek op de radio.

Paulus de Boskabouter van Jean Dulieu (Jan van Oort, 1921), dat vanaf 1946 als stripverhaal in *Het Vrije Volk* staat, is in de jaren vijftig op de radio te beluisteren. De verschillende stemmen die Dulieu allemaal zelf maakt, zijn zo karakteristiek dat ze menigeen nog in de oren klinken. Vrijwel meteen verschijnen zijn verhalen in boekvorm. Eerst bij De Arbeiderspers en later bij Ploegsma. In 1962 mag Dulieu een Edison in ontvangst nemen voor de grammofoonplaat *Paulus is jarig* en in 1967/1968 is er een marionettenfilm

Midden in het grote bos staat een holle boom. Daarin woont Paulus de Boskabouter. 's Morgens als de zon opkomt, gaat hij al wandelen, want kabouters staan altijd heel vroeg op. [...] Vervelen doet Paulus zich nooit; er valt altijd wel wat te zien.
Uit: *Paulus de Boskabouter*. Tekst en illustraties van Jean Dulieu

Wie verre reizen doet, kan veel verhalen! ... Wel, de oude zeerob Dorus Pikbroek heeft veel gereisd in zijn lange leven. Maar... hij heeft een heel dikke duim, waaruit hij de meest fantastische verhalen weet te zuigen!

In doodsangst gooiden de wilden hun speren weg en renden het duister van het oerwoud in.

Uit: *De wonderbaarlijke avonturen van Dorus Pikbroek en Arie Hakkepuf*. P.H. Fruithof, met illustraties van Rein van Looy

Paulus de Boskabouter. Tekst en illustraties van Jean Dulieu

Paulus de Boskabouter. Tekst en foto's van Jean Dulieu

van zijn bosfiguren op de televisie. Van Holkema & Warendorf weet er de boekrechten van te verwerven. Tussen 1970 en 1978 publiceert Van Holkema & Warendorf vervolgens de originele dagstrips in boekvorm. ‘De moeilijkheid voor de auteur bij het samenstellen van deze en volgende deeltjes was, dat er in de loop van de tijd vele oude stripafleveringen verdwenen, dan wel “gebruikt” (verknipt voor illustratieve doeleinden) waren. Bovendien werd van hem verlangd dat het resterende materiaal tot verhalen van precies 100 afleveringen werd samengesteld.’

Sinds 1990 is Paulus in zijn originele vorm te bewonderen op de ‘oorboeken’ van uitgeverij I.C. Over wederzijdse kruisbestuiving gesproken!

*O*ok de bioscoop biedt na de oorlog de mogelijkheid om aan de grauwe alledaagse werkelijkheid te ontsnappen. Bioscoopjournaals brengen de wederopbouw in beeld en Hollywoodfilms presenteren big brother Amerika als een roze droomwereld. Het aantal bioscopen groeit vrij fors. In 1950 zijn er in de grote steden 484 bioscopen (tegenover 350 in 1939) en bereikt de verkoop van entreebiljetten een hoogtepunt. Maar de kinderfilm blijft voorlopig een onderontwikkeld genre. Zo wordt de

verfilming van *Dik Trom* uit oogpunt van emancipatie van kind en kinderboek wel toegejuicht, maar men maakt zich grote zorgen over de vraag of de film wel pedagogisch verantwoord is.

Kinderen krijgen hun beeldmateriaal via het naoorlogse medium bij uitstek: de televisie. Na een korte vooroorlogse experimenteerfase hervat Philips de experimenten in 1948, zodat in 1951 de eerste uitzendingen de lucht in kunnen: tweemaal per week anderhalf uur. Zes jaar later heeft een op de tien Nederlandse gezinnen een televisietoestel; in 1962 een op de drie en in 1965 ruim de helft.

Aanvankelijk beschouwt men de televisie als een goede vorm van ontspanning die de huiselijkheid verhoogt. Men blijft ervoor thuis en kijkt samen. Maar spoedig worden de negatieve kanten gesignaleerd, vooral voor kinderen. De beeldbuis wordt een gevaarlijke indringer en begint het leven van kinderen te beheersen! ‘Wij hadden alles in de hand. Wij, ouderen, bepaalden wat onze kinderen te zien of te horen kregen. Dat is afgelopen. De tv is gekomen en doet maar.’ Op woensdagmiddagen zijn er kinderpartijtjes waar vriendjes, vriendinnetjes en buurtgenootjes naar de televisie mogen komen

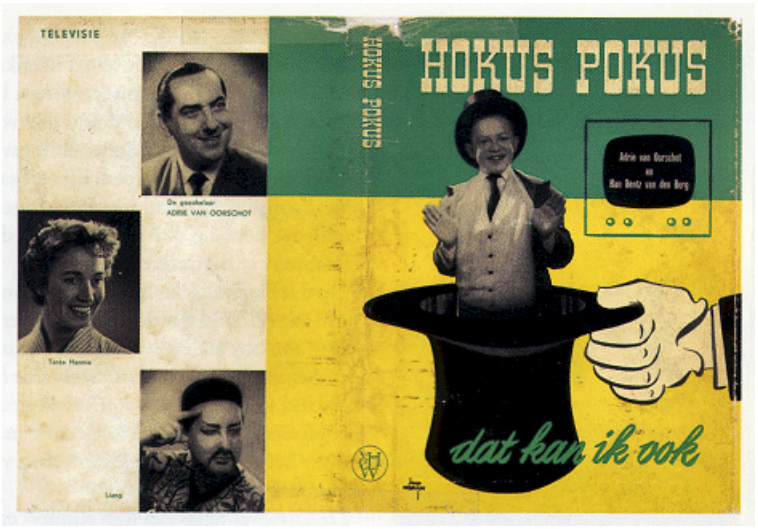

Hokus Pokus, dat kan ik ook. Adrie van Oorschot en Han Bentz van den Berg, met een voorwoord van Tante Hannie

kijken. Tante Hannie, de omroepster die bij elke kinderuitzending de jeugdige kijkers met vriendelijke lach toezwaait, wordt het symbool van de nieuwe kindercultuur.

Uiteraard springt de boekenwereld daarop in. De ‘Hokus Pokus’-uitzendingen van Adrie van Oorschot die Tommy Verstoep leert toveren, opgeluisterd door het *Koppie, Koppie van Liang* verschijnen in boekvorm bij Van Holkema & Warendorf. ‘Tante Hannie’ schrijft er een aanbeveling bij!

Net als bij de radio scoren de televisiespelen van Annie M.G. Schmidt, *Pension Hommeles* (1957-1959) en *Ja zuster, nee zuster* (1966-1968) onder regie van Henk Barnard een hoge kijkdichtheid. Het laatste programma is weliswaar voor kinderen bedoeld maar wordt door groot en klein bekeken. ‘Het moet nu maar eens gezegd worden,’ schrijft Nico Scheepmaker in *Vrij Nederland*. ‘*Ja, zuster, Nee zuster*, is de beste Nederlandse serie van het ogenblik, ongeacht wie er naar kijkt, kind, kraai of volwassene. Wat is het geheim ervan? Kwaliteit!’

Scène uit *Ja zuster, nee zuster*

Uitgeverij Van Holkema & Warendorf reageert met haar beleid op het aanbod vanuit de nieuwe media, maar profiteert ook van de groeiende belangstelling voor lezen. Een aanwijzing voor dat laatste is de aanwas aan bibliotheken en uitleningen. In 1950 zijn er 153 bibliotheken die 8.396.000 uitleningen per jaar registreren. Twintig jaar later is het aantal vestigingen bijna vijf keer zo groot (724) en worden bijna zeven keer zoveel boeken uitgeleend (58.681.000).

*H*et eerste naoorlogse congres dat zich over kinderen en lezen buigt, Boek en Jeugd 1951, noemt goede jeugdboeken een belangrijk middel in de strijd tegen de vervlakking. De oprichting van een 'verantwoord' kindertijdschrift als *Kris Kras* (1954) is onder andere bedoeld om die vervlakking tegen te gaan. Het tijdschrift wordt alom geprezen en een keur van gewaardeerde kinderauteurs werkt er aan mee. De 'Kris Kras Keuzezegel', uitgegeven in samenwerking met de CPNB, is niet alleen een keurmerk voor kwaliteit, maar ook bedoeld om uitgevers te stimuleren en ondersteunen. Als *Het paard zonder hoofd* van Paul Berna in 1959 met zo'n keuzezegel wordt onderscheiden, dan reageert Van Holkema & Warendorf met een schrijven waarin boekhandelaren de kans geboden wordt boek en zegel voordelig te bestellen.

Met name het ‘Kinder- en Jeugdboekencongres’ in Delft (1963) houdt zich bezig met de vraag hoe de jeugd bereikt kan worden. Samenwerking tussen alle geledingen: ouders, onderwijzers, leraren en jeugdleiders, bibliotheken, universiteiten en boekhandels is daarvoor absoluut noodzakelijk. ‘Alle middelen die het critisch onderscheidingsvermogen van bij het jeugdboek betrokkenen kunnen scherpen, dienen aangewend te worden. Menings- en smaakvorming door middel van het geschreven woord, de voordracht in een zaal, voor de radio of televisie, het medium film als middel om lezen en leeszaalbezoek te bevorderen.’

Illustratie uit: *De kwadratuur van de kwattareep* (Amsterdam, 1990, blz. 157). Jan Blokker

Op dat congres staat het rapport ‘Kinderen en boeken’ ter discussie, waarin werd aangetoond dat de meeste kinderen - indien zij al lezen - de voorkeur geven aan populair leesvoer. Dat ontlokt aan Marie Schmitz, recensent van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, de forse maar nuchtere uitspraak: ‘Dat het kind van nature een afgrijselijk slechte smaak heeft op elk gebied en vaak het klungelig geschreven boek dat hem door 't een of ander geboeid heeft, boven het veel betere prefereert, mag voor een schrijver geen reden zijn aan die smaak toe te geven.’

De aanbevelingen van het ‘Kinder- en Jeugdboekencongres’ geen enkele vorm van menings- of smaakvorming te schuwen zijn voor Van Holkema & Warendorf een stimulans tot het experimenteren met televisiereclame. ‘Als eerste uitgever van boeken in Nederland hebben wij besloten Ster-Televisiereclame te maken voor één van onze grootste merkartikelen, te weten de PINKELTJE-serie van Dick Laan. Deze kinderboeken-serie, die al jaren tot de best verkochte behoort, blijft in verkoop met ongeveer 25% per jaar stijgen. Wij hebben dan ook gemeend, dat juist deze serie bij uitstek voor dit experiment in aanmerking komt. Onze verwachting is hooggespannen! Uw steun in de vorm van extra etaleren en het ophangen van het raambiljet in kleuren dat U binnenkort zult ontvangen zal deze PINKELTJE-actie ongetwijfeld doen slagen...

Marten Toonder Studio maakte hiervoor een tekenfilmpje van 15 seconden. Het ligt zeker in de bedoeling deze “commercial” geregeld te herhalen.

Het grote publiek krijgt steeds meer belangstelling voor boeken, maar kan nog moeilijk zijn keuze bepalen. Het is met het oog op deze keuzebepaling dat wij menen dat bekende series sterker dan voorheen onder de aandacht gebracht moeten worden.

Slaat U de brug tussen Pinkeltje en de nieuwe kopers? Maak hen erop attent dat de PINKELTJES bij U verkrijgbaar zijn!' aldus directeur C.A.J van Dishoeck in een persoonlijk schrijven aan de boekhandel.

Blijkbaar is het experiment een commercieel succes, want in 1973 krijgt Pinkeltje in de Sterreclame gezelschap van *Lotje* van Jaap ter Haar.

Zoals te verwachten valt, is niet iedereen enthousiast over de nieuwe technische mogelijkheden. Net zoals minister Ruys de Beerenbrouck voor de oorlog bezorgde geluiden had laten horen over de radio: 'De radio treedt den huiselijken kring als het ware onverhoeds binnen: voor men het heeft kunnen verhinderen kan reeds veel onheil zijn gesticht,' ontwikkelen zich nu discussies over het gevaar van de televisie. Mogen kinderen wel kijken? Hoe lang en hoe vaak, en hoe oud moeten ze daarvoor zijn? Is de televisie niet de vijand van het lezen? Vragen die dertig jaar later vanuit een licht gewijzigde invalshoek - het gaat dan meestal over geweld op de televisie - onverminderd fel gesteld worden.

Maar dan is de televisie al volledig ingeburgerd en bedenken uitgevers nieuwe wapens in de strijd om de gunst van de lezers. Pinkeltje bij voorbeeld figureert in een diaserie aan de hand waarvan voorgelezen kan worden. Er ko-

men fotoboeken van televisie-uitzendingen, videofilms van boeken en cassetteboeken waarop de auteur bij voorkeur zelf voorleest. In de jaren negentig scoort een optreden in een televisiepraatprogramma hoger dan welke advertentie of recensie ook. Met als navrant gevolg dat de public-relationsafdeling van de uitgeverij steeds belangrijker wordt.

Van hoorspel tot boek

Jaap ter Haar (1922) sluit met zijn werk en opvattingen aan op de veranderingen tussen 1950 en 1970, een periode waarin de jeugdliteratuur zich ontwikkelt van randverschijnsel en opvoedkundig middel tot een meer en meer volwaardig literair verschijnsel. Wat begint als een schnabbel, het schrijven van een paar kinderverhalen en een hoorspel voor de NCRV, eindigt in het full time schrijven voor kinderen, een omvangrijk oeuvre en vele bekroningen.

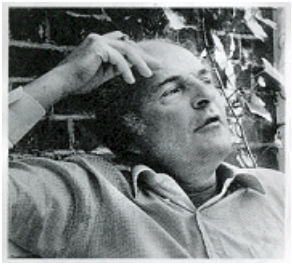

Jaap ter Haar

Jarenlang voorziet Jaap ter Haar de radio van hoorspelmateriaal. Inhoudelijk sluiten zijn verhalen aan bij de maatschappelijke tendensen. Zijn op de realiteit gebaseerde verhalen stijgen uit boven de flauwe kabouterfantasieën van vlak na de oorlog en passen bij het ethische elan waarvan An Rutgers van der Loeff de grote voortrekker was. Hij is veelzijdig, schrijft voor kleine èn grote kinderen, voor radio èn televisie, en brengt het historische jeugdboek op een ander plan.

Dat zijn moeder vroeger vaak voorlas ziet Ter Haar indirect als een van de belangrijke bronnen voor zijn schrijverschap. ‘Moeder kon ons avonden lang bezig houden met voorlezen uit haar dagboeken.’ *Kruimeltje* was een van de mooiste kinderboeken uit zijn jeugd. ‘Daar heb ik bij gejankt en daar heb ik mijn sociaal gevoel aan te danken.’ Maar ook sportbeoefening, creativiteit, cabaretuitvoeringen, muziekrepetities, debatingavonden en vriendschappen staan in zijn jongensjaren hoog genoteerd. Met enige moeite doorloopt hij de middelbare school. In mei 1940 haalt hij zijn HBS-diploma, maar het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog maakt de toekomst onzeker. Net als zijn vrienden duikt Jaap ter Haar onder en probeert hij naar Engeland te gaan. Dat lukt niet. Hij komt in Frankrijk terecht, zwerft een paar maanden in het Bois de Rambouilly rond, helpt neergeschoten piloten, doet nog een beetje mee met de Maquis, maar keert in 1944 terug naar Nederland omdat de bevrijding in zicht is. Na de oorlog meldt hij zich aan bij de mariniers om zijn bijdrage te leveren aan het bevrijden van het Verre Oosten. Na een opleiding in Amerika wordt hij oorlogscorrespondent bij de le mariniersbrigade en komt hij in Indonesië, waar hij wordt geconfronteerd met de waanzin van de oorlog. Om medische redenen

- hij rijdt op een mijn en moet een nieroperatie ondergaan - wordt hij afgekeurd en krijgt hij in 1947 een positie bij de Wereldomroep Radio Nederland. Het salaris daar levert hem geen vetpot op, evenmin als de verhalen die hij ‘voor de lol’ schrijft, terwijl de vier kinderen die hij en zijn vrouw in korte tijd hebben gekregen, heel wat nodig hebben. Op advies van zijn baas stuurt hij dan een paar verhalen, over hun bloedeigen tweeling, naar de NCRV. ‘Op de radio hadden ze toen wel elfjes en beren en kabouters, maar gewone kinderen uit een Hollands gezin waren schaars. Het antwoord was: schrijf maar een serie voor een jaar. Dat waren veertig afleveringen!’ Vanaf dat moment (1953) zijn de Saskia en Jeroen-verhalen elke maandag om kwart over vijf te beluisteren. De ondernemende tweeling wordt zo beroemd dat een gewoon schoolleven en gewone vriendschap daaronder dreigen te lijden. Dat gaat vader Ter Haar te ver en dus beëindigt hij na honderdtwintig afleveringen de serie en publiceert ze vervolgens in boekvorm.

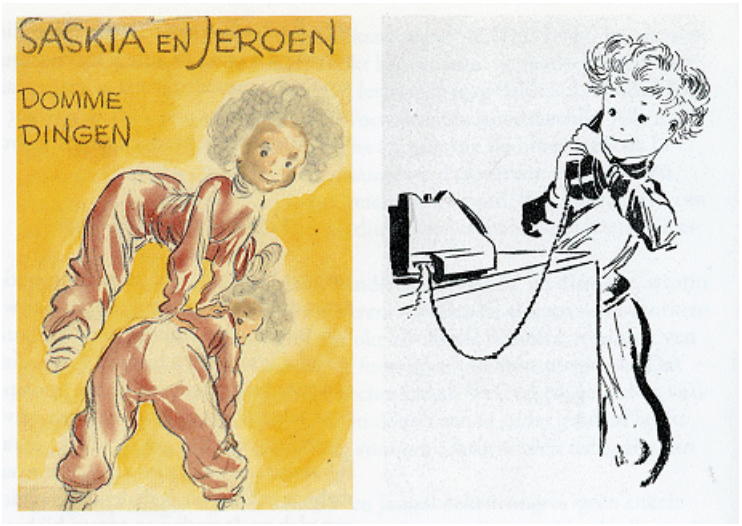

Saskia en Jeroen domme dingen (8e druk). Jaap ter Haar, met illustraties van Rein van Looy

Saskia en Jeroen domme dingen (15e druk). Jaap ter Haar, met illustraties van Rien Poortvliet

Saskia en Jeroen domme dingen (geheel herziene druk). Jaap ter Haar, met illustraties van Charlotte Dematons

Eelke bij de dertien beuken. Jaap ter Haar, met illustraties van John Brinkworth

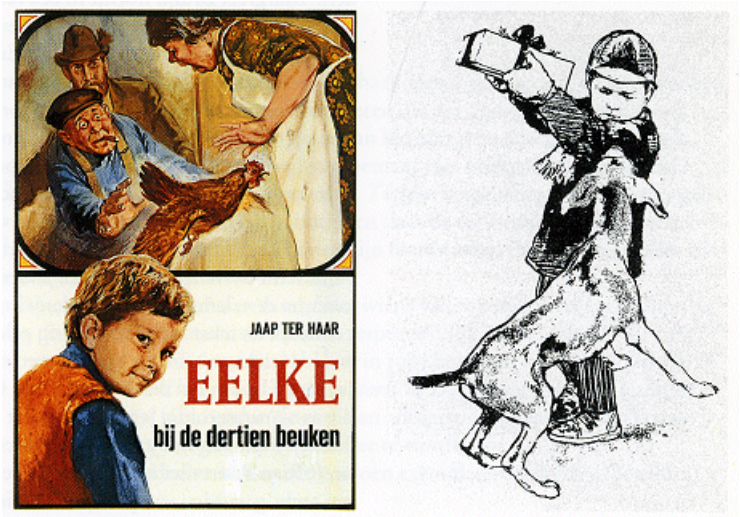

Eelke bij de dertien beuken (3e druk). Jaap ter Haar, met illustraties van Rien Poortvliet

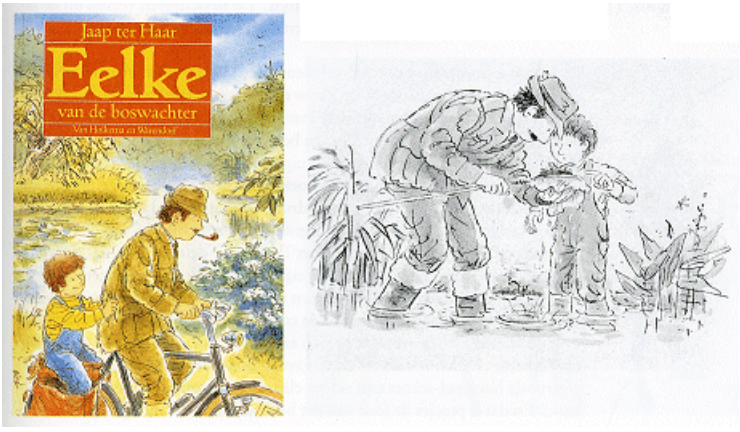

Eelke van de boswachter (geheel herziene druk). Jaap ter Haar, met illustraties van Alex de Wolf

Het geheim van het succes van Saskia en Jeroen schuilt in de herkenbaarheid van de twee kinderen. ‘Hij heeft twee kleutertjes gecreëerd die een plezierig voorkomen en een blijmoedig hart hebben, en die in de onmiddellijke omgeving van hun ouderlijk huis allerlei avontuurtjes beleven die jeugdige lezers - door de treffende analogie met hun eigen bestaantje - moeten boeien... Een tweede gelukkige omstandigheid is dat die verwikkelingen nergens synoniem zijn aan het klassieke “kattekwaad” waardoor al zoveel kinderboeken te geforceerd zijn geworden. De belevenissen van het tweetal komen n.l. bijna alle voort uit hun verschrikkelijk goede wil. Zij willen steeds iedereen helpen, verrassen of een plezier doen, doch door de begrijpelijke discrepantie tussen gedachte en daad ontstaan er tal van moeilijke situaties...’

Jeroen bedenkt doorgaans de plannetjes en Saskia volgt hem vanuit een moederlijke bezorgdheid. Beiden leven in een volstrekt eigen wereldje waarin ze elkaar voortdurend nodig hebben. Hun dialogen zijn uiterst realistisch en dat is logisch, want tijdens het schrijven eraan zit Jaap ter Haar letterlijk tussen zijn hoofdfiguren.

Toch moet Jaap ter Haar elf uitgevers langs voordat Van Holkema & Warendorf ‘ja’ zegt en de eerste *Saskia en Jeroen* in 1955 gepubliceerd kan worden. Margreet Bruijn noemt in een recensie in het *Algemeen Handelsblad* de vertellinkjes over twee gezellige kleuters beslist wel aardig maar als boek niet aanvaardbaar. ‘Het mist een intrige. Er loopt geen draad door het verhaal. Mocht deze vader dus door willen gaan met zijn verhaaltjes op te schrijven, dan willen we hem aanraden eens te proberen een echt samenhangend geheel op te bouwen en zich niet alleen met de activiteiten van zijn peuters bezig te houden, doch ook eens wat dieper in hun wezen door te dringen.’

Het publiek denkt daar kennelijk anders over, want er verschijnen maar liefst tien delen. Eerst met illustraties van Rein van Looy, later met tekeningen van Rien Poortvliet. Op beide verbeeldingen is kritiek. ‘De illustraties van Rien Poortvliet bij *Saskia en Jeroen* betekenen een vooruitgang vergeleken met de tekeningen van eerdere drukken van Rein van Looy. Die heeft kennelijk de tekst niet nauwkeurig gelezen, want zijn “schets” van een vrijwel identieke tweeling is niet in overeenstemming met de beschrijving door Jaap ter Haar in het eerste hoofdstuk. Ook Rien Poortvliet maakt zich schuldig aan onzorgvuldig lezen, zij het dat het details van minder belang zijn. Terwijl Rein van Looy Saskia en Jeroen te weinig persoonlijkheid geeft, heeft Rien Poortvliet iets te veel vastgelegd.’ De herschreven versies uit de jaren tachtig worden van plaatjes voorzien door Charlotte Dematons.

*E*en nieuwe bron voor hoorspelverhalen vindt Jaap ter Haar al gauw in de zoon van hoorspelregisseur Wim Pauw en diens gebabbel met een eend. In de *Ernstjan en Snabbeltje*-reeks is de innige vriendschap tussen een jongetje en zijn eend het uitgangspunt. Samen beleven ze allerlei avonturen waarbij de eend kwakend antwoordt op alle vragen en onzekerheden van Ernstjan. Ook deze verhaaltjes verschijnen in boekvorm, negen delen!, en eindigen als Ernstjan naar school gaat. Bij een herdruk in 1981 is er veel kritiek op het populaire taalgebruik en de niet overtuigende ‘vermenselijking’ van de eend.

Een derde hoorspelserie is gewijd aan Tuffy, (vijf delen 1961-1962), een minuscuul klein radio- en televisiemannetje dat voor alle uitzendingen moet zorgen. Hij is zo klein dat je hem alleen door een vergrootglas kunt zien en alleen via een apparaatje met hem kan communiceren. Tuffy reist razendsnel over de wereldbol om overal te

helpen en lijkt in zijn optreden wel een beetje op Pinkeltje. De kritiek is met de uitgave in boekvorm niet zo gelukkig. ‘De afgeronde hoorspel-scènes zijn achter elkaar gezet, zonder onderling verband. En dat is precies de fout van het boek: wat het als hoorspel doet, bevre-

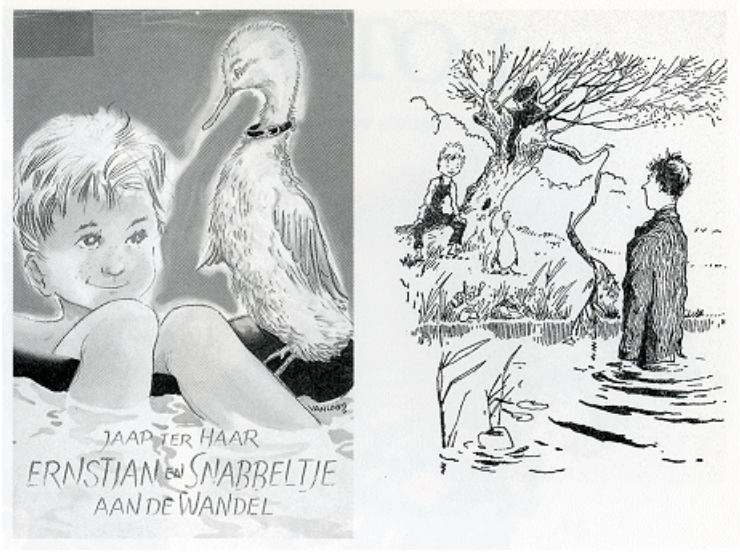

Ernstjan en Snabbeltje aan de wandel (2e druk). Jaap ter Haar, met illustraties van Rein van Looy

digt lang niet altijd als geschreven verhaal. Het is jammer dat de schrijver het niet wat omgewerkt heeft, want kinderen die het hoorden, zullen het ook wel willen lezen. En zoals het nu is, kan het alleen maar tegenvallen. Ook taal en stijl zijn niet erg geslaagd te noemen. Het boekje kan geen kwaad, maar echt leuk is het niet.' Men vindt *Tuffy* in vergelijking met zijn voorgangers van vlees en bloed, niet geslaagd en slaat de realistische vertelcapaciteiten van Jaap ter Haar hoger aan dan zijn fantastische. De Tuffy-verhalen zijn dan ook nooit herdrukt of herzien.

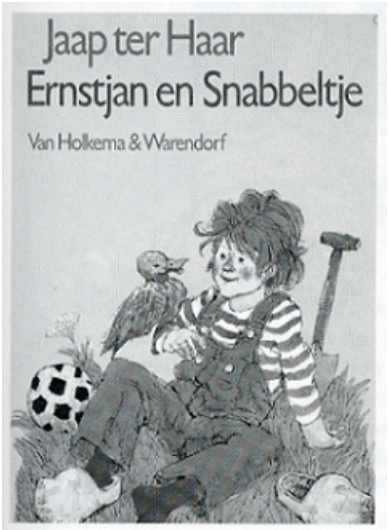

Ernstjan en Snabbeltje (geheel herziene druk). Jaap ter Haar, met illustraties van Jaap Nieuwenhuis

Van de hoorspelverhalen rond *Eelke* wiens vader boswachter is en *Lotje* die in de dierentuin woont, verschijnen respectievelijk negen delen (1963-1965) en twaalf delen (1966-1968). Als *Eelke* in 1989 herdrukt wordt met illustraties van Alex de Wolf beveelt het *Reformatorische Dagblad* ze aan voor lezertjes van zes tot acht jaar, omdat 'de verhalen afkomstig zijn van de man wiens liefste wens het ooit geweest is dominee te worden'.

Van *Lotje* worden meer dan een miljoen exemplaren verkocht. De critici

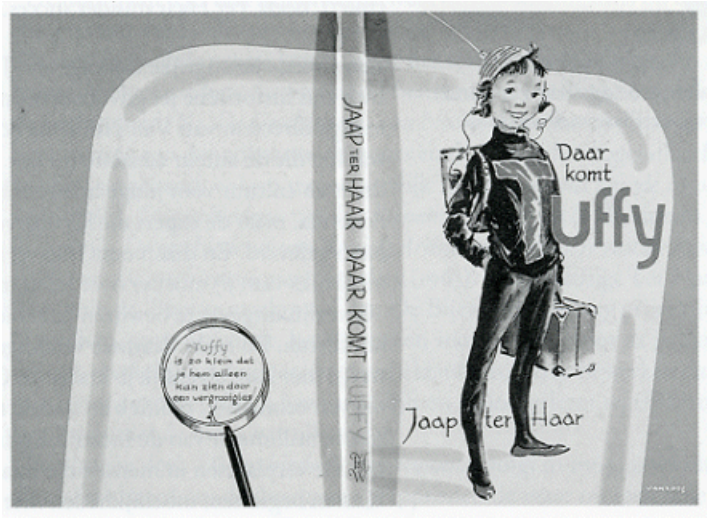

Daar komt Tuffy. Jaap ter Haar, met illustraties van Rein van Looy

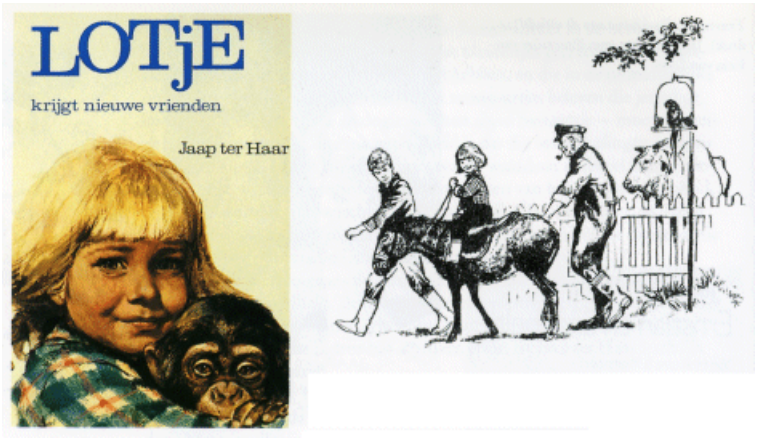

Lotje krijgt nieuwe vrienden. Jaap ter Haar, met illustraties van Rien Poortvliet

prijzen de frisheid en de herkenbaarheid in deze verhaaltjes. Henk Kneepkens maakt de illustraties in de herdruk van *Lotje* en wordt geprezen om de onbevangen wijze waarop hij de dieren portretteert. Gertie Evenhuis looft in *Trouw* (1982) de rijkdom aan informatie over de dierenwereld. *Lotje* is ten slotte zelfs aanleiding voor een kindermusical en een langspeelplaat.

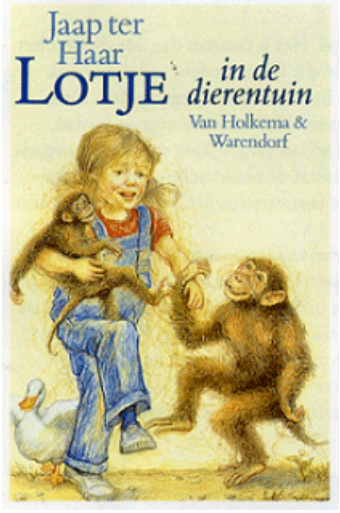

Lotje in de dierentuin (geheel herziene druk). Jaap ter Haar, met illustraties van Henk Kneepkens

Na het succes van *Saskia en Jeroen* wijdt Jaap ter Haar zich volledig aan het schrijven. Zijn kinderen zijn inmiddels wat ouder en bieden inspiratie voor hoorspelen als *Tom Boerhaven* en *De zes Falken*. Beide series, respectievelijk gepubliceerd in twee (1957-1957) en drie delen (1963-1966), worden geprezen èn bekritiseerd om hun avontuurlijke karakter. Men veronderstelt dat jongens de belevenissen van Tom Boerhaven wel aardig en spannend zullen vinden, maar vindt ze tevens een te gevaarlijke prikkel. De krankzinnige dingen die de familie Falken beleeft, worden vooral amusant als er enige afstand is ontstaan tussen jeugdige personen en hun ouders. *Noodweer op de Weisshorn!* (1957) is het eerste jeugdboek waaraan geen hoorspelscenario ten grondslag ligt. Het wordt in 1959 door de kinderjury van Rotterdam bekroond. Met scenario's voor de televisie, *De man met de poppenkast* (1963) en *Het Raam* (1967), heeft Ter Haar minder succes.

*E*en tweede belangrijke bijdrage van Jaap ter Haar aan de jeugdliteratuur betreft zijn historische jeugdverhalen. Indirect zijn deze te danken aan de toenmalige directeur van Van Holkema & Warendorf, Kees van Dishoeck. Hij was het die de auteur aanzette tot een nieuwe aanpak. Voor de serie 'Geschiedenis en cultuur voor jonge mensen' had hij behoefte aan een aflevering over Amerika, maar de expert die hij daarvoor had aangezocht, had iets onleesbaars geleverd. En dus moest Jaap ter Haar het maar doen. 'Jij weet er helemaal niks van, jij moet er over lezen, maar schrijf het dan fris van de lever.'

Om zijn uitgever te bewijzen dat zoiets onmogelijk is, schrijft Ter Haar één hoofdstuk. En raakt daarmee verslingerd aan het genre. 'Toen bleek me dat wat je niet kan, eigenlijk je kracht is. Omdat het een uitdaging is. Ik wist weinig van economie, politiek en sociale toestanden af, en dan kom je uit op de laatste millimeter van de meter mogelijkheden: ik wist wat van mensen. Ik kan me verplaatsen in mensen die naar Amerika gaan, die de trek naar het Westen beginnen, moeilijkheden met Indianen krijgen enz. Dus vanuit dat

Noodweer op de Weisshorn!. Jaap ter Haar, met illustraties van C. van Wijk

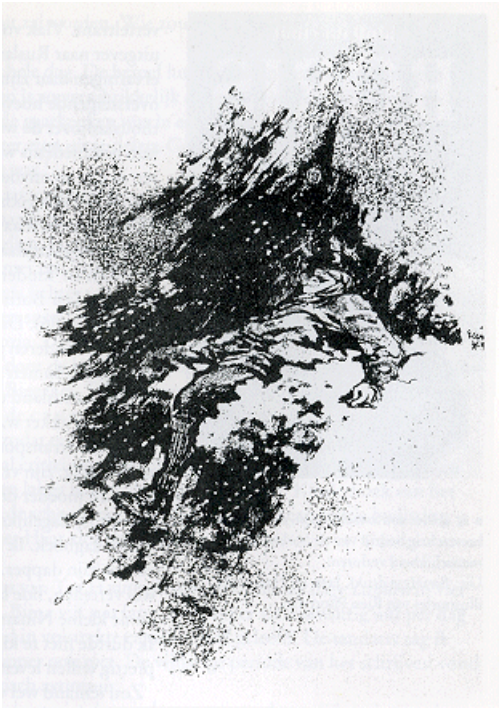

Noodweer op de Weisshorn! (herdruk in de serie Juniorpockets). Jaap ter Haar, met illustraties van Rien Poortvliet

menselijke hoekje heb ik de zaak benaderd. Feiten en jaartallen liggen vast, nou en dan kun je best bedenken hoe een boer zich voelt als er bepaalde maatregelen worden genomen door een overheid, of hoe een soldaat zich voelt als er na één veldslag, in één uur 40.000 doden vallen. De roes, de ontzetting, de shock, daar kun je je in

verplaatsen.' En dat is belangrijk, vindt hij, 'want wie in het heden leeft en het verleden niet kent, zweeft gevaarlijk doelloos naar de toekomst'.

De door Jaap ter Haar gehanteerde werkwijze lijkt enigszins op die van An Rutgers van der Loeff voor boeken als *De kinderkaravaan* (1949) en *Amerika, Pioniers en hun kleinzoons* (1952), maar het resultaat is feitelijker. En dat ondanks de ingelaste leesteksten waarin beroemde verhaalfiguren sprekend worden opgevoerd. Na *De Geschiedenis van Noord-Amerika* (1959), waarvoor hem in 1969 een Amerikaanse reisbeurs èn de Deutscher Jugendbuchpreis worden toegekend, volgen respectievelijk *De geschiedenis van de Franse Revolutie* (1961), *De geschiedenis van het Romeinse Keizerrijk* (1961, samen met K. Sprey), *De geschiedenis van Koning Arthur en de ridders van de Ronde Tafel* (1962) en *De geschiedenis van Napoleon* (1963). In 1964 krijgt Ter Haar voor deze serie de 'Boekenmarktprijs' van De Bijenkorf. De jury prijst zijn 'vakmanschap, grote activiteit, kennis van en warme liefde voor de jeugd en de natuur, werkelijkheidszin en de gave bekende stof zo te bewerken dat de atmosfeer uit vroeger tijden bewaard blijft en de jonge lezer tegelijkertijd contact krijgt met de mens van alle tijden'.

Het laatste deel, *De geschiedenis van Rusland*, volgt in 1965 en wordt enigszins bekritiseerd om de doorgaans geapprecieerde maar nu toch te levendige

verteltrant. Vlak voor het voltooien van het manuscript is hij samen met zijn uitgever naar Rusland gereisd voor een bezoek aan een schrijverscongres. De ervaringen daar zijn als individuele notities en korte adempauzes door de overstelpende hoeveelheid materiaal heen gevlochten. Miep Diekmann is enthousiast over de wijze waarop jonge mensen via dit boek met de Russen en hun geschiedenis worden geconfronteerd; de verdeeldheid onder de volkeren in een zo onvoorstelbaar onmetelijk gebied, de passages over het bewust kiezen van een godsdienst, de achtergronden van Lenins opkomst en invloed in latere jaren, maar ook de informatie over de huidige Russische politiek.

Op de begraafplaats van Peskaryowskoye waar de bijna 700.000 mannen, vrouwen en kinderen rusten die Leningrads beleg niet overleefden, ontmoet Jaap ter Haar Boris Makarenko. De verhalen van deze auteur inspireren hem tot *Boris* (1966). Daarin beschrijft hij op ontroerende wijze de ervaringen van twee kinderen gedurende het negenhonderd dagen durende beleg van Leningrad. Samen proberen ze de honger en de dood te bestrijden door in het niemandsland tussen de Russische en Duitse linies aardappelen te halen die op een akker waren ingekuild. Boris' vader is omgekomen bij een nachtelijk voedseltransport over het bevroren Ladoga-meer, zijn moeder is ernstig ziek. Nadja, zijn vriendinnetje, woont alleen in het huisje waar haar vader, broer en moeder de dood hebben gevonden. Om haar ellende te bezweren, schrijft zij dagelijks in een blauw schriftje.

Het zou vreselijk zijn, als wij in het beestachtig bedrijf van de oorlog alle menselijkheid verloren!

Uit: *Boris* (13e druk). Jaap ter Haar, met illustraties van Rien Poortvliet

‘Lief dagboek. Ik ben bang. Van m'n enkels tot mijn haren. Alleen mijn voeten zijn dapper. Die lopen maar voort, overal naar toe. Ik mag jou toch wel vertellen, hoe laf ik ben? Vandaag kwam de grote wagen Iwans moeder en de kleine Ninan halen en ook Vera Polowa, die eergisteren al gestorven is. Ik durfde niet te kijken. Ik moet nog leren dapper te sterven, al zou ik liever prettig willen leven.

Zou iemand wel weten waarvoor hij leeft? Hier in Leningrad weet iedereen wel, waarvoor hij vecht, honger lijdt, sterft; voor de vrijheid. Maar je leeft toch niet voor de vrijheid alleen?

Gek dat je niet weet waarvoor je leeft en wel waarvoor je sterft. Ik zou filmster willen worden om de mensen vrolijk en gelukkig te maken. Ik denk

niet, dat ik het ooit zal worden. Wie zou willen kijken naar zo'n smal, sprieterig kind als ik?

Het regent al de hele dag. De hemel huilt, maar in Leningrad zijn geen tranen meer. Iedereen is zo verschrikkelijk dapper. Het is ellendig dat ik zo laf ben. De kok van de gaarkeuken was in een klap zijn gezin kwijt. Toch stond hij vanmorgen weer eten uit te delen. Gelukkig zei niemand deze keer, dat de soep te waterig was.'

Een paar weken later vindt Boris zijn vriendinnetje dood achter haar blauwe schriftje. De laatste bladzijde daarin luidt: 'Lief dagboek. Ik ben te moe om je alles te vertellen. Het is niet moeilijk om te sterven, al was het prettig te leven. Zou het met een "knak" gaan? Ik hoop dat Boris blijft leven. Het wordt lichter, steeds lichter... Er loopt een weg door de dansende sneeuwvlokken. Miljoenen sneeuwvlokken, die allemaal een gezicht hebben... Vader, moeder, Serjozja. Dagboek, ik ben niet bang meer. Ik zou nu willen...'

Het boek wordt door de kritiek zeer positief ontvangen. Samen met *Kinderverhalen* van Paul Biegel en *De Zevensprong* van Tonke Dragt dingt het naar de bekroning van de CPNB. Helaas slaagt de jury er niet in overeenstemming te bereiken zodat er in 1967 officieel geen 'Kinderboek van het Jaar' is. Dat gaat een aantal critici van kinderboeken te ver. Die steken de hoofden bij elkaar en roepen langs informele weg *Boris* uit tot 'Kinderboek van het Jaar'. Als dan ook de schooljeugd van Rotterdam tot een zelfde beslissing komt, voelt Jaap ter Haar zich dubbel vereerd.

*H*et magnum opus van Ter Haar is *Geschiedenis van de Lage Landen* in vier delen (1970-1971). Bijna vijf jaar lang werkt hij er vierentwintig uur per dag aan. 'Ik heb die tijd in volstrekte eenzaamheid geleefd. De tandarts zag ik niet meer en de kapper ook niet. De vijfjarige periode van het schrijven vond ik echt een fantastisch avontuur.'

Alhoewel het resultaat niet door iedereen wetenschappelijk en boeiend genoeg gevonden wordt - er is nogal wat kritiek op de vrijheden die hij zich als verteller veroorlooft - ontvangt hij er in 1972 de Nienke van Hichtumprijs voor. De jury is enthousiast over het feit dat zo'n immens breed onderwerp, de geschiedenis der Nederlanden van prehistorie tot provo, binnen vier delen helder en overzichtelijk vorm heeft gekregen en daarbij niet verzandde in mythologieën van nationalistische of negativistische aard. De jury prijst ook de stilistische en vertellende kracht die de aandacht van de lezer voortdurend gevangen houdt.

Maar het vijf jaar intensief werken aan deze geschiedschrijving is Ter Haar niet in de kouwe kleren gaan zitten. Het schrijven wil niet meer zo. Hij stort zich nog op het emotionele verhaal van een visueel gehandicapte jongen *Het wereldje van Beer Ligthart* (1973), maar krijgt behalve lof ook veel kritiek.

‘O, God, ik ben blind geworden,’ fluisterde Beer geschokt en even wist hij niet, waar hij met zichzelf moest blijven. [...] ‘Al zie ik hen niet, hun stemmen gaan dwars door me heen en dan voel ik hoe ze zijn. In iedere stem trilt altijd wel een stukje van de ziel!’
Uit: *Het wereldje van Beer Ligthart*. Jaap ter Haar, met illustraties van Rien Poortvliet

Het idee voor dit boek ontleent hij deels aan eigen ervaringen dat mensen zich gauwer laten beïnvloeden door wat ze zien dan door rationele afwegingen en deels aan een artikel over de visuele manier van leven in een Amerikaans tijdschrift. De uitgeefster vindt het boek aanvankelijk wat kinderachtig en moraliserend. ‘Ik moest haar eigenlijk wel gelijk geven. Toch kon ik er niets aan veranderen. Zo kinderachtig ben ik. En het is wel ethisch, maar zo ethisch ben ik. En het is wel lullig, maar zo lullig ben ik.’

Juist omdat het zielig en ontroerend, realistisch, spannend, griezelig en komisch is en inzicht biedt in een andere wereld, krijgt het in 1974 de Gouden Griffel. Maar Kees Fens valt in *De Volkskrant* uit tegen het vlakke taalgebruik vol clichés. Hij vindt het verhaal te rechtlijnig en het verloop voorspelbaar. De personages zijn meer typen dan levende personen en het resultaat is een verschrikkelijke hoop sentiment. Met dit artikel doet hij een aanval op

het peil van de Nederlandse kinder- en jeugdliteratuur die niet zonder gevolgen zal blijven.

Hoewel Jaap ter Haar altijd ontkend heeft dat hij zich die afbrekende kritiek aantrok, valt ze wel samen met het einde van zijn schrijfcarrière. Hij zelf ziet vooral het wegvallen van het spanningsveld na het beëindigen van de 'Lage Landen' als oorzaak. 'Als je die hele tocht door de geschiedenis hebt gemaakt met alle idealen en hoop maar ook het janken en het leed op de slagvelden en in de concentratiekampen hebt meebeleefd, kun je niet ineens een verhaaltje gaan verzinnen.' Het lukt domweg niet meer en dan adviseert zijn uitgever hem maar eens een jaar te stoppen.

In dat jaar ontdekt hij hoe heerlijk het is om met je handen te werken. Timmeren, verven en vooral schilderen. 'Op zekere dag had ik een hoekkastje met een ronde wc-deur uit de Jordaan dat iemand weggeflikkerd had. Toen dat klaar was dacht ik: Daar hoort eigenlijk zo'n paneeltje op, zoals de boeren dat deden met rozen of een stomme bomenrij. Toen ik daarmee bezig was, dacht ik "Wat is dit een heerlijk werk! Daat ga ik mee door." Nou, daarna volgden acht maanden van ellende. Iedereen lachte me uit en vroeg. Is dat een boot of een kameel. Maar ik heb het echt dag en nacht volgehouden en toen kwam er toch een dag waarop ik dacht "halleluja, ik ben van nul naar 1 gekomen. Er is iets gebeurd. Het is niet niets meer."'

Die ervaring is uitgegroeid tot een bestaan als schilder van naïeve schilderijtjes, waarin sommige mensen iets van Anton Pieck herkennen. De pen is voorgoed verruild voor het penseel.

1970-1991 Werkelijkheid of verbeelding?

Beslissingen, gebeurtenissen en verschijnselen, ook die binnen een uitgeverij, kunnen eigenlijk pas op enige afstand in de tijd worden beoordeeld. Maar honderd jaar overzien en de laatste twintig jaar overslaan, zou het beeld wel erg onvolledig maken. Het is bovendien de periode waarin auteurs en illustrators van Van Holkema & Warendorf met prijzen overladen worden. Twee Staatsprijzen, zeven Gouden en negentien Zilveren Griffels, vijf Gouden en twee Zilveren Penselen, driemaal de Nienke van Hichtumprijs en eenmaal de Libris Woutertje Pieterse Prijs. Deze prijzen weerspiegelen ook veranderingen in de kinderliteratuur. Van engagement met culturele minderheden in *De Marokkaan en de kat van tante Da* van Henk Barnard via het kind in turbulente omstandigheden in *Wim* van Wim Hofman tot aan de droom en verbeelding bij *Annetje Lie in het holst van de nacht* van Imme Dros. De juryrapporten bij deze bekroningen en de reacties daarop bieden een aardige reflectie op het hoe en wat van die veranderingen.

De studentenopstanden, de rookbommen, de tweede feministische golf, de seksuele hervormingen en de politieke bewustwording die aan het eind van de jaren zestig het dagelijks leven verstoren, resulteren in de jaren zeventig in de roep om maatschappijkritische en sociaal geëngageerde kinderboeken. Werkgroepen, kranteartikelen en brochures eisen dat kinderen de lectuur krijgen waar ze recht op hebben; boeken die hen tot kritische, zelfstandige en geëmancipeerde mannen en vrouwen zullen maken. Een dergelijk pleidooi - begrijpelijk vanuit de maatschappelijke constellatie van die tijd - roept uiteraard om een tegenbeweging. Nog geen twintig jaar later is de verbeelding aan de macht en maken weer andere groeperingen en personen zich zorgen over de toegankelijkheid van zoveel literaire verbeelding voor de niet geoefende kinderziel.

*A*l in 1955 introduceerde de CPNB met het oog op het bevorderen van het lezen en de verkoop van het goede kinderboek het ‘Kinderboek van het jaar’. Vanaf 1966 reikt de stichting twee prijzen uit, een voor een kinderboek tot tien jaar en een voor een jeugdboek vanaf tien jaar. Van Holkema & Warendorf profiteert pas van deze propaganda op het moment dat de Gouden Griffel (1971) haar intree doet. Alet Schouten mag de eerste Gouden Griffel voor een jeugdboek in ontvangst nemen voor *De mare van de witte toren*, een historisch verhaal met Keltische en Germaanse elementen. De Gouden Griffel voor een kinderboek gaat dat jaar naar Leonie Kooiker voor *Het malle ding van Bobbistiek* (Ploegsma), een fantasierijk avontuur waarin de liefde voor de natuur een grote rol speelt. Beide boeken staan nog helemaal los van de op handen zijnde maatschappijkritische tendensen.

*A*let Schouten (1917) is Zeeuwse van geboorte, maar verhuist op twee-jarige leeftijd met haar ouders naar Indonesië (Sumatra) waar zij tot haar twaalfde zal wonen. De enthousiaste onderwijzer die zijn leerlingen iedere week

een opstel laat schrijven èn voorlezen, is verantwoordelijk voor het ontluiken van haar schrijflust. Jarenlang schrijft zij voor haar familie en vrienden verhaaltjes over wat zij beleeft, ziet en fantaseert. In Nederland volgt ze een gymnasiumopleiding in Haarlem waarna ze andere dan haar schrijftalenten wil ontplooien. Ze gaat naar de kunstnijverheidsschool (de tegenwoordige kunstacademie) om illustratrice te worden. Maar ze trouwt en probeert pas jaren later - als ze weer gescheiden is - illustraties geplaatst te krijgen in de *Okki* en *Taptoe*. Ze ontdekt dat dat makkelijker gaat als bij die illustraties een verhaal zit en levert vanaf dat moment tekst en tekeningen. Een van die verhalen, *Het teken van Wichart*, over een jongen die door de Vikingen als slaaf wordt meegenomen en die met de hulp van zijn trouwe wolfshond, de toverkracht van een monnik en een flinke dosis toeval weet terug te keren, is wegens de lengte niet geschikt voor plaatsing in *Taptoe*. De redactie vindt het te goed voor een feuilleton en raadt haar aan het manuscript in te zenden voor de prijsvraag van de Stichting Kinderbelangen. Deze stichting probeert de kinderliteratuur na het ter ziele gaan van het kindertijdschrift *Kris Kras* te stimuleren door het zoeken naar nieuw talent.

Tot haar grote verbazing krijgt Alet Schouten een jaar later te horen dat haar manuscript als beste van de 150 inzendingen uit de bus komt en dat Van Holkema & Warendorf het wil uitgeven (1969). Zo continueert de uitgeverij een beleid waarin het historische kinderboek vanaf het begin een belangrijke plaats heeft ingenomen.

Alet Schouten

De doelstelling van de prijsvraag, het zoeken naar nieuw talent, lijkt bereikt. Miep Diekmann meent dat de jeugdlectuur met Alet Schouten een rasechte schrijfster rijker is geworden. C.E. Pothast-Gimberg prijst de wijze waarop de oude sagenrijke tijd voor de hedendaagse jeugd tot leven is gebracht. Voldoende stimulans dus om een tweede proeve van historische vertelkunst te publiceren. Dat wordt *De zeeridder* (1970), een boek dat al enige jaren in een la ligt en volgens de schrijfster haar beste boek is. Met een derde historisch boek over een jongen in Brittannië die een zware taak moet vervullen, *De mare van de witte toren* (1970), breekt zij definitief door. Het krijgt zowel een Gouden Griffel als de prijs van de Amsterdamse kinderjury.

Toch zijn niet alle reacties gunstig. Het juryrapport laat zich in bedekte termen kritisch uit over het feit dat er meer ruimte is voor de mythische verbeelding dan voor het juist weergeven van de feiten. ‘Taal en stijl zijn geenszins literair te noemen, maar met weinig middelen wordt een verstaanbaarheid bereikt welke zowel humoristisch als ernstig de wonderlijke gebeurtenissen kleurig verbeeldt.’

De 54-jarige schrijfster is niet onverdeeld blij met dat oordeel. ‘Het is wel degelijk historisch verantwoord, alleen heb ik hier en daar namen die de kinderen niets zeggen, vervangen. Ik heb het over het Hertvolk - dat zijn de Cherusken, maar wat zegt een kind dat... En dat van die litteratuur, dat staat er zo ongelukkig. Ja, ik begrijp ze wel: ze zullen wel bedoelen dat ik niet zo'n bloemrijk taalgebruik heb. Maar “litteratuur” dat schrikt een kind ook af.’

De hoofdfiguur van het verhaal, Zevenbeer, heeft een Romeinse vader en een Germaanse moeder. Hij is een zevende kind - ‘dat heeft altijd iets heiligs’ - die samen met de Keltische tovenaarsleerling Gwion op zoek gaat naar het geheim van de witte toren. Op hun tocht door bossen en moerassen komen ze in gevaarlijke situaties terecht waaraan zij door de moed van Zevenbeer of door de toverkunst van Gwion weten te ontsnappen. Het is tevens een zoektocht naar het geheim van zijn afkomst, een tocht vanuit een duister verleden naar een ongewisse toekomst en een verhaal over een jongen die uitgroeit tot man.

Ene Jeroen uit de Amsterdamse kinderjury mag de schrijfster naar aanlei-

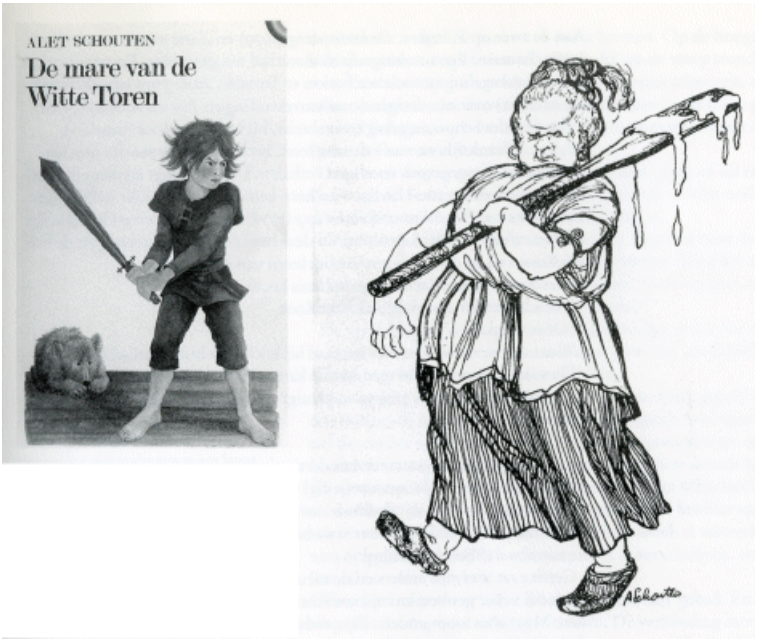

Met hammen van handen roerde ze de brij met iets dat op een lange lat leek. Opeens begreep Gwion wat dat voor een ding was - een roeispaan!
Uit: *De mare van de witte toren*. Tekst en illustraties van Alet Schouten, omslag van Veronica van Vliet

ding van de prijs voor de NRC interviewen. Hij vindt het 'eigenlijk een doorsnee verhaal, maar erg leuk en goed geschreven. Het heeft ook iets geks, zoals de ontmoeting met een soort trollenvrouw die de mensen de rivier overzet.' Het aardige van dit boek is volgens hem dat het voor kinderen even geschikt is als voor volwassenen.

Maar een aantal volwassenen reageert juist heel zuur. De recensent van *Vrij Nederland*: 'Als een boek een prijs krijgt, dan moeten er toch mensen zijn die er iets in zien. Ik heb mijn best gedaan het waarom van dit bekronen te ontdekken, maar dat is mij tot mijn spijt niet gelukt.' En de journalist Rudie Kagie is nog cynischer. Een boek dat begint met de zin 'In een malse regenbui marcheerde een kolonne soldaten over de keien van de heirweg' kan volgens hem al niet deugen, de formule is ook te doorzichtig: een leerzaam verhaal over Romeinen, Germanen en Kelten waarin de spanning niet ontbreekt. Maar het allerbelachelijkste vindt hij dat de Gouden Griffel wordt toegekend door een jury van volwassenen. Die zijn immers niet beoordelingsbevoegd. In zijn ogen is de hele Kinderboekenweek een verdacht commercieel verschijnsel dat spoedig plaats moet maken voor alternatieve, creatieve en ludieke activiteiten. Toch een glimp van de naderende revolutie?

*V*eel verhalen van Alet Schouten hebben een historisch karakter, al is de mens in die geschiedenis altijd belangrijker dan de historische feiten. Een vijftal boeken handelt over de vroege middeleeuwen, een tijd met minder ingewikkelde maatschappelijke structuren dan nu, een tijd 'waarin de mythe nog een functie had en voor mythen en sprookjes heb ik me altijd erg geïnteresseerd'. Drie boeken spelen in de zeventiende en de negentiende eeuw.

Aan de twee op Sumatra, *De hertesprong* (1979) en *Zoete meisjes en een tijger* (1987, Fontein) ligt autobiografisch materiaal een grondslag. En twee boeken zijn een mengeling van science fiction en fantasie, *In de greep van de citroenzucht* (1972) over een dreigende milieuvervuiling en *Het varenwoud* (1978).

Omdat Alet Schouten graag en veel reist, bij voorkeur door Engeland, Wales en Frankrijk, en veel en graag leest, heeft zij weinig moeite met het verzamelen van gegevens voor haar verhalen. Die vermengt zij met eigen ervaringen en observaties. En dat zij scherp kan observeren blijkt wel uit haar katteverhalen, *Het huis van Roos en Lap* (1978) dat een Zilveren Griffel krijgt en *Het erf van Roos en Lap* (1980). In deze boeken becommentariëren de katten Roos en Lap op subtiele wijze het leven van de mensen.

'Het begon ermee dat de Baas het huis kocht.

"Altijd een fijne smaak gehad," zei Roos.

"Of-ie een kat is," zei Lap.

Want de poezen wisten niet beter of hij kocht het huis speciaal voor hen.'

De wijze waarop de dialogen van de katten en de gesprekken van de mensen elkaar afwisselen, is geestig en getuigt van grote fantasie en inlevingsvermogen.

*I*n het totale oeuvre van meer dan dertig titels neemt het boek waarmee Alet Schouten haar tweede Gouden Griffel wint, *Iolo komt niet spelen* (1974), een speciale plaats in. Omdat de illustrator, Paul Hulshof, voor datzelfde boek het Gouden Penseel krijgt, is er voor het eerst in de griffelgeschiedenis sprake van een dubbele bekroning.

Gerrit gaat met zijn ouders en de nieuwe baby op vakantie in Wales. Daar zijn ze al valeer geweest en hij verwacht er zijn oude vriendje Iolo weer te vinden. Maar alles loopt anders. Zijn vader en moeder zijn druk in de weer met de baby. De mensen in de buurt zijn gespannen en Iolo komt niet spelen. Gerrit voelt zich ontredderd. Vooral als er twee angstaanjagende vrouwen op bezoek komen. 'Hij trok de deur open en stond in een afschuwelijke stank,

De box met Suja erin stond in de grote erker van Trewylan. Gerrit ging over de rand hangen. 'Hee, ouwe stinkie, ben je wakker?' De baby keek hem strak aan. Gerrit bewoog zijn vingers heen en weer boven haar neusje. 'Zo, nou kijk je scheel. O, wat ben je nou lelijk.'
Uit: *Iolo komt niet spelen*. Alet Schouten, met illustraties van Paul Hulshof

de weezoete walgelijke lucht van dooie beesten. Op de hoogste tak van de kale spar zaten twee kraaien te krassen. En op de stoep stonden twee vrouwen. Ze staken tot hun nek in het zwart. Zwarte schoenen, zwarte kousen, zwarte jurken en daarboven sluike zwarte haren langs bleke gezichten. De ene had lichtgele ogen en bij de andere waren ze grijs, maar dat was het enige verschil. Twee zwarte zusters.

De gele en de grijze ogen keken op hem neer, strak en kil en onbewogen. Geeloog hield een papier in haar hand. Dat stak ze hem onder de neus en tegelijk liepen ze langs hem heen het huis binnen.

Gerrit deed als de weerlicht de deur dicht. Dat was voor de stank. Een weezoete vleug dreef achter de vrouwen naar binnen. Toen hij zich omkeerde, stonden ze al in de open deur van de pantry. Geeloog wees naar de worsthaken in het plafond. "Nice place for a murder."'

De verklaring voor alle geheimzinnigheden ligt niet in de oude Welshe cultuur, maar heeft alles te maken met de wapens die Noordierse verzetsstrijders in hun vakantiehuis verstopt hebben.

Omdat Alet Schouten twee jaar daarvoor een boek gepubliceerd heeft over een dreigende milieuvervuiling *In de greep van de citroenzucht* menen veel critici dat zij het historische verhaal ontrouw is geworden en definitief gekozen heeft voor het type realisme dat de werkgroepen in actuele kinderboeken graag zouden zien. Maar Alet Schouten wijst elke beïnvloeding van die kant af. Ze houdt niet van indoctrinatie en moet niets hebben van de voorschriften meer eigentijdse elementen in het kinderboek te verwerken. 'Je moet mij niet opleggen over welke onderwerpen ik moet schrijven, want dat kan ik helemaal niet, dat wordt niets.'

Voor het milieu heeft zij altijd al een warm hart gehad. En dat is de verklaring voor *In de greep van de citroenzucht*. De verbinding met de Noordierse terroristen in *Iolo komt niet spelen* is er maar toevallig ingekomen. 'Trewylan is een bestaand huis in Wales waar ik toen logeerde. Daar hebben we twee zwarte wijven aan de deur gehad en de dooie beestenfabriek stonk ook net zo

Ze liepen zingend van hun werk en verzamelden zich in drommen om Janus heen, in afwachting van een opruiende toespraak.

‘Verroest, dat ding is niet te tillen, help es...’ Samen sleurden ze de deksel over de put. Maar op het laatste ogenblik konden Gartjes vingers het gewicht nier meer houden. Ze liet los en het zware hout plofte op de putrand met een galmende dreun.

Uit: *In de greep van de citroenzucht*. Alet Schouten, met illustraties van Veronica van Vliet

verschrikkelijk. Toen zeiden we: wat een raar stel. Zelf hebben we er toen Ierse terroristen van gemaakt. Ik heb het eerlijk niet gedaan om de situatie van de terroristen erin te brengen, maar om de situatie van Gerrit aan te punten.'

De griffeljury maakt in haar rapport positieve opmerkingen over de spanning van het boek, de uitstekende sfeerbeschrijving van het land, de opbouw van het boek en de dialogen die de spreektaal benaderen. Maar laat zich vaag uit over de stellingname van Alet Schouten tegen de Ierse terroristen. Dolf Verroen vindt dat de jury zich daar duidelijker over had moeten uitspreken. ' *Iolo komt niet spelen* is een boek met een grote intimiteit, een boek waar je volledig vertrouwd mee raakt en dat bovendien voortreffelijk is gecomponeerd. Ik zou het de gouden griffel dan ook van harte hebben gegund wanneer er niet een adder onder het gras zat: de wijze waarop Alet Schouten over terroristen spreekt is namelijk meer dan ergerlijk. Misdadigheid en terrorisme mogen voor haar hetzelfde zijn, het is eenvoudig ontoelaatbaar om in een jeugdboek een dergelijk ongenuanceerd vooroordeel naar voren te brengen... Misschien zou Alet Schouten zich eens kunnen realiseren dat niemand voor zijn genoegen zijn vrijheid met geweld probeert te veroveren of zich voor de vrijheid van anderen laat dood schieten/martelen... De jury had moeten bedenken dat een dergelijke ongenuanceerdheid in het beschrijven van mensen een grote tekortkoming in een jeugdboek is en had haar daarom deze prijs beslist niet mogen toekennen.'

En zo brengt haar tweede Gouden Griffel opnieuw de gemoederen in beweging. De inhoud van het boek staat ter discussie, de vorm niet.

Een eigentijds maatschappijbeeld

'Vader Poes is een rijke man, hij heeft een mooie vrouw, gezonde kinderen en hij heeft Oma Poes om zijn sokken te stoppen. Zo ziet de wereld in een kinderboek er meestal uit. Zo hoort de wereld er uit te zien. De vrouwen doen altijd stom, zijn suffe wijven. De bedelaars zijn luie kerels met ouwe kleren aan, Indianen dragen mooie pakken en hebben een spraakgebrek. Negers lopen in rieten rokjes rond. Dikke figuren worden belachelijk gemaakt, zoals alles wat afwijkt van de norm.'

Deze uitspraak van onderwijzeres Tonne Cox (1942) in *De Volkskrant* van 14 oktober 1972 is het begin van een dramatische oproer in de kinderboekenwereld. Weg met het behoudende en afgezaagde beeld van de samenleving, vindt de Werkgroep Kinder- en Jeugdlektuur uit Eindhoven, een werkgroep afkomstig uit de gelederen van Dolle Mina. Kinderen moeten ook via hun boeken in contact komen met alternatieve vormen van samenleven, met communes, werkende moeders en afwassende vaders, met homofielen, met kritiek op gezagsverhoudingen, met dood, echtscheidingen en gehandicapten en met doorbrekingen van eeuwenoude taboes. Het wordt de hoogste tijd dat de wind in het kinderboek uit een andere hoek gaat waaien en een eigentijdse geur krijgt. De werkgroep produceert prompt een lijst met alternatieve kinderboeken, *Het kinderboek vanuit een andere hoek* (1974). De lijst wil een hulpmiddel zijn bij het selecteren van kinderboeken.

Er volgen in tien jaar tijd nog drie brochures. De eisen worden steeds wat 'bijgesteld'. Zo 'eist' de brochure van 1980 dat kinderboeken vooral een bijdrage moeten leveren aan de persoonlijkheidsvorming. Literaire criteria komen amper aan de orde.

Een vergelijkbare werkgroep, de Werkgroep Kinderboeken van Man Vrouw Maatschappij te Leiden die in 1974 haar eerste rapport publiceert, het *Plus-Min boek 1974*, neemt in haar beschouwingen, naast het maatschappij-

beeld, de belevingsmogelijkheden van kinderen op. ‘Kinderen identificeren zich namelijk niet met de situatie, maar met de emoties van de hoofdpersonen.’ Ook van deze gids verschijnen drie vervolgdelen, waarvan twee samengesteld worden door een werkgroep van MVM in Twente.

Of deze roep om realiteit en actualiteit terecht was, zal de geschiedenis moeten uitmaken. Al is inmiddels wel duidelijk dat de kritiek zich eerder richtte op Leonard Roggeveen en de schoolleesboekjes dan op het werk van An Rutgers van der Loeff of Miep Diekmann. Deze auteurs schuwden de actualiteit en realiteit immers geenszins. De werkgroepen slagen er in ieder geval in de media te interesseren voor de kinderliteratuur en hun eisen zijn de volgende jaren terug te zien in de juryrapporten van de bekroonde boeken.

In 1973 gaat de Gouden Griffel naar Oorlogswinter van Jan Terlouw (Lemniscaat) omdat het een ‘reëel beeld geeft van de situatie in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog’ en naar *De Marokkaan en de kat van tante Da* van Henk Barnard, omdat de ‘problemen die kunnen ontstaan rond buitenlandse werknemers, wat betreft werkvergunningen, verblijfsvergunningen en woonruimte, op voor kinderen begrijpelijke wijze, origineel en nuchter zijn verwerkt’. Een pluspunt is bovendien dat het boek zich ‘bij uitstek leent voor gesprekken over dit onderwerp, thuis of op school’.

Een jaar later krijgt Jaap ter Haar de Gouden Griffel voor *Het wereldje van Beer Ligthart*, onder andere omdat de lezer gedwongen wordt ‘zich te verplaatsen in de situatie van de gehandicapte medemens’ (=een blinde jongen). Een pluspunt is ook dat Beer uit een doorsnee-gezin komt en zijn vader een gewone man is zonder auto. In 1976 is er een Zilveren Griffel voor *Severino* van Eduard Klein in een vertaling van Alet Schouten, omdat de socialistische ideeën van de auteur logisch en acceptabel verwerkt zijn. Maar het absolute hoogtepunt aan maatschappelijke waardering leveren de griffels van 1977. Er is een Gouden voor *Kon hesi baka / Kom gauw terug* van Henk Barnard, omdat de verschillen van cultuur, klimaat en levenswijze tussen Suriname en Nederland zo genuanceerd zijn beschreven. En omdat dit eigentijdse verhaal met een actueel thema zich goed leent als gespreksstof in de klas.

En een Zilveren Griffel voor Wim Hofman, omdat het hem gelukt is het verdriet van *Wim* terughoudend en onsentimenteel te beschrijven. ‘Wim groeit op in een wereld waarin het geweld van het autoverkeer heerst, waarin volwassenen hem links laten liggen of wegkijken... Het is geen boek over kinderen van gescheiden of scheidende ouders alleen; het is een boek over de vaak ingrijpende eenzaamheid waar kinderen uit allerlei soorten gezinnen mee te maken krijgen. Afgezien daarvan is het belangrijkste dat, nu één op de vijf huwelijken na langere of kortere tijd door scheiding ontbonden wordt, kinderen met deze problematiek geconfronteerd worden. Wim Hofman heeft de moed gehad dit op deze manier aan de orde te stellen.’

Karel Eykman vat de opvattingen van deze tijd als volgt samen: ‘Ik wil kinderen materialen in handen geven waardoor ze op het idee komen dat ze zich niet bij hun situatie hoeven neer te leggen [...] Ze moeten er brutaal van worden in plaats van gehoorzaam, lastig in plaats van tevreden. Het plezier van het verzet in plaats van de saaiheid van de aanpassing wens ik ze toe.’

Henk Barnard en Reintje Venema

*I*n de reeks van actueel gekleurde bekroningen valt twee keer de naam van Henk Barnard (1922). Afkomstig uit een gereformeerd arbeidersgezin in Rotterdam had hij na de handelsschool twaalf ambachten waaronder dat van havenarbeider, boekverkoper, floormanager, regisseur en auteur. Van de spreekwoordelijk daarbij behorende dertien ongelukken is niets bekend.

Barnard begon zijn carrière als verteller in de orale traditie. Maar omdat een gehoor van één dochter wat weinig is, probeert hij die verhalen vervol-

Glunderend vertelt tante Da, dat Ali Ben van twee oude vilthoeden pantoffels voor haar maakt. Die ze aan heeft zijn helemaal versleten en er zitten gaten in.
Uit: *De Marokkaan en de kat van tante Da* (3e druk). Henk Barnard, met illustraties van Reintje Venema

gens te slijten op de kinderpagina van het *Vrije Volk*. Het zijn pretentieloze, onderhoudende vertellingen waarvan enkele, bij voorbeeld die uit *Bongo, de negerjongen met de zonnigste lach van heel Afrika* (1965), ook als hoorspel door de AVRO worden uitgezonden. Deze activiteiten wisselt hij af met regisseurswerk voor de televisie. Eerst bij de VARA: *Pipo de clown* met zijn *Dag bloemen, dag vogels, dag kinderen* en *Ja zuster, nee zuster* van Annie M.G. Schmidt met Hetty Blok als de onsterfelijke zuster Clivia; later bij de IKOR (=IKON) als eindredacteur van onder andere *Kenmerk*.

Televisie is in zijn ogen een volwaardige cultuur- en informatieoverdrager, een medium dat kinderen met hun ouders moeten leren gebruiken. ‘Televisie en het kinderboek - ze worden door het kind allebei gebruikt om te ontsnappen aan het alledaagse leven en om het verlangen te bevredigen naar een betere kennis van het werkelijke leven.’

Het boek waarmee hij als schrijver doorbreekt, *De Marokkaan en de kat van tante Da* (1972), is nauw verweven met zijn ervaringen als regisseur. Voor het programma *Kenmerk* heeft hij regelmatig te maken met een samenleving die in de knel zit. ‘Ons land is een extreem voorbeeld van hoe het niet moet in West-Europa. De mentaliteit tegenover gastarbeiders (isolement, slechte woonomstandigheden en betaling) kun je ook terugvinden als het om de Nederlandse arbeider gaat. Maar bij de gastarbeider kan dat allemaal straffelozer, wat gemakkelijker... Voor de jeugd is het daarom heel belangrijk te weten dat een Marokkaan een mens is om mee te communiceren. Een mens die dezelfde vreugde en ellende kan hebben als een Nederlander.’

Barnard is ervan overtuigd dat een kinderboek kan bijdragen aan de vorming en mentaliteit van de jeugd. ‘Een kinderboek zoals dit [= *De Marokkaan en de kat van tante Da*] is een pamflet. Je schrijft het niet voor de eeu-

wigheid. Net als bij de t.v.: je maakt het en het wordt gewist. Ach, en dat engagement. In Duitsland maken ze typisch socialistische jeugdlectuur, maar het kind heeft toch ook recht om wat lekker te lezen. Ik heb dat engagement misschien wat handiger verwerkt. Niet uit commerciële motieven, maar om het voor het lezertje wat leuker te maken.'

De Marokkaan en de kat van tante Da (3e druk). Henk Barnard, met illustraties van Reintje Venema

Tante Da, een rasechte Jordaanse met een hart van goud, is haar kat kwijt. Als de kinderen uit de buurt een speurtocht naar 'Ali Baba' ondernemen, vinden ze op het spoorwegemplacement een Marokkaanse verstekeling, een klein bruin en bang mannetje dat illegaal de grens is overgekomen, op zoek naar werk. De kinderen besluiten hem te helpen: eerst aan eten en onderdak, later aan een woon- en werkvergunning. Een van de jongens spreekt een beetje Frans waardoor enige communicatie mogelijk is. De Marokkaan mag bij tante Da slapen, maar door de loslippigheid van een kletsgrage buurvrouw komt de vreemdelingenpolitie hem op het spoor. Hij wordt naar een volgende schuilplaats gebracht: het huis van 'de bleke' (= de jongen die Frans spreekt). Zijn ouders zijn een weekje naar België. Ook daar is het niet veilig. De Marokkaan wordt opnieuw door de buurvrouw ontdekt en moet weer weg. Nu naar een pakhuis. Daar gebeuren echter vreemde dingen. Het lijkt wel of het er spookt. De kinderen besluiten een nachtje bij de Marokkaan in het pakhuis te blijven slapen en ontmaskeren het spook. Het blijkt de kat van tante Da! Dankzij het ingrijpen van de vader van een van de kinderen - een politieman - kan de Marokkaan in Nederland blijven.

De critici zijn enthousiast over de maatschappelijke betrokkenheid die uit dit boek spreekt, wat in het vervolgdeel *De krakers en het huis van tante Da* (1973) nog meer is uitgewerkt. Daarin lukt het kinderen en oude mensen invloed uit te oefenen op maatschappelijke structuren en machtsblokken. Maar er is ook kritiek. Het verhaal onderscheidt zich nauwelijks van een deel uit de Kameleon-reeks. De stijl is wel erg vlotjes en het maatschappij-kritische element oppervlakkig uitgewerkt. De Marokkaanse gastarbeider Ali wordt vooral grappig, zielig en dom afgeschilderd. De oplossing is te weinig fundamenteel en te veel aan toeval verbonden. Ook de

volksbuurt zou veel te romantisch geschetst zijn, meer een villadorp in het Gooi dan de Jordaan.

De jury die Barnard in 1982 voordraagt voor de Staatsprijs voor kinder- en jeugdliteratuur, maakt dan ook een onderscheid tussen deze boeken ('de vlotte, directe schrijfstijl, soepele dialogen en de montage-achtige opbouw wijzen erop dat Barnard geschoold is door zijn werk voor radio en televisie') èn zijn latere Derde Wereld-boeken *Kon hesi baka/Kom gauw terug* (1976) en *Laatste nacht in Jeque* (1979). Deze boeken zijn ontstaan naar aanleiding van reizen die Barnard als eindredacteur van *Kenmerk* maakt naar Latijns-Amerika en zuidelijk Afrika. Het eerste boek, waarvoor hij in 1977 zijn tweede Gouden Griffel krijgt en dat later verfilmd is, beschrijft het lot van de Surinaamse kinderen Herwin en Georgien. Hun ouders zijn gescheiden en hun moeder gaat naar Nederland om geld te verdienen voor hun overtocht. Tot die tijd logeert Georgien bij een oom en tante op het platteland, Herwin huist op het erf van buren in Paramaribo. Na lang wachten arriveert de brief waarin staat dat ze met het vliegtuig naar Nederland mogen komen. Het afscheid van alles wat hun vertrouwd is, valt zwaar. In Nederland wacht hun een moeizaam proces van aanpassing. Het is er niet alleen veel kouder, de mensen zijn er zo anders. Op school worden ze uitgelachen om hun vreemde accent of uitgescholden voor roetmop. Geen wonder dat ze soms terugverlangen naar Suriname. Tussen de hoofdstukjes door beschrijft Barnard, geheel los van het verhaal, de geschiedenis van Suriname en het koloniale verleden van Nederland.

'Op een heel natuurlijke, niet drammerige manier, wordt een maatschappe-

lijk probleem aan de orde gesteld. Het gaat om het dilemma van de Surinamer die zich aan de ene kant moet aanpassen aan de Europese cultuur om zich hier staande te kunnen houden en aan de andere kant trouw wil blijven aan zijn Surinaamse cultuur waar hij met zoveel vezels aan verbonden is... Het verhaal biedt goede identificatiemogelijkheden voor Surinaamse kinderen in Nederland. Voor hun Nederlandse klasgenoten geeft het een prima beeld van de moeilijkheden van deze kinderen en een verklaring voor hun gedrag.'

Niet alleen in de overdekte markt is van alles te koop. Ook in de straten rondom zijn kooplieden en koopvrouwen bezig hun waren uit te stallen. Tonnen met zoutevlees. Groenten. Keurige stapeltjes boulangers, sinaasappelen en pepers. Van alles en nog wat.

Uit: *Kon hesi baka, kom gauw terug*. Henk Barnard, met illustraties van Reintje Venema

Laatste nacht in Jeque gaat over de vrijheidsstrijd van de Mozambikanen onder leiding van het FRELIMO. Hier is de maatschappelijke en culturele achtergrond verwerkt in de lotgevallen van de jongen Raul. Hij beleeft van dichtbij de strijd tegen de Portugese overheersing en raakt betrokken bij de opbouw van het bevrijde land. In dit boek, dat bekroond wordt met de Nienke van Hichtumprijs, staan juist de emotionele belevenissen van Raul als intermezzo's tussen de hoofdstukjes.

Hier ben ik dan (1982) waarvoor Barnard een Zilveren Griffel ontvangt, kan gezien worden als een synthese tussen de vlot geschreven avonturenboeken en de diepgaander uitgewerkte derde wereld-boeken. De opbouw van het verhaal - een jongen die stiekem vanuit Turkije met een vrachtwagen meerijdt om zich bij zijn ouders in

Holland te vervoegen - garandeert een goede spanningsopbouw, terwijl het dilemma van de jongen - kiezen tussen de Turkse cultuur of de Hollandse samenleving - goed is uitgewerkt.

*H*et ingeklemd zijn tussen twee culturen is het belangrijkste thema van Henk Barnard. Daarover wil hij zo schrijven dat je het boek in één adem uitleest. Zijn boeken hoeven geen eeuwigheidswaarde te hebben. Een vormvast hiernamaals als auteur laat hem koud, schrijft Peter van den Hoven over hem in *De Groene Amsterdammer*. Hij vindt dat zijn werk moet functioneren voor kinderen die nu leven. ‘Deze inspiratie leidt tot een herkenbaar, authen-

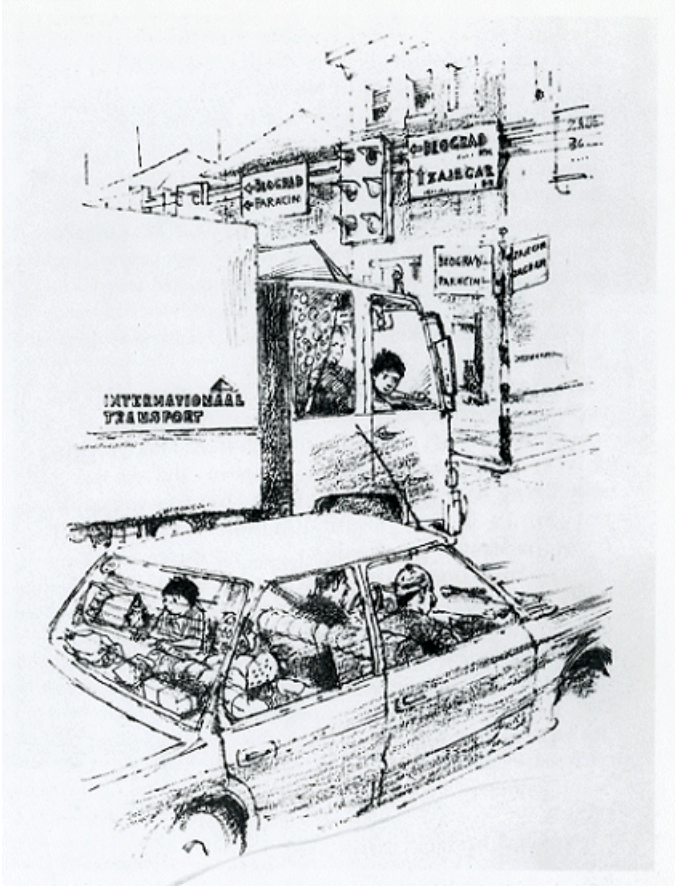

De andere passagiers in de auto worden nu ook zichtbaar. In de andere hoek slaapt een tweede vrouw. Een meisje hangt moe tegen haar aan met een duim in haar mond. Waarschijnlijk hebben ze de hele nacht doorgereden. Met zijn knieën op de bank en achteruitkijkend zit in het midden een jongen. Aydin schat hem een jaar of acht. Hij is wakker, kijkt omhoog en zwaait naar Aydin, die terugzwaait. Aan hem is duidelijk te zien, dat hij Turks is.
Uit: *Hier ben ik dan* (3e druk). Henk Barnard, met illustraties van Reintje Venema

tiek oeuvre, dat zeker functioneert in deze tijd. Dankzij de ernst en de echtheid waarmee deze auteur zijn lezers tegemoet treedt, het innerlijk gehalte en de overtuigingskracht van zijn boeken,' aldus het rapport van de Staatsprijs.

Op eigentijdse wijze 'een nieuwe hemel en een nieuwe aarde' creëren, dat probeert Barnard ook in zijn bijbelverhalen voor de jeugd. De verhalen zijn in eerste instantie bedoeld voor verfilming (IKON) en worden vervolgens in boekvorm gepubliceerd. De twee delen van het Oude Testament (deel I, 1984; deel II, 1989) zijn reeds klaar, een derde deel - het Nieuwe Testament - is in voorbereiding. In de visie van Barnard is het werken aan een betere wereld niet strijdig met het vertrouwen op Gods almacht dat de bijbel ons voorhoudt. 'In de bijbelverhalen zit een portie medemenselijkheid. Je bent op aarde voor anderen, je moet - ondanks jezelf - een aantal klussen opknappen. Maar ik geloof ook dat God de zaak in de hand heeft en je niet in de steek laat. Zeg nou zelf: dat is toch hardstikke verticaal! Intussen moeten we ons afvragen wat God wil dat we doen.' Daarom laat Barnard in zijn bijbelverhalen vaak de vertellers zelf aan het woord en laat hij doorklinken welke vragen, twijfels en bedoelingen zij hadden. Daardoor bevatten deze bijbelverhalen meer exegese (uitleg) dan gebruikelijk.

Het Verhaal. Bijbel voor de jeugd. Henk Barnard, met illustraties van Reintje Venema. Het oude testament deel 1 en 2.

Alle boeken van Barnard zijn door zijn vrouw, Reintje Venema, geïllustreerd. Dat veronderstelt een goede samenwerking tussen man en vrouw en opgewassen zijn tegen wederzijdse kritiek, want natuurlijk betrekken ze elkaar tussentijds bij hun teken- en schrijfwerk. Het resultaat is doorgaans een fraai evenwicht tussen tekst en illustraties en een grote eenheid. Logisch voor wie zich realiseert dat schrijver en tekenaar dikwijls samen op reis gaan om hun materiaal te verzamelen.

*I*s Henk Barnard een moralist? Hij zelf heeft weinig bezwaren tegen dit etiket. Een schrijver moet nu eenmaal met twee benen op de grond staan. Op de grond van de maatschappij die op hem inwerkt en die van de jeugdcultuur. ‘Tenslotte hoeft een boek niet saai te zijn als het over maatschappelijke dingen gaat. Mijn boeken mogen best spannend zijn, maar ik schrijf niet om de jeugd met roodgloeiende oortjes in een hoekje weg te laten kruipen. Ik ben een beetje bang voor het gemak waarmee je door mooie boeken een hoopvolle toekomst creëert. De weg naar een nieuwe, betere wereld is er een vol bloed en tranen.’

Tussen opvoedingen literatuur

Literatuur voor kinderen komt traditiegetrouw uit de pen van juffen en meesters. Zij hebben immers een duidelijk opvoedingsideaal en kennen hun pappenheimers als geen ander. Die situatie heeft in het verleden zowel pedagogische monsters opgeleverd als literaire juweeltjes.

Jacques Vriens balanceert als schrijvende schoolmeester tussen het monster van het opgeheven vingertje en de literaire afgod. Zijn boeken getuigen van grote betrokkenheid bij het kind en van goed psychologisch inzicht in wat kinderen in boeken zoeken: herkenbaarheid, spanning en humor. Ze zijn ook een beetje braaf. Het kwaad wordt bestraft of bekeert zich. Het goede wordt na de nodige inspanningen beloond.

Jacques Vriens (1946) groeit op in Brabant. Zijn ouders hebben een hotel wat volgens hem zowel leuke als minder leuke kanten had. Leuk omdat je veel meemaakt, niet leuk omdat je ouders weinig tijd voor je hebben. Over zijn schooltijd is hij overwegend negatief. De Katholieke Broederschool was heel saai. ‘Er zaten wel vijftig kinderen in een klas. De sfeer was vervelend. Er werd veel getreiterd en gepest. En er werd vrijwel niets aan creatieve vakken gedaan.’ De middelbare school in Amsterdam vond hij leuker omdat daar veel aan toneel en cabaret werd gedaan.

Als kind schrijft hij graag en veel. Toch wil hij na de middelbare school het liefste ‘aan het toneel’. Maar op de toneelschool van Amsterdam wordt hij niet toegelaten. Ze vinden hem kennelijk niet goed genoeg en dan kiest hij voor de kweekschool. Dat blijkt een uiterst gelukkige keuze, want het onderwijs boeit hem. Een van zijn stages is op de school van Andries Oldersma, iemand die veel aandacht besteedt aan voorlezen en andere vormen van leesbevordering. Van hem krijgt hij *Lawines razen* van An Rutgers van der Loeff mee naar huis, een boek dat hem helemaal meesleept. Hij leert er Jannie Daane kennen, een Amsterdamse bibliothecaresse, die stapels en stapels boeken aansleept. ‘Deze boekenfee kwam elke week in mijn klas en stortte haar enthousiasme uit over de kinderen en mij. Er was geen ontkomen aan. Ik begon kinderboeken steeds leuker te vinden en er steeds vaker mee te werken.’ En tenslotte probeert hij er zelf een te schrijven. Na vijf hoofdstukken mikt hij het in een kast. Niet goed genoeg. Pas bij een verhuizing van Amsterdam naar Abcoude komt het onvoltooide manuscript weer te voorschijn. Het valt

bij herlezing niet eens zo tegen en dus stuurt hij het naar Van Holkema & Warendorf. Die zien er wel wat in en moedigen hem aan er verder mee te gaan. Het resultaat daarvan is *Die rotschool met die fijne klas* (1976). Een spannend en herkenbaar verhaal over een vooruitstrevende jonge onderwijzer, meester Brinkman, die erg populair is in zijn klas omdat hij de kinderen zoveel ruimte geeft. Die opvatting brengt hem regelmatig in conflict met het hoofd van de school die al heeft aangekondigd dat Brinkman aan het eind van het jaar moet vertrekken. Door een ongelukkige samenloop van omstandigheden raakt een van de kinderen in de klas gewond tijdens een auto-race met de 'lelijke eend' van meester Brinkman. Dit gaat het hoofd van de school, meester Wijnen, echt te ver. Brinkman moet met ziekteverlof. De klas valt in handen van meester Wijnen. Die ontdekt dat Brinkman met zijn 'vrije gedoe' heel wat bereikt heeft. De klas is niet al te moeilijk en de kinderen werken zelfstandig. Er is sprake van enige toenadering tussen Brinkman en Wijnen en alles komt uiteraard op zijn pootjes terecht.

Het manuscript wordt kritisch doorgelicht door Paul Biegel, toentertijd adviseur voor Van Holkema & Warendorf. 'Ik had al ontzettende bewondering voor die man, want ik vond hem een van de beste kinderboekenschrijvers in Nederland. Maar die twee middagen dat we aan mijn boek werkten heb ik waanzinnig veel geleerd.'

*V*riens schrijft altijd vanuit eigen ervaringen. In *Die rotschool met die fijne klas* verwekte hij zijn eerste stappen als jonge onderwijzer op een conservatieve school en twaalf jaar later herkennen de kinderen van zijn school zichzelf in *Een bende in de bovenbouw* (1988). Die herkenbaarheid vindt hij van groot belang. 'Ik geloof in kinderboeken die aansluiten bij wat kinderen zelf (kunnen) meemaken.' Hij gelooft ook in leesbevordering. 'Kinderen moeten

'D'ruit!' donderde het door de klas. Met grote stappen liep Jan-Willem naar de deur en smeet die open. Jasper aarzelde even. 'Komt er nog wat van,' brulde Jan-Willem en hij zag nu vuurrood, 'of moet ik je komen halen!'

Uit: *Een bende in de bovenbouw*. Jacques Vriens, met illustraties van Joep Bertrams

eerst plezier krijgen in lezen. Ontdekken dat het fijn is, dat je er iets aan kunt hebben. En dus moet je ze overladen met boeken. Je moet ervoor zorgen dat ze hun eigen keus kunnen maken.'

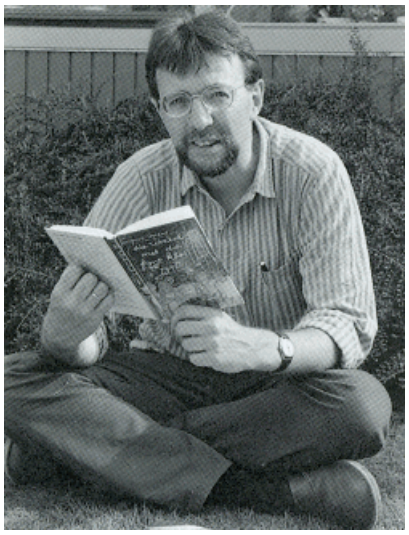

Jacques Vriens

Zijn school in Brabant is vernoemd naar een klassiek boek van leermeester Biegel, *De kleine kapitein*. 'Dat was een bewuste keuze die aansluit bij mijn onderwijs- en levensfilosofie. Kinderen zijn op weg naar het eiland van Groot en Groei en kunnen daarin heel zelfstandig zijn. Maar ze hebben op tijd hulp nodig van een aardige volwassene, zonder dat die meteen de betweter gaat uithangen. Zo zie ik het onderwijs en zo zie ik mijn kinderboeken.'

Een tweede boek, *Zondagmorgen*, waarvoor Jacques Vriens in 1979 een Zilveren Griffel krijgt, is gebaseerd op andere autobiografische ervaringen: de eis van zijn vijfjarige zoon een boek te schrijven dat hij kan lezen. Het bevat in eenvoudige taal de ervaringen van twee kinderen die op zondagmorgen wel iets anders willen dan uitslapen.

'Ze gaan eerst
naar de keuken.
Katja gaat op haar tenen staan.
Ze kan net bij de knop.
Het licht gaat aan.
"Nu wil ik snoep,"
zegt kleine Jan.
Katja pakt een stoel.
Ze stapt op de stoel
en van de stoel op de aanrecht.
Boven de aanrecht is de kast.
Ze kan er net bij.
Ze doet de deur open.
Daar staat de pot met drop.
Katja rekt zich uit.
Haar hand kan net bij de pot.

De pot gaat een beetje schuin
Er valt drop uit.
Op de aanrecht,
op de grond
en op het hoofd
van kleine Jan.
“Het regent drop!”
roept kleine Jan blij.
“Sssst,” zegt Katja.’

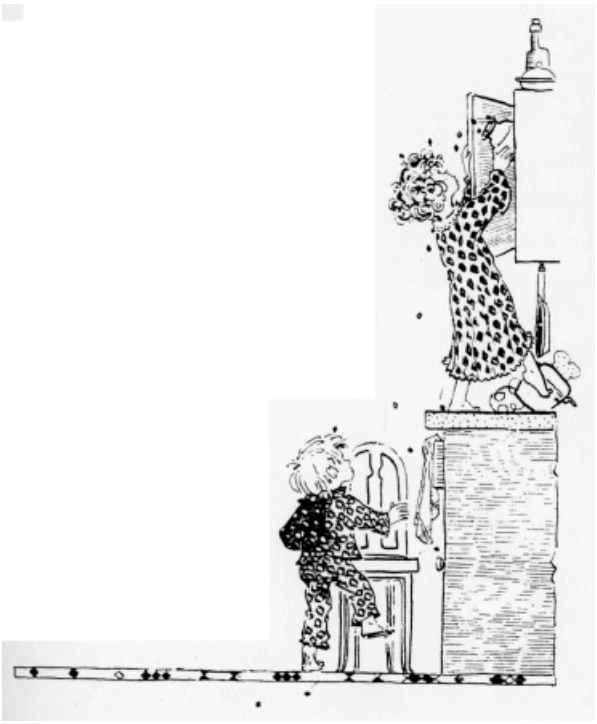

Zaterdagmorgen/Zondagmorgen. Jacques Vriens, met illustraties van Ivo de Weerd

Pieter wacht even. Hij luistert goed. Eerst hoort hij ze de trap afgaan. Dan gaat de deur van de huis-kamer open en dicht. Als het stil is, steekt hij zijn hand uit. Naast zijn bed hangt een touw. Als hij daar aan trekt, gaat het licht aan.

Uit: Ik wil mijn poes terug *Ik wil mijn poes terug/Geen schoenen voor Bram*. Jacques Vriens, met illustraties van Ivo de Weerd

Het verhaal is opgebouwd uit snelle dialogen, grappige beschrijvingen en veel herkenbare situaties. Dezelfde elementen zijn aanwezig in *Ik wil mijn poes terug* (1977), net als het vorige boekje geïllustreerd door Ivo de Weerd. Het gaat over een jongetje dat heel ongelukkig is omdat zijn poes weg is en dan zijn moeder uitscheldt.

In feite introduceert Jacques Vriens met deze boekjes een trend die vanaf 1986 zijn definitieve vorm krijgt in de ‘Lees je al?-serie van Van Holkema & Warendorf. Kleine vierkante boekjes met eenvoudig geschreven verhaaltjes voor kinderen die net hebben leren lezen, maar niet aangepast aan een bepaalde leesmethode of strikt omschreven leesniveau. De bladspiegel is steeds heel ruim. Al te ingewikkelde woorden worden vermeden, de zinslengte is enigszins aangepast en alle boekjes zijn

royaal verluchtigd met tekeningen. Juweeltjes als *Zip* en *Uk en Bur* van Wim Hofman zitten in deze serie, maar ook *De o van opa* of *Roosje kreeg een ballon* van Imme Dros.

De ervaringen met zijn eigen kleuters liggen ook ten grondslag aan de drie Tommie en Lotje-boeken. *Tommie en Lotje: lieve en stoute verhalen voor kleuters* (Van Goor, 1986), *Tommie en Lotje lopen weg: en andere lieve en stoute verhalen* (Van Goor, 1987) en *Tommie en Lotje vangen een koe: en andere lieve en stoute verhalen* (Van Goor, 1990). Deel twee krijgt in 1988 de prijs van de Nederlandse Kinderjury. Tommie en Lotje beleven avonturen die ieder kind zal herkennen. Niet kunnen slapen als de oppas komt, een geheime hut bouwen, wachten op Sinterklaas, liefde voor dieren en kleine conflicten tussen ouders en kinderen. Geen spectaculaire gebeurtenissen maar aansluitend bij de emoties van kinderen die hierdoor een vertrouwd en veilig gevoel moeten krijgen.

Een stelletje mooie vrienden. Jacques Vriens, met illustraties van Ietje Rijnsburger

De zesde tegen het soepie. Jacques Vriens, met illustraties van Ruud Bruijn

Bonje in het bonshotel. Jacques Vriens, met illustraties van Ietje Rijnsburger

In zijn boeken voor oudere kinderen is de schoolsituatie vaak het decor voor de gevoelens van kinderen en volwassenen. Vriens laat zien hoe kinderen met elkaar omgaan en elkaar het leven zuur kunnen maken, maar draagt creatieve ideeën aan voor het oplossen van conflicten. Overleg en openheid zijn daarbij van het grootste belang. De jongens en meisjes in zijn boeken leven niet per se in hun eigen jongens- of meisjeswereld, ze kunnen heel goed bevriend zijn. En als iemand zich zonderling gedraagt, blijkt daar altijd wel een reden voor te zijn. Herkenbare situaties dus met een psychologisch en opvoedkundig randje die ook voorkomen in *Een stelletje mooie vrienden* (1981), *De zesde tegen het soepie* (1984) (in 1988 bewerkt en aangepast aan de nieuwe jaarklassenindeling, *Het achtste groepie tegen het soepie*, en *Een bende in de bovenbouw* (1988). Aukje Holtrop schreef in *De Blauw Geruite Kiel* over dat laatste boek: ‘Een aardig boek, over aardige mensen, prettig geschreven, zelfs een beetje spannend met die geheime club en ook nog mooi geïllustreerd door Joep Bertrams. Wat wil ik nog meer? Tja, wist ik het maar. Ik heb niks tegen aardige mensen en al helemaal niet tegen aardige elf- en twaalfjarigen, ik houd ervan als een boek soepel geschreven is en ik vind het ook wel prettig als er door het verhaal heen stiekem verborgen iets verteld wordt over “discriminatie van zwarte kinderen en hoe vervelend dat is”, over het “recht van de sterkste en dat je je daartegen moet verzetten” en zo. Alleen moet dat echt heel toevallig en terloops gebeuren. In dit boek overwint het goede zo vreselijk en wordt het verkeerde zo duidelijk gestraft, dat ik het niet meer kon geloven. Zo is het leven niet, jongens en meiden, en het is helemaal niet nodig dat in boeken gedaan wordt of het wel zo is.’ Maar de Kinderjury in Naarden-Bussum trekt zich van dit grote mensen commentaar niets aan en vindt *Een bende in de bovenbouw* het mooiste boek van het jaar 1988. En zij staan niet alleen, want het boek hoort bij de nominaties voor de Nederlandse Kinderjury.

De twee inspiratiebronnen, thuis en school, komen bij elkaar in *Eindelijk actie* (Van Goor, 1990), een tienerboek waarvoor zijn eigen kinderen en oudleerlingen model hebben gestaan. Het handelt over de spanningen tussen een opgroeiende jongen en zijn ouders die hem klein willen houden. En *Bonje in het Bonshotel* (1990) is gebaseerd op zijn eigen jeugd.

De klas hield de adem in. Nu ging het komen, dat kon niet anders. Wat komen ging wist niemand, maar gewoon doorgaan met de les was nu onmogelijk geworden voor de meester. Hij moest nu iets zeggen.

Uit: *Die rotschool met die fijne klas*. Jacques Vriens, met illustraties van Mance Post

Jacques Vriens neemt met zijn boeken een positie in tussen diegenen die vinden dat kinderboeken eigentijds en geëngageerd moeten zijn en diegenen die het kinderboek vooral als literatuur willen beschouwen. Hij schrijft het soort boeken waarvoor een groot lezerspubliek te vinden is.

*D*e meeste auteurs onttrekken zich uiteraard aan de voorschriften van de werkgroepen, al staat niemand helemaal los van de tijd en de maatschappij waarin hij of zij leeft. Een fraai voorbeeld daarvan is Guus Kuijer die door de werkgroepen om het hardst geprezen wordt voor zijn kritisch engagement, het omkeren van rolpatronen en het doorbreken van taboes. Maar zelf wijst hij hun pedagogisch gekleurde waardering verontwaardigd van de hand. Van opvoeden wil hij niets weten. 'Je lééft met mensen, je voedt ze niet op, je praat met mensen, je staat niet te woord, je probeert onder woorden te brengen, je legt niet uit, je probeert je zoveel mogelijk bewust te zijn, je maakt niet bewust. Opvoeden is onbeleefd, pedant en burgerlijk.'

Een heleboel boeken uit de jaren tachtig hebben een realistisch karakter zonder dat er sprake is van doelbewuste emancipatie of indoctrinatie: *Wim* (1976) van Wim Hofman en *De zomer van dat jaar* (1980) van Imme Dros bij voorbeeld. Hoe onafhankelijk deze auteurs zich opstellen blijkt uit het feit dat beide ook fantasieverhalen produceren. *Aap en Beer* (1983) of *Zip* (1986) en *Annetje Lie in het holst van de nacht* (1987). In het algemeen geldt dat mede door de toegenomen kritische aandacht voor het kinderboek reali-

teit en fantasie een hoger peil bereiken, omdat zowel de psychologie van de verhaalfiguren als de stijl beter verzorgd worden. *Het verboden bootje* (1981) van de Russische auteur Boris Zhitkov is daar een voorbeeld van. Borjoesjka mag uit logeren bij zijn grootmoeder. Op een plank aan de muur staat een stoombootje, zo mooi en zo echt dat Borjoesjka er steeds aan moet denken en naar kijken. Grootmoeder heeft hem ten strengste verboden het bootje zelfs maar aan te raken en Borjoesjka houdt erg van zijn grootmoeder. Toch verzint hij van alles om een uurtje alleen thuis te kunnen blijven en het verboden bootje te kunnen onderzoeken.

Het verhaal is een juweeltje van herkenbaarheid en psychologisch raffinement, vooral omdat de auteur ruimte overlaat voor de verbeelding van de lezer en het zorgvuldig geschreven heeft.

Iets dergelijks geldt voor *De aard van het beest* (1986) van Janni Howker, waarin menselijke verhoudingen door de maatschappelijke omstandigheden belast worden en voor het prentenboek *De jongen die altijd te laat kwam* (1988) van John Burningham. Alle drie deze boeken kregen een Zilveren Griffel. Het juryrapport van *De jongen die altijd te laat kwam* illustreert dat kinderboeken niet langer vooral pedagogisch verantwoord dienen te zijn, of aan moeten sluiten op de kinderziel, maar ook moeten voldoen aan literaire eisen betreffende taal, stijl en opbouw:

'In *De jongen die altijd te laat kwam* vormen moraal, tekenstijl en vertelritme een naadloze eenheid. De situatie van een jongen die altijd te laat komt en zijn meester een smoes op de mouw speldt, is uitermate realistisch. Bastiaans smoezen klinken als echte smoezen en toch staat hij sterk. Met zijn verbeeldingskracht wint hij het van de meester die niet beter weet dan hem telkens maar weer strafregels te laten schrijven.

Onder de ogenschijnlijk trage oppervlakte van het verhaal schuilt de sympathieke boodschap dat het onterecht is als volwassenen kinderen niet serieus nemen. Kinderen zijn dikwijls slimmer en vindingrijker dan volwassenen. Zij laten zich nog uitdagen, terwijl volwassenen de wereld proberen te vangen in orde en regelmaat.

Niet alleen het te laat komen en de smoezen worden in geraffineerde varianten herhaald, ook de zinnen hebben een sterk ritmische en daardoor meeslepende structuur. Tekst en tekeningen maken samen duidelijk dat Bastiaan met elk avontuur een stapje verder is op weg naar de wijsheid.'

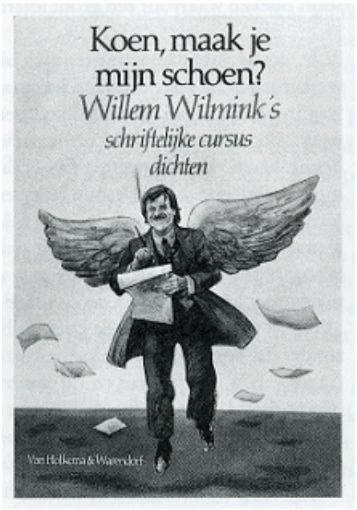

Koen, maak je mijn schoen? Willem Wilmink, met illustraties van Waldemar Post

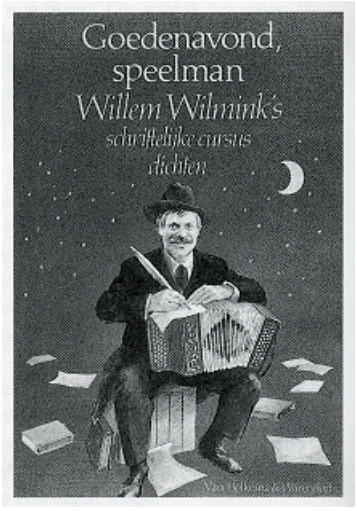

Goedenavond, speelman. Willem Wilmink, met illustraties van Waldemar Post

*D*e Gouden Griffel in 1986 voor Wilminks *Waar het hart vol van is*, het tweede deel van zijn schriftelijke cursus dichten met een animerende uitleg en interpretatie van eeuwenoude liedjes, bevestigt dat het kinderboek buiten het domein van de opvoeding begint te treden. Een goed kinderboek dient veelzijdig te zijn: èn amusant èn leerzaam èn de verbeelding prikkelend èn goed geschreven èn muzikaal èn toegankelijk èn origineel. Een kinderboek dat aan al die eisen voldoet ontworstelt zich aan de beperkingen van opvoeders of kinderlijke dwingelandij. Zo'n kinderboek is aantrekkelijk voor kinderen èn volwassenen.

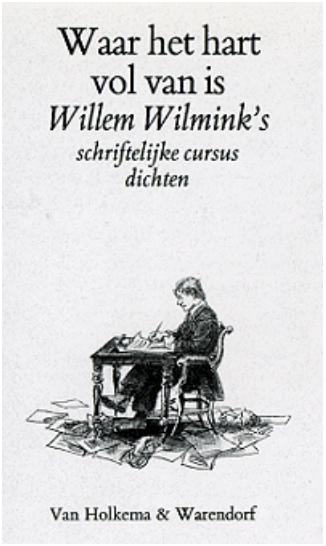

Waar het hart vol van is. Willem Wilmink, met illustraties van Waldemar Post

Griffels en Penselen

De hoofdrolspelers van de laatste jaren in de eeuw kinderboeken bij Van Holkema & Warendorf zijn Wim Hofman en Imme Dros. Beiden schrijven voor kinderen vanuit een kinderlijke nieuwsgierigheid en verwondering, met een zorgvuldigheid die wortelt in liefde voor literatuur en de mogelijkheden van taal.

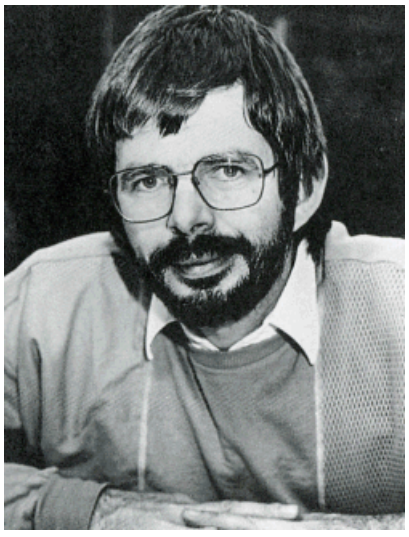

‘Wim Hofman is waarschijnlijk ontstaan in een schuur bij Klein Abeele, toen zijn ouders in de meidagen van 1940 uit Vlissingen wegvluchtten,’ aldus het ongebruikelijke begin van een ongebruikelijke beschrijving van leven en werk in *De Kleine Hofman* (1991), een ongebruikelijke uitgave bij de viering van de vijftigste verjaardag van een ongebruikelijke figuur.

Wim Hofman ziet op 2 februari 1941 in Oostkapelle het levenslicht. Hij is de tweede van vijf zonen en groeit op tussen de naoorlogse puinhopen van de stad Vlissingen vlak bij de zee. Op de Roomskatholieke Parochiale Jongensschool blinkt hij uit in bijna alle vakken. Hij tekent vaak, zwerft langs het strand en houdt van voetballen. Onder de indruk van de romantische verhalen over oerwouden en slangen bij Kuifje en Karl May en de heldendaden van Huckleberry Finn droomt hij van missionaris worden in Afrika. Daarom gaat hij naar het Klein Seminarie van de Witte Paters. Hij ontdekt er de banjo en de piano, de rock en roll en de blues, leest de Experimentelen en gaat schilderen. Hij speelt toneel, maakt muziek in de schoolband en blijft schilderen. Zijn eigenlijke priesteropleiding begint in Engeland waar hij in de ban raakt van schrijvers als Dylan Thomas en Lewis Carroll, Paul Eluard en de surrealisten. In juli 1965 besluiten de Witte Paters in Leuven dat de eigenzinnige Hofman niet geschikt is voor het priesterambt en moet hij de orde verlaten.

Een paar jaar later - Wim is inmiddels wel tot priester gewijd en werkt als parochiegeestelijke - moet hij erkennen dat hij noch zijn ideeën passen in die van de officiële kerk. In 1969 gaat hij alsnog voor een paar maanden naar Afrika. Samen met een aardige onderwijzeres, Toke Mertens, met wie hij twee jaar later trouwt. Zijn eerste kinderboek *Welwel, de zeer grote tovenaar, en zes andere doldwaze verhalen over ridders, tovenaars, matrozen, krentenbollen, cowboys en Indianen & over een planeet* (1969) is dan net verschenen bij uitgeverij W. van Hoeve. Het had er zes jaar gelegen.

Johan van Nieuwenhuizen was er eindelijk in geslaagd de aanvankelijk wat moeilijk-doende uitgever te overtuigen dat ze iets bijzonders in handen hadden. Dertig jaar later schrijft hij: ‘Nog steeds geldt wat ik toen schreef: “In lang is er in ons land geen kinderboek verschenen zo vol echte, verrassende humor. Wim Hofman heeft een ongebreidelde, volstrekt originele fantasie, die hij niettemin meesterlijk in toom weet te houden. Hij beschikt over een natuurlijk, poëtisch taalgebruik en speels dist hij de ene ongerijmde vertelling na de andere op. Schier ongemerkt tovert hij zijn jonge lezers een kleur-

rijke wereld voor ogen, waarin wonderlijke, ongedroomde wezens en dingen hoog in de lucht, of diep onder de waterspiegel een plaats hebben gevonden. En dit alles nuchter en zonder verbazing, als betrof het de gewoonste zaken ter wereld. *Welwel* is geen sprookjesboek in de gangbare zin van het woord. De onbestaanbare dingen die in dit boek gebeuren worden uit zulk een rijke verbeelding geboren en worden in een zo sprankelende taal verteld, dat niemand aan de bekoring ervan kan ontkomen. En dan de illustraties... Alle zijn ze, ook de omslagtekening, van de schrijver die hiermee bewijst een veelzijdige kunstenaar te zijn."' (Een tweede ongewijzigde druk met nieuwe omslag verschijnt in 1979 bij Van Holkema & Warendorf.)

Welwel, de zeer grote tovenaar en Het eiland Lapje Loem (1972) hebben een soort Keltische sfeer van eindeloze vage figuren, woordgrapjes en opsommingen. Ze zijn de aanloop tot het boek waarmee hij als schrijver en illustrator zal doorbreken, *Koning Wikkepokluk de merkwaardige zoekt een rijk* (1973). Dat boek krijgt in 1974 een Gouden Penseel.

Het is een bizarre aaneenschakeling van avonturen over een autoritaire merkwaardige koning die met zijn drie onnozele onderdanen Poekaun, Stoomvis en Keevineen op zoek gaat naar een beter rijk. Die zoektocht brengt hen in contact met de meest vreemde figuren en verschijnselen en eindigt in een kist (een doodskist?) waar de koning eindelijk rustig kan regeren. Tenminste als iedereen zijn benen intrekt en niet zo zit te stommelen. Dit ogenschijnlijk naargeestige beeld doet door de bizarre humor denken aan de

'Ik weet een mooi eiland in de zee. Een eiland met dichte bossen,' zei het goudvisje. 'Daarin zitten Bruine Suikeruilen en andere dieren diep erin en sparappels en allerlei dingen vind je erin. Het is een heel mooi eiland. Met bomen, net rode kolen en zilveren populieren, o, zo lang en op het strand liggen kilo's, kilo's kiezels en wier en duizend knap gemaakte schelpen, o, zo veel tingelende dingen, schelpjes, net klokjes, net tuitjes en schuitjes met lichtgeel en rose.' Uit: *Welwel, de zeer grote tovenaar en zes*

andere doldwaze verhalen voor kinderen van 6 tot 36 jaar en ouder (2e druk). Tekst en illustraties van Wim Hofman

fantastische taferelen bij Jeroen Bosch.

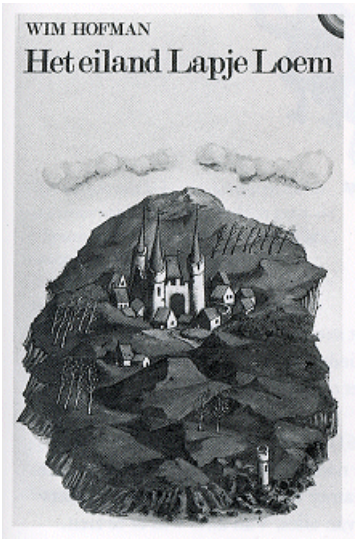

Het eiland Lapje Loem. Tekst en illustraties van Wim Hofman

In deze drie boeken is een aantal belangrijke motieven uit het werk van Hofman al volop aanwezig. Zee en eilanden spelen een grote rol. Er wordt voortdurend en met overgave gereisd. Er zijn vissen en vogels, insekten en flessen, en veel aangespoelde rommel: 'stokjes en strootjes, wat glibberig wier, een rood krabbepootje, schelpen, planken, flessen zonder briefjes erin. Kurken, kwallen, uien en appels, een dode vogel, een oude schoen en noem maar op...' Er zijn 'puntige palen, bomen, doornstruiken, balken, stenen, ladders, emmers, manden, zandzakken, kachels, stangen, tafels, stoelen, stammen, stronken' of kampeer- en visgerei dat in *Het vlot* (1988) zal functioneren. Het zijn ingrediënten uit zijn leven die als herkenningspunten door het werk gestrooid zijn. De aandacht ervoor heeft alles te maken met de inspiratie die Hofman vond in de Cobra-beweging.

In latere boeken ontmoeten fantasie en werkelijkheid elkaar in een grotere eenheid. *De stoorworm* (1980), waarin de kinderlijke angst voor en fantasieën over de watersnoodramp van 1953 tot een sprookjesachtig verhaal zijn verwerkt, is een fraai voorbeeld van die wisselwerking tussen fantasie en werkelijkheid. 'Op dat moment klonk er in de verte een vreemd geluid: een HEEL HARD EN ROMMELEND GEBORREL. Alsof er een enorm bad leegliep. Een bad zo groot als de Noordzee bijvoorbeeld.

"Goeie help! Wat is dat?" riep Piekevet uit. Hij liet van schrik haast zijn touw in het water vallen. Ook zakte zijn broek er een beetje van af. Ietsje Wit kreeg overal kippevel, en ze zag dat ook de kamer en het bed en alles eventjes kippevel kregen.

"Dat" zei de koffiepot, "dat is nou het geluid dat de Stoorworm maakt."

"De Stoorworm?" vroeg Piekevet. "Wat is nou precies een Stoorworm? Wat een herrie!"

"De Stoorworm... dat is een kolossale zeeslang, een heel gevaarlijke. Schiet dus nu maar op," zei de koffiepot. "Pak die tafel. We moeten als de bliksem weg voordat het te laat is..."'

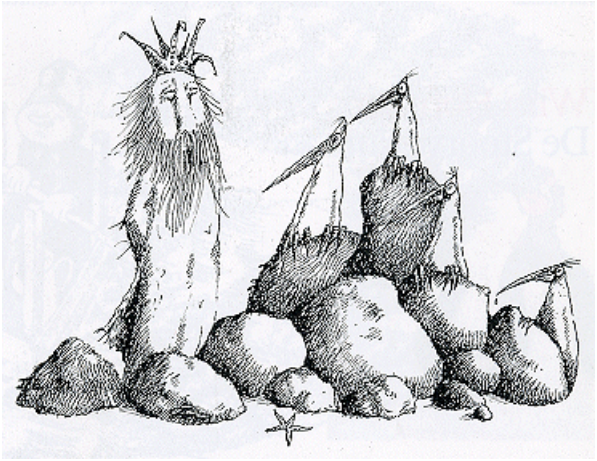

Een paar zeevogels zaten naar hem te kijken en te koekeloeren. Maar ze zeiden niets. Ze koekeloerden alleen maar.
Uit: *Koning Wikkepokluk de merkwaardige zoekt een rijk*. Tekst en illustraties van Wim Hofman

Welwel, de zeer grote tovenaar en zes andere doldwaze verhalen voor kinderen van 6 tot 36 jaar en ouder (W. van Hoeve, 1969, 1e druk) Tekst en illustraties van Wim Hofman

De stoorworm, die associaties oproept met het monster van Loch Ness, blijkt uiteindelijk niet zo gevaarlijk als iedereen dacht. Hij redt de drenkelingen en helpt bij het leegpompen van het ondergelopen land.

*D*e naargeestige realiteit in *Wim* (1976) of *Tweede boek over Wim* (1978) weet Hofman te relativeren doordat de nadruk meer ligt op het gedachten- en gevoelsleven van de jongen. ‘In de kamer was het zo donker dat je niets kon zien, maar in zijn hoofd gebeurde van alles. Van alles was er te zien. Ook overdag zag hij in zijn hoofd de dingen haarscherp voor zich. Hij kon ze zo tekenen of beschrijven. En dat deed hij ook wel eens. Daar had hij zijn boekje voor.’ Wim bouwt voor zichzelf een wereld waar hij toeven kan als

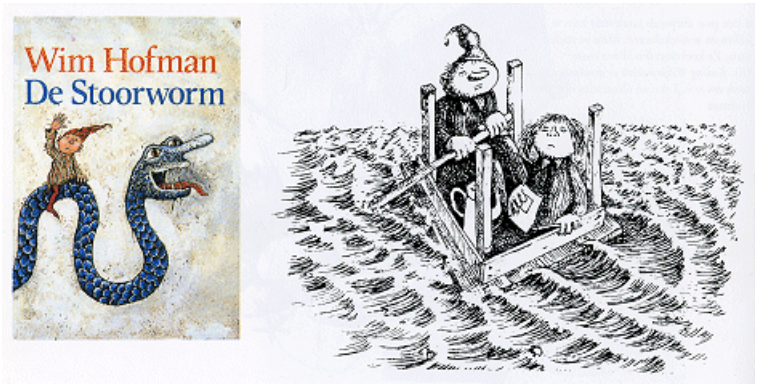

‘Ha!’, zei Piekevet op hetzelfde moment. ‘Heb je de tafel?’ vroeg Ietsje. ‘Jazeker. Ik trek hem nu zachtjes naar hier.’ ‘Mooi zo,’ zei Ietsje Wit, ‘dan kunnen wij erop.’ En dat deden ze. Het water stond namelijk zo hoog dat ze met wat moeite vanuit het raam op de tafel konden stappen. De koffiepot ging ook mee natuurlijk!
Uit: *De stoorworm*. Tekst en illustraties van Wim Hofman

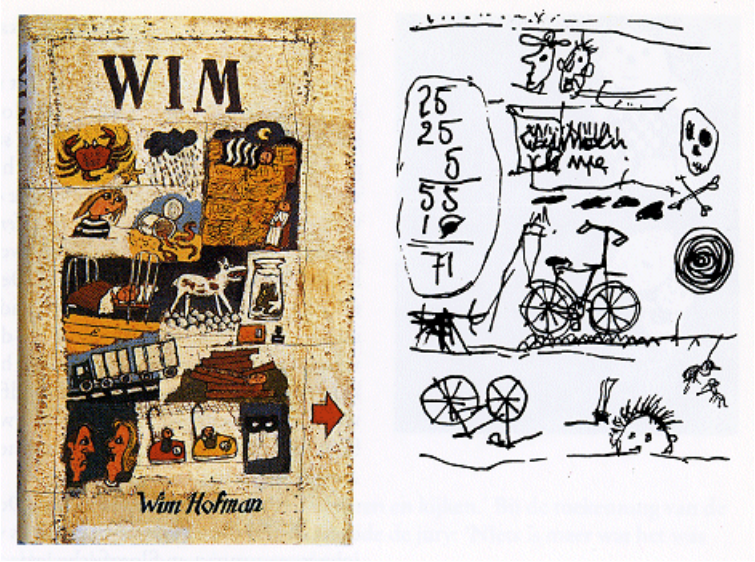

Wim. Tekst en illustraties van Wim Hofman

zijn ouders weer eens ruzie maken of als hij weer eens eng gedroomd heeft. ‘Daar gingen de meubels wandelen en bewegen. Tafels en stoelen gingen lopen als grote krabben. Kasten werden grote vogels, de kastdeuren vleugels. Zijn bed veranderde in een groot vierpotig dier en hij lag vastgebonden op de rug van dat dier. In zijn hoofd gebeurde van alles: daar vochten nijptangen met hamers, daar regende het straatstenen, dat wil zeggen de straatstenen vlogen naar boven.’

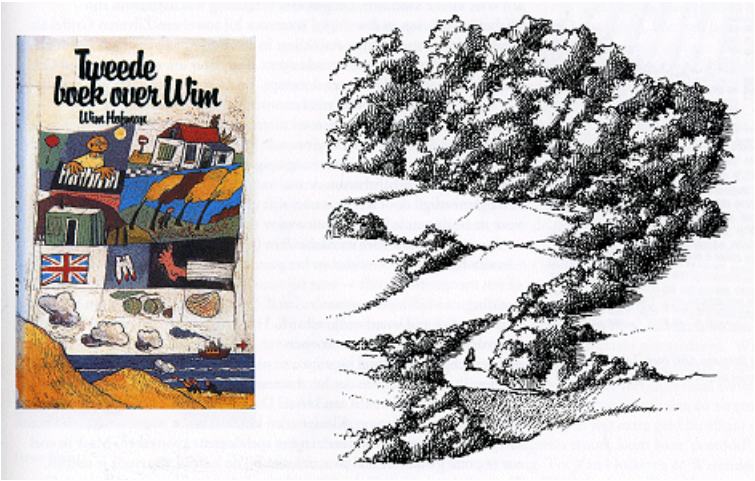

Wim volgde een hele tijd de sporen die de paardehoeven in de grond hadden gemaakt en kwam bij een veel wilder bos met allerlei bomen erin, met rottende bladeren en schimmels en paddestoelen en met snorren van mos op de bomen. Met bruine varens over de soppige grond. Met muggen en glinsterende spinnedraden. De spinnen hingen zachtjes schommelend, volgevreten en nagenietend in hun hangmatten tussen de planten. Dit is pas een bos, dacht Wim. Daar ging hij in.
Uit: *Het tweede boek over Wim*. Tekst en illustraties van Wim Hofman

Maar het gevoel van overbodig zijn kan Wim met zijn fantasiebeelden niet verdrijven en dus loopt hij weg.

De thematiek van een jongen die het slachtoffer dreigt te worden van de scheiding van zijn ouders wordt bij Hofman boven de kommer en kwel verheven, doordat hij universele angsten subtiel en herkenbaar in zijn hoofdfiguur heeft vastgelegd. Daarmee blijft hij trouw aan het grondthema in zijn werk: de overlevingsstrategieën van de eenling tegenover de massa die in de verhalenbundel *Straf en andere verhalen* (1985) domineren. Zelfs de autobiografische roman, *Het vlot* (1988) waarvoor Hofman een Gouden Griffel krijgt, is gebaseerd op die gedachte. De naamloze ik-figuur is een eenling te midden van velen. Hij leert zich staande houden tegenover Luitwieler, de schrik van de buurt, en tegenover Pia die steeds opdringeriger wordt. Het verschil tussen *Wim* en *Het vlot* is dat het laatste boek veel meer een ontwikkelingsgang inhoudt, omdat de hoofdfiguur een langere weg in de tijd aflegt, van vijf tot twaalf jaar. Bovendien verwijzen de beelden naar het boek waarbij ik-figuur en auteur zo prettig kunnen wegdromen, *De avonturen van Huckleberry Finn*.

'Het verhaal is soepel opgebouwd. De gebeurtenissen volgen elkaar logisch op in de tijd. Beschouwelijke passages worden afgewisseld met romantische jongensavonturen en filosofische gedachtensprongen. Het geheel heeft werkelijkheidswaarde en zeggingskracht... *Het vlot* is verleidelijk voor kinderen en volwassenen doordat het gevoelsleven van de hoofdpersoon tot leven komt in een harmonische mengeling van avontuur, humor, fantasie en informatie,' aldus het juryrapport.

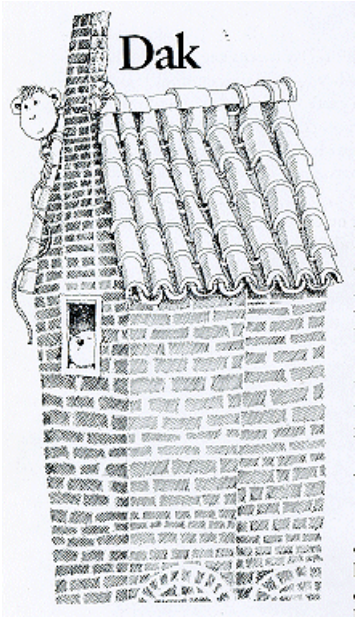

Aap en Beer, een ABC boek. Tekst en illustraties van Wim Hofman

*D*e veelzijdigheid van Wim Hofman blijkt overigens niet alleen uit het feit dat hij zijn eigen werk zo voortreffelijk en authentiek voorziet van geraffineerde en tegelijkertijd naïeve tekeningen. Het blijkt ook uit het brede spectrum van verhalen dat hij maakt. Een derde genre daarin vormen de verhalen voor kleine kinderen. De grootste verrassing was natuurlijk zijn alfabetverhaal *Aap en Beer* (1983) waarvoor

hij zowel een Zilveren Griffel als een Gouden Penseel krijgt. Aap klimt in een Boom, valt er uit en wordt geholpen door Beer. Een passerende agent stopt Beer ten onrechte in een Cel waaruit Beer via het Dak weer ontsnapt. En zo zorgt elke letter van het alfabet voor een nieuwe episode van een wonderlijk avontuur.

Het boek is origineel van opzet en uiterlijk. Het laat zich aan kleuters voortreffelijk voorlezen en biedt beginnende lezers uitdagende lectuur. Toch tasten de korte zinnen en de eenlettergrepige woorden op geen enkele wijze de fantasie of de muzikaliteit van de taal aan.

Aangemoedigd door dit succes schrijft en tekent Hofman nog meer boekjes voor de beginnende lezer: *Zip en andere verhalen* (Zilveren Griffel, 1987), *Uk en Bur* (1987), *Grote Pien en Kleine Pien* (1989) en *In de stad* (1991).

In zijn hele oeuvre - of dat nu het puur fantastische, het zuiver realistische of een mengvorm betreft - weet hij nauwkeurige observatie te paren aan verbeelding en blijft hij trouw aan zichzelf. ‘'t Gaat natuurlijk niet om het onderwerp of de tijd waarover je schrijft. Het gaat om hoe je iets opschrijft. Ik kies voor het stilleven, het oproepen van stemmingen. Kinderen zijn daar altijd gevoelig voor, zelfs al begrijpen ze niet alles... Uit een soort hoffelijkheid probeer ik zo te schrijven dat het interessant en amusant is voor kinderen. Schrijven voor kinderen is een keuze. Dat roept in deze mannenmaatschappij veel misverstanden op. Kinderen en kinderboeken worden vaak niet serieus genomen, omdat volwassenen het spelelement kwijtraken. Maar ik voel me er prettig bij... De taal past zich aan bij de leeftijd waarvoor je schrijft. Het is een spel. Als je op het strand bent, bouw je ook een zandkasteel. Ge-

De kinderboekenschrijver **Wim Hofman** (50) ontvangt de Theo-Thijssenprijs van 1991. Dat heeft het bestuur van de Stichting P. C. Hooftprijs besloten. De driejaarlijkse Theo-Thijssenprijs voor kinder- en jeugdliteratuur bedraagt 25 000 gulden. De winnaar krijgt ook een beeldje, vervaardigd door de beeldkunstenaar Hans Bayens.
Volgens de jury heeft Hofman de naoorlogse kinder- en jeugdliteratuur „op bijzondere wijze" verrijkt. Hij kreeg eerder twee keer de Zilveren Griffel en het Gouden Penseel.

Dubbel feest in 1991. Niet alleen viert Van Holkema & Warendorf haar honderdjarig bestaan, Wim Hofman wint bovendien de Theo Thijssenprijs!

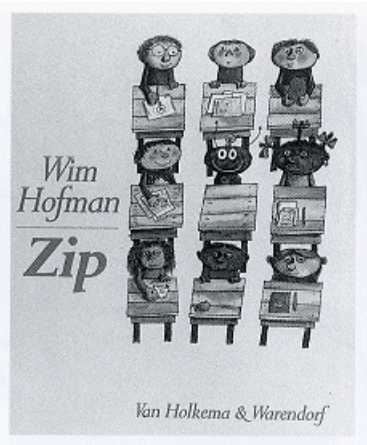

Zip. Tekst en illustraties van Wim Hofman

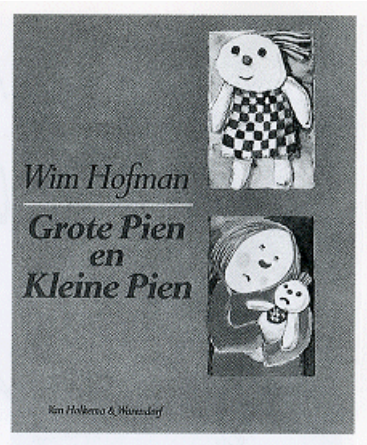

Grote Pien en Kleine Pien. Tekst en illustraties van Wim Hofman

woon een kwestie van inleven, luisteren en kijken.' Bij de toekenning van de Theo-Thijssen-prijs van 1991 oordeelde de jury: 'Niets is meer wat het was als het door zijn pen is aangeraakt.'

*O*ok in het werk van Imme Dros (1936) klinken de zee en het betrekkelijke isolement van een jeugd op het eiland Texel door. Zij is de oudste van vier kinderen waaronder een tweeling en voorbestemd voor het huishouden. Dus gaat ze naar de ULO en doet een jaar kweekschool, maar omdat ze daar helemaal niet gelukkig is en grotere plannen heeft met het leven, mag ze alsnog naar de vierde klas van het gymnasium. ‘Het was één groot, zenuwslopend maar zalig avontuur.’

Imme Dros

Na het eindexamen gaat ze een tijdje naar Engeland als hulpverpleegster in een psychiatrisch ziekenhuis en werkt op een drukkerij in Den Helder. In 1958 begint ze aan een studie Nederlands in Amsterdam. Het valt haar erg tegen. De woorden van professor Hellinga tijdens het eerste college: ‘Hij die hier binnentreedt, late elke hoop op schoonheidservaring varen...’ blijken voor haar volstrekt waar te zijn. En omdat ze een oude droom koestert - toneelschrijver worden -, probeert ze toegelaten te worden op de toneelschool. Ze zakt voor het examen en studeert vlijtig verder, trouwt in 1963 met de man op wie ze al jaren verliefd is: Harrie Geelen, krijgt in januari 1964 haar eerste zoon en studeert in datzelfde jaar af.

De toneelschrijversdroom koestert ze nog altijd, maar voor schrijven - ook kinderverhalen - is alleen in de avonduren tijd. Overdag werkt ze als copywriter op een reclamekantoor, heeft de zorg voor de kinderen - er is inmiddels een tweeling bij gekomen - en schrijft teksten voor de televisieseries van haar man, *Ti-Ta-Tovenaar* en *Oebele*.

*D*e drang tot vertellen en schrijven wortelt in haar jeugd. Het leven op Texel verliep betrekkelijk saai en langs gebaande wegen. Iedereen kende iedereen en wie zich anders gedroeg, werd niet bepaald gewaardeerd. ‘Wij moesten als kind idioot vroeg naar bed en uit pure verveling begon ik dan verhalen te verzinnen voor mijn zusje en broers, het vervolgverhaal Dries van Dokkum.’ Met haar vriendin tekent en schrijft ze stripverhalen en als student probeert ze met het schrijven van verhalen wat extra geld bij elkaar te scharrelen. Als ze die verhalen naar uitgevers stuurt, keert haar ‘postduif’ steeds zonder resultaat op het nest terug. Tot Van Holkema & Warendorf op grond van *Oebele* en verhalen in *Het Winterboek* van *Taptoe* haar vraagt

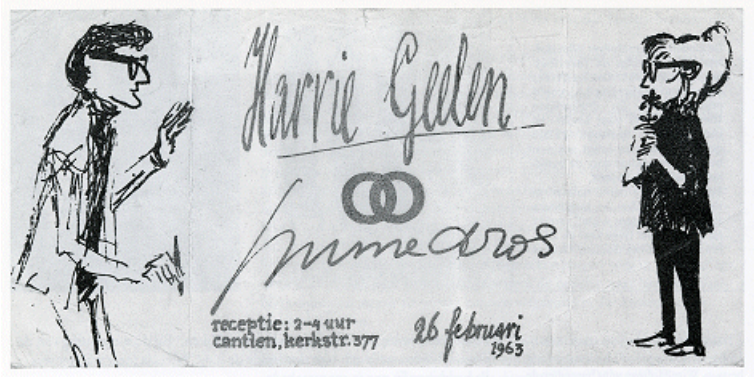

Verlovingskaartje van Imme Dros en Harrie Geelen

een kinderboek voor hen te schrijven. Dat wordt *Het paard Rudolf* (1971) een soort raamvertelling waarin het paard Rudolf als hoofd van de stallen en weiden aan andere dieren zijn verhalen vertelt.

Duif maar dapper (1974) is te lezen als een onafhankelijk vervolg daarop. Het gaat over een Duif die per ongeluk in de stad terechtkomt en dankzij de avonturen die hij daar beleeft, veel over zichzelf ontdekt. (Het wordt in 1982 herdrukt onder de titel *Duif, de dappere duif*.) Een derde boek in deze trant is *Spicht en de burgemeester* (1976) over een mager veulen dat zichzelf heel lelijk vindt en haar minderwaardigheidscomplex compenseert door mee te doen aan de paardenraces. Wam de Moor herkent in deze verhalen de invloed van Koolhaas, maar geeft gelijk aan waarin zij zich onderscheiden. ‘De dieren, alhoewel altijd getekend in hun positie van eenling tegenover de kudde, sluiten zich niet op in hun dierenwereld, ze gaan ook met mensen om.’

Duif maar dapper. Het ware en onverkorte verslag van de onvergetelijke belevenissen van Havikduif. Imme Dros, met illustraties van Harrie Geelen

Het thema van de eenling en zijn worsteling met de maatschappij vormt de basis voor alles wat Imme Dros schrijft. Het is aanwezig in *Altijdgrijs* (1977), een niet helemaal gelukte variant op *Alice in Wonderland*, een sprookjesachtige situatie vermengd met natuurbeschermingselementen waarin de elfjarige hoofdpersoon verzen van Perk, Kloos en Marsman citeert. *De zomer van dat jaar* (1980, Zilveren Griffel)

en *Lange maanden* (1982) spelen nadrukkelijk in de mensenwereld. Deze Texelse boeken zijn ontstaan uit de verhalen die ze vanaf de oprichting van *De Blauw Geruite Kiel* voor *Vrij Nederland* schrijft. Het thema is ook te herkennen in *En een tijd van vrede* (Nienke van Hichtumprijs 1983), *De Witte Boot* (1985) en *De trimbaan* (Van Goor 1987, Zilveren Griffel) en zelfs in het mooiste boek uit haar oeuvre, *Annetje Lie in het holst van de nacht* (1987). En Odysseus wiens omzwervingen Imme Dros eerst inspireerde tot *De reizen van de slimme man* (Van Goor 1988, Zilveren Griffel) en vervolgens tot een voor jonge mensen toegankelijke vertaling van de Odyssee *De reizen van Odysseus* (Querido, 1991) worstelt er ook mee.

*D*e puberteitsromans van Imme Dros zijn van een wonderlijke schoonheid. Ze schrijft ze in de periode dat haar eigen kinderen opgroeien. ‘Ik keek als het ware over hun schouders naar mijn eigen jeugd en kon zo schrijven over relaties en verliefdheid en eenzaamheid.’ Met grote overtuigingskracht

De zomer van dat jaar. Imme Dros, met omslagillustratie van Waldemar Post

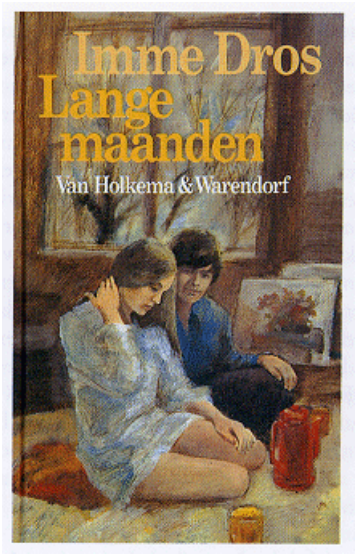

Lange maanden. Imme Dros, met omslagillustratie van Waldemar Post

En een tijd van vrede. Imme Dros, met omslagillustratie van Waldemar Post

‘Wat een prachtige schoenen,’ zegt oma. ‘Zeker nieuw!’ Ella durft de schoenen niet uit te doen. Alleen in de wc met het haakje op de deur. Ze gaat in de wc staan en trekt door. O wat is dat lekker. Maar dan moeten de schoenen weer aan. Dat is erg.
Uit: *Ik wil die!* Imme Dros, met illustraties van Harrie Geelen

tekent ze de angst van jongeren uit hun eigen isolement te stappen en zich onafhankelijk op te stellen. Dat gegeven is mooi uitgewerkt in *De trimbaan*, een jeugdroman waarin Filip langzaam maar zeker ontdekt dat zijn gevoelens voor Rogier alles te maken hebben met liefde. De fascinatie van de ene jongen voor de andere en de identiteitsproblemen waarvoor alle homoseksuelen zich geplaatst zien, zijn hier helder en toegankelijk geformuleerd. Filip en Rogier knappen samen een oude trimbaan op. ‘De uren dat hij samen met Rogier in het bos was vlogen voorbij en het leek of ze nauwelijks met elkaar praatten, of ze daar alleen maar waren. Na al die tijd wist hij nog bijna niets van Rogier af en als hij zich voornam om hem bepaalde dingen over zijn familie en zijn school te vragen, dan vergat hij dat voornemen zodra ze elkaar zagen. De trimbaan was een wereld op zichzelf. Met angst en beven dacht hij aan de vakantie. Nog maar een paar weken, dan ging hij al naar Frankrijk met zijn ouders en Geert. Wat deed Rogier dan? Zou hij iemand anders meenemen naar de trimbaan? Een vreselijk idee. Waarom in vredesnaam! Waarom zou Rogier niet gewoon iemand anders meenemen?’

De bevrijdende wending in het verhaal biedt niet alleen troost aan de hoofdfiguur, maar aan alle lezers.

Annetje Lie in het holst van de nacht, het meest bekroonde boek van 1988 (Zilveren Griffel, een Gouden Penseel voor de tekeningen van Margriet Heymans, èn de eerste Libris Woutertje Pieterse Prijs), lijkt in eerste instantie een beetje los te staan van de rest van het werk van Imme Dros, omdat het zich afspeelt in het grensgebied tussen fantasie en werkelijkheid. Maar schijn bedriegt. Ook hier is de hoofdpersoon een klein en eenzaam meisje dat ver-

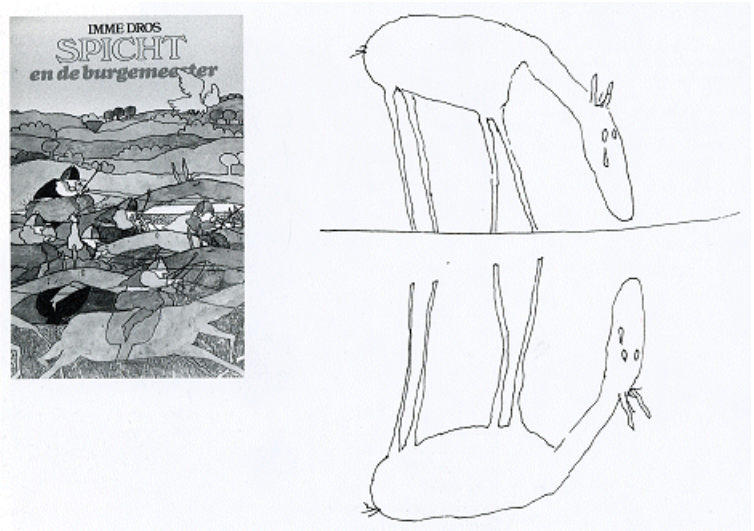

En terwijl ze achteruitstapte zag ze zichzelf weerspiegeld in het rimpelende water. Ze bleef kijken tot het oppervlak weer stil en glad was. Toen wist ze het, het was waar, wat het treurende schaap geroepen had. Ze was uitermate lelijk.
Uit: *Spicht en de burgemeester*. Imme Dros, met illustraties van Harrie Geelen

schrikkelijk lijdt onder de afwezigheid van haar ouders.

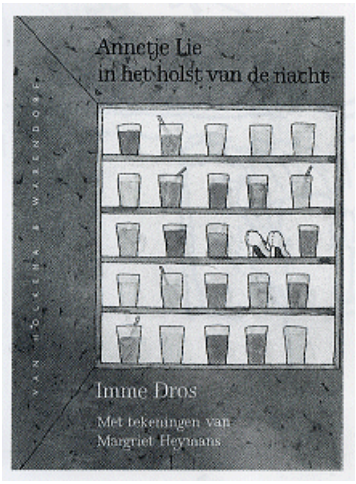

Annetje Lie in het holst van de nacht. Imme Dros, mee illustraties van Margriet Heymans

In het nachtelijk duister komen veel onzekerheden bovendrijven. ‘Het holst van de nacht, dat is vast wel heel erg hol, nog veel holler dan een gewoon vossehol. En het heeft nog meer dan vijftien gangen. Maat waar is het? In de slaapkamer van oma? In de keuken achter het fornuis? In de dijk voor het huis? Achter de dijk bij de zee? En zijn de gangen van zand of van iets anders?’

De beelden en klanken die Annetje Lie bezighouden zijn ontleend aan de jeugd van Imme Dros op Texel. De onbegrijpelijke liedjes van de oma, de figuur van Heintjevaar die volgens een Texelse legende kinderen de zee insleept, het water dat lokt maar o zo gevaarlijk is, de soldaten van haar oorlogsjeugd en de fantasieverhalen over Maan en de Muizenkoning en Jurkenvrouw.

Het verhaal is gebaseerd op een jeugddroom waarin door een Jurkenvrouw in een kast met muizengasten wordt gezegd: is er nog een gaatje om door te kruipen. Die tekst is in haar hoofd blijven hangen en werd tot een verhaal voor de boekenmolen van 1977. ‘Pas veel later besefte ik dat achter zo'n droom onzekerheden en angsten schuilen die ieder kind moet kennen, zeker als de veiligheid van het ouderlijk huis bedreigd wordt. Die droom is autobiografisch, maar het verhaal dat daaruit is gegroeid beslist niet. Ik kom uit een heel veilig gezin.’

Annetje Lie in het holst van de nacht is een boek vol taalassociaties, woordgrappen en verwijzingen naar volwassen dichters als Keats en Leopold. Jan Blokker stelde in het juryrapport bij de Libris Woutertje Pieterse Prijs voor het onderscheid tussen kinder- en volwassenenliteratuur maar op te heffen. Immers ‘Alle boeken maken, als ze goed zijn, gelijkelijk deel uit van wat we literatuur noemen.’ Imme Dros interpreteert die uitspraak als ‘een kinderboek is literair niet minder waard dan een boek voor volwassenen, maar natuurlijk kunnen kinderen niet alle boeken lezen. Een kind van zes snapt niets van Proust.’

Zij onderscheidt maar twee soorten boeken: goedgeschreven boeken en slechtgeschreven boeken. ‘Ik heb nooit bewust gekozen voor kinderliteratuur, maar blijkbaar bevalt die vorm me; ik kan er ook m'n voorliefde voor dialogen in uitleven. Dat wil niet zeggen dat ik alleen maar voor kinderen zal blijven schrijven. Wel heb je in een kinderboek veel meer mogelijkheden. Er is meer ruimte voor fantasie en verbeelding.’

Voor alle boeken die ze schrijft geldt dat het zoeken naar het juiste woord, de juiste klank bij de juiste gevoelswaarde heel belangrijk is. En daarom is ze eindeloos bezig met schrijven, schrappen en polijsten. Dat geldt ook voor de boekjes die zij, net als Wim Hofman, voor de beginnende lezer maakt: *Roosje kreeg een ballon* (1989, Zilveren Griffel), *De O van Opa* (1990), *Roosje kan veters* (1990) en *Ik wil die* (1991).

De bekroning van *Annetje Lie in het holst van de nacht* met de Libris Woutertje Pieterse Prijs en de uitspraken van Jan Blokker zijn overigens aanleiding voor hevige onrust in kinderboekenland. De volwassen recensenten vinden het boek allemaal even mooi, maar jeugdbibliothecarissen kunnen het aan geen kind slijten. Anne de Vries trekt op een SLAA-lezing in Amsterdam (30 januari 1990) de uitspraak van Jan Blokker dat het boek boeiend is voor kinderen èn voor volwassenen ten zeerste in twijfel. Zijn eigen dochter van negen vindt er niets aan en een bevriende jeugdbibliothecaris heeft na een jaar uitlenen nog geen kind ontmoet dat het heeft uitgelezen. Een verontrustende situatie. ‘Niet dat je zo gauw moet denken dat een boek te moeilijk is voor kinderen: kinderboeken mogen vol staan met dingen die kinderen niet begrijpen. Maar dan moet wel aan één voorwaarde voldaan worden: er moet

Het stapeltje pakpapier van dode opa is net zo hoog als dat van levende opa. Daar zorgt Jim wel voor. Hij houdt van allebei zijn opa's evenveel.
Uit: *De O van Opa*. Imme Dros, met illustraties van Harrie Geelen

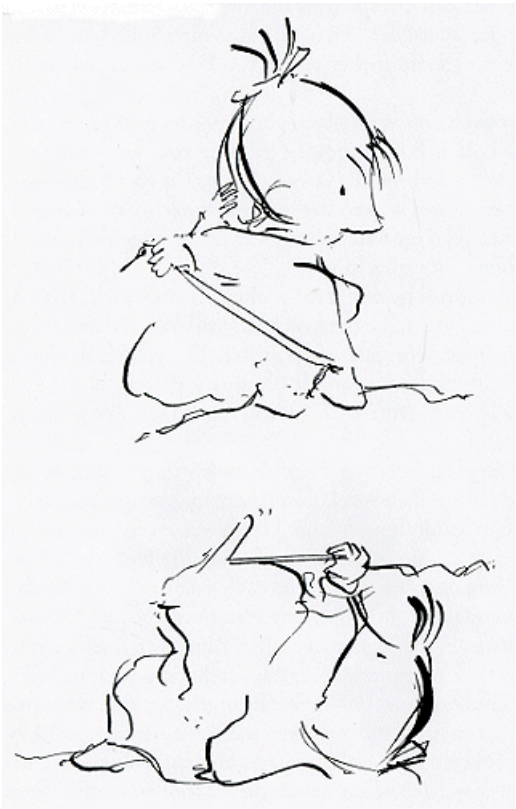

Roosje deed haar best om de veters vast te maken. Maar wanneer ze bezig was, werden haar vingers worstjes.
Uit: *Roosje kan veters*. Imme Dros, met illustraties van Harrie Geelen

Roosje droeg nieuwe feestkleren. Gelukkig scheen de zon. Haar jas kon uit. Ze mocht in haar jurk.
Uit: *Roosje kreeg een ballon*. Imme Dros, met illustraties van Harrie Geelen

een verhaal overblijven waarvan je als lezer de draad kunt volgen, zodat je benieuwd bent wat er op de volgende bladzijde gebeurt.'

Maar volgens het *Algemeen Dagblad* van 7 oktober 1988 denken de kinderen van de Haarlemse Koperwiek daar heel anders over. Zij vinden ' *Annetje Lie in het holst van de nacht* hartstikke mooi, spannend en grappig. Want er staan een heleboel dingen in die niet kunnen.' De titel is goed, vinden ze, want het is duidelijk dat Annetje Lie voortdurend droomt. Hij is ook spannend, want je wilt weten hoe het holst van de nacht eruitziet en wat er dan allemaal gebeurt. Op de afloop van het boek hebben ze wel wat kritiek, want ze weten nog steeds niet wat er met de moeder van Annetje Lie is gebeurd en waarom ze is weg gegaan. Ondanks die bezwaren vinden ze het een meesterlijk boek met veel emoties en veel geheimzinnigheid en lekker bijzonder. Lezen blijkt, ook voor kinderen, een avontuur waarvan de afloop onvoorspelbaar is.

*D*e vraag wanneer een boek tot de literatuur gerekend kan en moet worden, is net zo'n avontuur als het lezen. Hij zal de gemoederen van opvoeders, schrijvers, critici en uitgevers nog wel honderd jaar bezighouden.

Verantwoording

Een overzicht van honderd jaar kinderboeken, ontstaan vanuit de archieven van één uitgeverij, levert een ander beeld dan geschiedschrijving vanuit de literatuur of opvoedingsidealen. Het biedt meer ruimte voor minor poets, voor de smaak van het publiek en het beleid van een uitgever.

Uitgangspunt waren de kinderboeken die Van Holkema & Warendorf in de honderd jaar van haar bestaan produceerde. Wat is wanneer gepubliceerd en wat leert dat ons over de opvattingen van die tijd, de positie van de kinderliteratuur en de plaats van het kind. Als het materiaal daar om vroeg, keken we naar maatschappelijke of politieke kwesties; naar verschillen of overeenkomsten tussen vroeger en nu.

Vier generaties in vier hoofdstukken bepalen de grote lijn. Daarbinnen zijn onderwerpen, genres of auteurs uitgediept met behulp van teksten en beelden uit de boeken zelf, uitspraken van schrijvers, catalogi, reclameteksten, correspondentie, recensies, artikelen etc. Verreweg de meeste aandacht gaat naar Nederlandse auteurs.

Omdat het hier een jubileumuitgave betrof konden we het materiaal selecteren naar eigen voorkeur en belangrijkheid voor de uitgeverij. Ook het beeldmateriaal speelde bij die selectie een rol, want het boek moest vooral mooi en toegankelijk worden. Het resultaat van twee jaar zoeken, speuren, ordenen, schrijven en schrappen is hopelijk voor velen een feest van ontdekken, herkennen of weemoedig omzien.

Indien niet anders vermeld zijn alle illustraties afkomstig uit boeken die bij Van Holkema & Warendorf zijn verschenen.

Literatuurlijst

Bij het onderzoek voor dit boek is onder meer dankbaar gebruik gemaakt van de informatie:

* in het archief van uitgeverij Van Holkema & Warendorf te Houten
* in het archief van uitgeverij M & P te Weert (met dank aan Joep de Valk)
* bij de dienst Boek en Jeugd van het NBLC (met dank aan Jeannette Kok)
* bij het informatiecentrum Jeugdliteratuur van de Gemeente Bibliotheek Rotterdam (met dank aan Netty van Rotterdam)
* bij de bibliotheek van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels
* bij de Openbare Bibliotheek Amsterdam
* en bij vele, vele andere kleinere instellingen.

De studenten van het bijvak Kind en Media, differentiatie Kinder- en jeugdliteratuur in historisch perspectief (Rijksuniversiteit Leiden), hebben steeds met enthousiasme ontdekkingen van de auteurs van dit boek aangehoord en daar waar mogelijk aangevuld.

Geraadpleegde literatuur

Jopje Bakker. *Tekenend voor toen. Norm en vorm van de illustratie in Nederlandse kinderboeken 1890-1940*. Den Haag, NBLC, 1984

Jan Blokker. De wond'ren werden woord en dreven verder. Honderd jaar informatie in Nederland 1889-1989. Deventer, Kluwer, 1989

Jan Blokker. De kwadratuur van de kwattareep. Zestig jaar collectieve propaganda voor het Nederlandse boek. Amsterdam, CPNB, 1990

Boek en jeugd. Gids voor jeugdlectuur. 's-Gravenhage, CPNB, 1965-

Louise M. Boerlage. *Jeugdboeken lezen en kiezen*. Groningen, J.B. Wolters, 1964

D.L. Daalder. *Wormcruyt met suycker. Historisch-critisch overzicht van de Nederlandse kinderliteratuur*. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1950

F. Daalder en I. Daalder-Schripsema. *Van Wormcruyt met suycker tot jeugdliteratuur*. Purmerend, Muusses, 1971

Jannie Daane. *Avonturen met kinderen en boeken*. Bussum, De toneelcentrale, 1977

Lea Dasberg. *Grootbrengen door kleinhouden als historisch verschijnsel*. Meppel, Boom, 1975

Lea Dasberg. Wat is er terecht gekomen van de ‘eeuw van het kind’? in: *Wie ben ik, wie zijn jullie* (A.G.M. van Melsen e.a.). Baarn, Ambo, 1980

Lea Dasberg. *Het kinderboek als opvoeder. Twee eeuwen pedagogische normen en waarden in het historische kinderboek in Nederland*. Met medewerking van J.E. Hilhorst-Haars, Anke Boelens en Benedicte Wilshaus. Assen, Van Gorcum, 1981

Lea Dasberg en J.W.G. Jansing. *Meer kennis, meer kans. Het Nederlandse onderwijs, 1843-1914*. Haarlem, Fibula-Van Dishoeck, 1978
Dat was nog eens lezen! 40 auteurs over boeken uit hun kinderjaren. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1972
Dat was nog eens lezen! 2. Negenentwintig schrijvers en dichters van Querido over boeken uit hun jeugd. Amsterdam, Querido, 1987
Dokumentatie jeugdlektuur in thema's. 's-Gravenhage, NBLC, 1978-
Gertie Evenhuis. Omtrent kinderboeken; en zijn ze wel maatschappij-gericht? In: *Wending*, jaargang 34 (1979)
Kees Fens. Het beslissende boek. In: *Kinderen letteren leren*. Bijdragen aan het gelijknamige symposium gehouden op 21 december 1983 op de Katholieke Hogeschool Tilburg. Onder redactie van P. Mooren, H. Verdaasdonk en H. Verschuren. Tilburg, Zwijsen, 1984
Annie C. Gebhard. *Onze kinderen en hun boeken*. Amsterdam, Museum voor Ouders en Opvoeders, 1916
Hettie Gehring. *Ik zoek, ik zoek een kinderboekenprogramma. Kinderboeken op radio en tv, 1974-1984. Een onderzoek*. Den Haag, NBLC, 1985
Henk van Gelder. *'t Is 'n bijzonder kind, dat is ie. Kinderboekenschrijvers van toen*. Bussum, De Gooise Uitgeverij/Unieboek, 1980
J.W. Gerhard. *De aesthetische opvoeding der jeugd*. Studies in Volkskracht, serie 2, nr. IV. Haarlem, Erven F. Bohn, 1905
J.W. Gerhard. *Onze kinderliteratuur in de aesthetische opvoeding der jeugd*. Studies in Volkskracht, serie 2, nr. VIII-IX. Haarlem, Erven F. Bohn, 1905
H.E. Greve. *Geschiedenis der leeszaalbeweging in Nederland*. Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het vijfentwintigjarig bestaan der Centrale Vereeniging voor Openbare Leeszalen en Bibliotheken. 's-Gravenhage, Uitgeversfonds der Bibliotheekvereenigingen, 1933

Pieter Hagers. *Het doel der Vereeniging is vereniging. 175 jaar Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels*. Zwolle, Waanders, 1990
Ida Heijermans. *Onze jongeren en de moderne literatuur. Een paedagogisch-critische beschouwing*. Paedagogische Vlugschriften voor ouders en opvoeders. Baarn, Hollandiadrukkerij, 1919
Nettie Heimeriks en Willem van Toorn (red.). *De hele Bibelebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*. Amsterdam, Querido, 1989
Wim Hofman. *De kleine Hofman*. Vlissingen, Openbare Bibliotheek, 1991
Peter van den Hoven. *Achter de keukendeur. Zestien gesprekken over jeugdliteratuur*. 's-Gravenhage, Bzztôh, 1980
Peter van den Hoven. *De geschiedenis van Kris-Kras. Een documentaire over het jeugdtijdschrift*. Lier, Van In/Den Haag, NBLC, 1981
Eric Hulsens. *Een kinderhoofd is gauw gevuld. Kritieken en essays over jeugdliteratuur*. Leuven, Kritak, 1980
G. de Jong e.a. *Kind, school en geschiedenis*. Amersfoort, A. Roelofs van Goor, 1968
Ellen Key. *De eeuw van het Kind* (oorspronkelijke uitgave 1900). Zutphen, W.J. Thieme, 1977
Kinder- en jeugdboekencongres, 25-26 oktober 1963, in het Prinsenhof te Delft, georganiseerd door de CPNB
Kinderen en boeken. Een onderzoek naar koop-, lees- en studiegewoonten in opdracht van de Stichting Speurwerk betreffende het Boek. Twee delen. 's-Gravenhage, Nederlandse Stichting voor Statistiek, 1963
Elize Knuttel-Fabius. *Oude kinderboeken. Paedagogie en moraal in oude Nederlandsche kinderboeken*. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1906
Dolf Kohnstamm (samenstelling). *Kuijer mooi en lelijk*. Lisse, Swets & Zeitlinger, 1981
Jeannette Kok. *Later zul je dat begrijpen, later, als je groter bent. Anti-autoritaire kinderen jeugdboeken*. Met medewerking van Nel Teeuwen-Opheij. Den Haag, NBLC, 1979
Nellie van Kol. Wat zullen de kinderen lezen. In: *De Gids*, jaargang 63 (1899)
Nellie van Kol. Een Volks-Kinderbibliotheek. In: *De Vrouw*, jaargang 9 (1900-01)
E. Kousemaker en K. Kousemaker (samenstelling). *Wordt vervolgd. Stripleksikon der lage landen*. Utrecht, Het Spectrum, 1979
Bernard Kruithof e.a. *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs*. Nijmegen, SUN, 1982
Guus Kuijer. *Het geminachte kind. Acht stukken*. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1980
K. ter Laan. *Letterkundig woordenboek voor Noord en Zuid*. Tweede, vermeerderde druk. 's-Gravenhage/Djakarta, G.B. van Goor Zonen, 1952
Lectuur-repertorium 1900-1952. Tweede druk, drie delen. Antwerpen, Algemeen Secretariaat voor Katholieke Boekerijen (enz.). Tilburg, Nederlands Boekhuis, 1952-1954
Lectuur-repertorium 1952-1966. Drie delen. Antwerpen, Algemeen Secretariaat voor Katholieke Boekerijen (enz.). Tilburg, Nederlands Beekhuis, 1968-1970

Lectuur-repertorium 1967-1978. Drie delen. Antwerpen, Algemeen Secretariaat voor Katholieke Boekerijen (enz.). Den Haag, NBLC, 1980-1981
Lexicon van de jeugdliteratuur. Alphen aan den Rijn, Samsom/Groningen, Wolters-Noordhoff, 1982-
Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur. Herausgegeben von Klaus Doderer. Vier Bände. Weinheim/Basel, Beltz, 1975-1982
Joke Linders e.a. *Grootboek. Bloemlezing en geschiedenis van de Jeugdliteratuur*. Groningen, Wolters-Noordhoff, 1988
Joke Linders. *Kinderboek van het jaar. 1954-1988. Gouden Griffel*. Amsterdam, CPNB, 1988
Joke Linders. *An Rutgers van der Loeff. Een biografie*. Baarn, De Prom, 1990
H. Matla (red.). *Paulus de Boskabouter*. 's-Gravenhage, Panda, 1976
H.C.M. Michielse. *De burger als andragoog. Een geschiedenis van 125 jaar welzijnswerk*. Meppel, Boom, 1977
W.W. Mijnhardt & A.J. Wichers. *Om het Algemeen Volksgeluk. Twee Eeuwen Particulier Initiatief 1784-1984*. Gedenkboek ter gelegenheid van het tweehonderdjarig bestaan van de Maatschappij Tot Nut Van 't Algemeen. Edam, Maatschappij Tot Nut Van 't Algemeen, 1984
Elly Nannings-Roozenburg. De ene werkgroep is de andere niet. In: En nu over jeugdliteratuur, jaargang 8 (1981)
Nederlandse literaire prijzen 1880-1985. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij 1986
Katrien Pancras. Voor alle kinderen. Jeugdbibliotheekwerk 1904-1984. Den Haag, NBLC, 1986
Pioniers van het jeugdbibliotheekwerk. Dertien portretten. Den Haag, NBLC, 1986
Alie de Regt. *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid. Ontwikkelingen in Nederland 1870-1940. Een historisch-sociologische studie*. (diss. Amsterdam). Meppel, Boom, 1984
J. Riemens-Reurslag. *Het jeugdboek in de loop der eeuwen*. 's-Gravenhage, W.P. van Stockum & Zoon, 1949
S. Rombouts. *Wat laat ik m'n kinderen lezen?* Tilburg, R.K. Jongensweeshuis, 1925
S. Rombouts. De Katholieke Keurraad in het zilver. In: *Ons Eigen Blad*, jaargang 33, 1949
Tonia Schenk-Baumann. *Nelly Bodenheim. Haar leven en werk*. Amsterdam, Sijthoff, 1988
Annie M.G. Schmidt. *Van Schuitje varen tot Van Schendel*. Amsterdam, Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels, 1954
Henk van Setten. *In de schoot van het gezin. Opvoeding in Nederlandse gezinnen in de twintigste eeuw*. Nijmegen, SUN, 1987
A.L. Sötemann. *Querido van 1915 tot 1900. Een uitgeverij*. Amsterdam, Querido, 1990
J. Stamperius. *Over kinderlectuur*. Paedagogische Vlugschriften voor ouders en opvoeders, serie 1, nr. 9. Baarn, Hollandia drukkerij, 1910
J. Stoop-Snouck Hurgronje. *Brieven over kinderlectuur*. Socialistische Vrouwenbibliotheek, nr. 3. Amsterdam, Ontwikkeling, 1920
Fred de Swert. *Over jeugdliteratuur. Geschiedenis, genres, problemen, 43 schrijversportretten*. Tielt, Lannoo, 1977

Theo Thijssen. *In de ochtend van het leven. Jeugdherinneringen* (oorspronkelijke uitgave 1941). Bussum, Agathon, 1974
L.M. Thomas. *De eeuw van het kind, voorbij? Het kind in het spanningsveld van psycho-sociale, demografische en culturele veranderingsprocessen*. Meppel, Ten Brink, 1985
Hendrik van Tichelen. *Over boeken voor kinderen*. Groningen/Den Haag, J.B. Wolters, 1928
Hendrik van Tichelen. *Over boeken voor kindsheid en jeugd. Studie ten gerieve van leerkrachten, ouders en bibliothekarissen*. Antwerpen, Uitgeverij Ontwikkeling, 1952
Adriaan Venema. *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie. Deel 1. Het systeem*. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1988
Verslag van het congres 'Boek en Jeugd', gehouden te 's-Gravenhage op 2 en 3 november 1951. 's-Gravenhage, Stichting voor jeugdlectuur, 1952
Verslag van het Kinder- en Jeugdboekencongres gehouden op 18 en 19 mei 1961 in het Instituut voor de Tropen te Amsterdam. Amsterdam, Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels, 1961
J. van Vloten. *Nederlandsche baker- en kinderrijmen*. Vierde, veel vermeerderde druk. 's-Gravenhage, Kruseman, 1894
Anne de Vries. *Wat heten goede kinderboeken? De theoretische opvattingen over kinderliteratuur en de praktijk van de boekbeoordeling in Nederland 1880-1980*. Amsterdam, Querido, 1989
M.G. Westen (red). Met den tooverstaf van ware kunst. Cultuurspreiding en cultuuroverdracht in historisch perspectief. Leiden, Martinus Nijhoff, 1990
Mathilde Wibaut-Berdenis van Berlekom. *Het boek en het volkskind. Geschreven voor de moeders der arbeiderskinderen*. Rotterdam, H.A. Wakker & Co, 1906
Mathilde Wibaut-Berdenis van Berlekom & Saskia Lobo. *Het boek en het kind. Leidraad bij de keuze van boeken voor de jeugd*. Samengesteld in opdracht van den bond van sociaal-demokr. vrouwenclubs. Amsterdam, Ontwikkeling, 1928
Margreet van Wijk-Sluyterman. *Van anonieme boekversierders tot erkende kunstenaars. Twee eeuwen boekverzorging en illustraties van het Nederlandse jeugdboek*. 's Gravenhage, NBLC, 1982
Willem Wilmink. Het kinderboek van elfenland tot echtscheiding. In: *Project Jeugdliteratuur*, afl. 1.0.11, 1978
D. Wouters. *Over het illustreeren van leesboeken voor kinderen*. Bussum, C.A.J. van Dishoeck, 1913

Register

Aafjes, Bertus 79
Abkoude, Chr. van 10
Abramsz, S. 25
Agatha 10, 26, 38, 43
Aimard, Gustave 18
Alphen, H. van 25
Amicis, Edm. de 12, 37
Amstel, Dokie van 84
Andreus, Hans 77
Andriesse, K. 9
Andriessen, P.J. 10, 16, 22, 23, 38
Andriessen, Suze 7, 10, 24, 38, 43
Asscher-Pinkhof, C. 50
Barnard, Henk 89, 101, 107-112
Bauer-van Wechem, Ria 76
Becht, H.J.W. 10
Been, Joh. H. 10
Berna, Paul 89
Bertrams, Joep 116
Beskow, Elsa 11, 12, 65
Biegel, Paul 77, 99, 113, 114
Blokker, Jan 73, 129
Bodenheim, Nelly 10, 11, 28, 64, 68
Boeke, Kees 9
Boekenoogen, G.J. 68
Borrebach, Hans 59
Bottema, Tjeerd 11
Braakensiek, Johan 7, 10, 18, 20, 21, 24
Brinkgreve-Wicherink, Tine 37, 62
Bruijn, Margreet 94
Bruna, Dick 13
Burningham, John 118
Busch, Wilhelm 27
Buul, Tine van 68
Caspari, Gertrud 12
Chapelle Roobol, Suze la 61
Clemens, Samuel L. *zie Mark Twain*
Clercq-Zubli, de F. 69
Cool, Thomas 46
Cool, Tine 44, 46, 74
Cox, Tonne 106
Cramer, Rie 10, 11, 26, 64
Daalder, D.L. 10, 22, 47, 48, 59, 60, 73
Defoe, Daniel 10
Degenhardt, W. 18

Dematons, Charlotte 94
Diekmann, Miep 60, 63, 77, 83, 98, 102, 107
Dishoeck, C.A.J. van 76, 90, 96
Doodewaard-Gotschalk, R.W. 50
Dopheide-Witte, E. *zie tante Lize*
Dozy, G.J. 19
Dragt, Tonke 99
Dros, Imme 84, 101, 115, 117, 125-131
Dulieu, Jean 77, 86
Elisabeth 26, 38
Essen, Nanda van 80
Eugen, Alice von 73
Evenhuis, Gertie 60, 96
Eykman, Karel 107
Fens, Kees 23, 99
Franser, Aukje *zie Augusta van Slooten*
Fruithof, P.H. 86
Geelen, Harrie 84, 125
Geesink, Joop 74
Génestet, P.A. de 25
Gerhard, J.W. 18, 28, 37, 51
Goeverneur, J.J.A. 10, 16, 18, 25, 43
Gogh-Kaulbach, Anna Maria van 60
Haar, Jaap ter 7, 77, 86, 90, 91-100, 107
Hafkamp, Corrie 85
Hamersvelt, Suzanne A.M. van *zie Sanne van Havelte*
Haringsveldt, Bob 43
Harmsen van der Beek, E.M. ten 70, 71, 72, 84
Hartog, Jan de 73
Havelte, Sanne van 58, 59
Haverkamp, W. 25
Hazelaar, Jac.A. 48
Heijermans, Ida 11
Heimans, E. 7, 9, 24, 37, 39
Hers, Anna 44, 46, 50, 74, 75
Hertog, Arie den 47, 48
Hettema, H. 24
Heye, J.P. 25
Heyligers, Netty 43, 69
Heymans, Margriet 128
Hichtum, Nienke van 10
Hildebrand, A.D. 72, 74
Hildebrandt, Marie 12, 27, 29, 32, 33
Hoekstra, Han G. 77
Hofman, Wim 7, 19, 101, 107, 115, 117, 119-125, 129
Holkema, A.B. van 10, 73, 76
Holkema, weduwe Tj. van 7, 10
Holkema, Tjomme van 7, 10, 18, 19, 20
Holtrop, Aukje 116

Hoogewerff, G.C. 44
Hout, Rina van der 43
Houten, Reinier van 73
Hoven, Peter van den 110
Howker, Janni 118
Hoytema, Theo van 64
Huizinga-Scaf 69
Hulshof, Paul 104
Hulst, W.G. van de 10
Isings, J.H. 10, 21
Isly, Fred 32
Jagt, Bouke 80
Jolles, André 68
Jong, A.M. de 70, 73
Jüttner, F. 33
Kagie, Rudie 103
Key, Ellen 9
Kieviet, C.Joh. 7, 10, 12, 22, 23, 24, 37, 39, 43, 44
Kieviet, Laurens 23
Klein, Eduard 107
Kneepkens, Henk 96
Koenen, M.J. 9
Kok, Truida 38
Kol, Nellie van 9, 10, 26, 28, 51, 57
Komewska, Paul 11
Koning, Johan 54
Kooiker, Leonie 101
Kramer, Diet 44
Kuijer, Guus 117
Laan, Dick 7, 51-56, 80-85, 86, 90
Langeler, Freddie 68, 74
Leent, F.H. van 13, 25
Leopold, L. 28
Ligthart, Jan 9, 22
Lokhorst, Emmy van 48
Looy, Rein van 84, 85, 94
Louwerse, P. 7, 10, 20, 21, 22, 24
Luber, Jet 50

Malherbe de Juvigny, R.C. 76
Marryat, Captain Frederick 7, 10, 16, 18, 24
Marxveldt, Cissy van 56
Meer, Froukje van der 84
Meijer, H. 13
Mes, G.M. 48
Moerman, J.J. 21
Molt, E. 13, 21, 22, 23, 47, 48, 74
Montessori, Maria 9
Moor, Wam de 126
Moresco-Brants, Chr. 44
Münzer, A. 33
Naeff, Top 44
Nellie *zie Nellie van Kol*
Nieuwenhuizen, Johan van 119
Olfers, Sibylle van 11, 12
oom Karel 26
Oorschot, Adrie van 89
Oort, Jan van *zie Jean Dulieu*
Oostveen, Mia 69, 70
Osselen-van Delden, B.E. van 12, 19, 33
Osswald, E. 33
Petersen, C.O. 69
Pétillon, A.F. 62
Pétillon, Willy 37, 48, 62, 63, 69, 70
Pieck, Anton 100
Poortvliet, Rien 94
Postma, Lidia 69
Pothast-Gimberg, C.E. 102
Proost, P.Jz. 25
Querido, Emanuel 73
Rabier, Benjamin 13, 29, 32, 33
Rackham, Arthur 28
Raemsdoncks, George van 70
Raephorst, Marijke van 60
Renier, N. 24
Rhoden, Emmy van 61
Riemens-Reurslag, J. 56, 57, 64
Roever Azn., N. de 19
Roggeveen, Leonard 107
Röling, Tonny 75, 76
Rutgers van der Loeff, An 63, 77, 91, 97, 107, 112
Saris, Leni 73
Scheepmaker, Nico 89
Schermelé, Willy 65
Schmidhammer, A. 33
Schmidt, Annie M.G. 77, 79, 83, 86, 89, 108

Schmitz, Marie S. 48, 59, 60, 68, 90
Schouten, Alet 24, 101-106, 107
Schwitters, Sjoert 75
Siebe, Josephine 70-72
Slooten, Augusta van 33
Sluyters, Jan 11, 64
Snellen, Agatha 26
Son, L.D.A.P. van 44
Spier, Peter 79
Stam, Dagmar 85
Stamperius, J. 9, 18, 28, 36, 57
Stheeman, A.E. 76
Stijge-Kropholler 69
Stoop-Snouck Hurgronje, J. 51, 56
Taal-Schermelé, Willy *zie Willy Schermelé*
tante Lize 27, 65
tante Hannie 89
Terlouw, Jan 107
Thijsse, Jac. P. 9
Thijssen, Theo 18, 36, 44
Tichelen, H. van 19, 29, 38, 39, 71
Tienhoven, A.B. van 63, 69
Tierie-van Hogerzeil, E. 13, 16
Tomkins, David 47, 48
Twain, Mark 7, 10, 18, 19, 24, 37
Valkenstein, Kees 44
Valkhoff, Rein 69
Veen, P. van der 25
Velde, R. van der 73, 76
Venema, Reintje 112
Verhoeven, Leen 59
Verrijn Stuart, S.P. 65
Verroen, Dolf 106
Verstoep, Tommy 89
Vloten, Johannes van 25, 27, 68, 75
Vos, Peter 80
Vriens, Jacques 112-117
Vries, Anne de 129
Vries, M. de 25, 26
Vriesland, Victor E. van 7
Wagenaar, Jan 48
Warendorf, M.E.H. 73, 76
Warendorf, Simon jr. 7, 9, 10, 25
Wartburg, Anna 65
Weerd, Ivo de 115
Wibaut-Berdenis van Berlekom, Mathilde 10, 28, 51, 56
Wierink, B.W. 13
Wildhagen, Else van 61
Willebeek le Mair, H. 64

Williams, Georg Alfred 33
Wilma 26
Wilmink, Willem 28, 119
Wolf, Alex de 95
Wolf, H. de 74
Wolgast, Heinrich 57
Worm, Piet 77-79
Wouters, D. 13
Zeggelen, Willem J. van 47
Zeggelen, Marie C. van 44, 46, 47
Zhitkov, Boris 118
Zoomers-Vermeer, J.P. 37, 44, 61, 62